John Dewey

Özgürlük ve Kültür

Çeviren: Vedat GÜNYOL

Remzi Kitabevi

ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR

JOHN DEWEY

Özgürlük ve Kültür

Çeviren:
Vedat GÜNYOL

Remzi Kitabevi
Ankara Caddesi, 93 — İstanbul

TEMEL DİZİ : 18

Birinci Basım : 1962
Çan Yayınları
İkinci Basım : 1964
Çan Yayınları
Üçüncü Basım : 1987
Remzi Kitabevi Yayınları

FREEDOM and CULTURE, John Dewey C. P. Putnam's Sons, New York, 1939 copyright 1939 by John Dewey

ISBN 975-14-0007-4
88-34-Y-0030-0051

EVRİM Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvili Mescit S. 3 Cağaloğlu - İstanbul 1988

JOHN DEWEY
(1859-1952)

Bir iki hafta önce, Amerika'da 93 yaşında bir adam öldü. Gazetelerimizin çoğunun önemseyip iki satırla bile haber vermediği 28 yıl önce Yeni Türkiye'nin eğitim dâvasına olumlu bir yön çizmek için Atatürk'ün yurdumuza çağırdığı John Dewey, Amerika'nın yetiştirdiği en büyük filozof-eğitimcidir. Hem öylesine bir eğitimci ki, onu «Amerika'nın yetiştirdiği» diye anmaktansa, «Amerika'yı yetiştiren» diye anmak daha yerinde olur. Pragmacı, yani iş ve davranış temeline dayanan yaşam görüşünü eğitime getiren odur. Okulu, çocuğa bilgi veren değil, yaşamda davranış yolunu bulmaya alıştıran, bu amaç için de düşünme alışkanlığı veren yer olarak o tanımladı. Avrupa'da Pestalozzi ile başlayan yeni eğitim yolundan ulaşılan Amerikan eğitimi, özgür yurttaşlığa doğru eğitim, onun ürünüdür.

1894 yılında yeni kurulan Chicago Üniversitesi'nin rektörü, felsefe ve psikoloji bölümü kürsü profesörlüğüne John Dewey çağrıldı. Dewey, o sırada Michigan Üniversitesi'nde felsefe okutuyordu. Ancak bölüm içine pedagojiyi de alacak biçimde yeniden düzenlenirse kabul edeceğini bildirdi. İsteği kabul edildi, Dewey, Chicago'ya felsefe psikoloji ve pedagoji bölümü müdürü olarak geldi.

Bu öneriyi üç şeyi düşünerek yapmıştı: Önce, öğretmen yetiştirmenin üniversitelerce ciddi olarak ele alınması gerektiğine inanıyordu. Bundan başka, felsefe ve psikoloji alanındaki düşünceleri, yeni bir yön bulmaya başlamıştı. Son olarak da, düşüncelerini deneyecek bir «laboratuvar-okul» gereksinimini iyiden iyiye duyuyordu. Bütün filozofça düşüncelerin temel taşı onca insan davranışlarıydı; düşünceleri ancak, çocuklarımızı yetiştirmemize nasıl etki yaptıklarına bakarak değerlendirebiliriz kanısındaydı.

Dewey, bu gözle bakınca, Sokrates ve Eflâtun ile bir yolda demektir. Çünkü ona göre de felsefe yalnız kişinin değil, topluluğun bir sorunu olarak düşünülmelidir; her insan topluluğunun felsefesi ile çocukları yetiştirme yolu arasında sıkı bir bağ vardır. **Demokrasi ve Eğitim** adlı olgun eserinde John Dewey, felsefe ile eğitimin ilişkisi üstündeki düşüncelerini ayrıntılarıyla anlatıyor. «Eğer eğitimi, doğaya ve benzerlerimize karşı temel taşı niteliğinde olacak birtakım düşünce ve duygu eğilimleri diye alırsak, felsefeyi **genel bir eğitim kuramı** diye tanımlayabiliriz. Bir felsefe yalnız sözde kalan, sembolik ya da küçük bir sınıfın duygularına eğlence, ya da keyfi bir dogma olarak kalmayacaksa onun değer sistemi davranışlarımızda kendini göstermelidir» diyor.

Bu söz de açıkça belli ediyor ki, Dewey, çocuğun gelişmesini kendi haline bırakmak niyetinde değildir. Tersine, okullar açılır ki, çocuklar, kendi hallerine ve çevrenin rasgele etkilerine bırakılmadan daha iyi insanlar olarak (büyüklerin isteğince) yetişsinler.

Dewey, eğitimin amacını çok yerinde olarak şöyle dile getiriyor: «Çocuğa düşünmeyi öğretmek; ne düşüneceğini değil.» Şu nokta üzerinde de dirençle duruyor: «Yaşam gelişmedir, oluştur; gelişme, büyüme yaşamın kendisidir. Bunu eğitimdeki karşılıklarıyla söyleyecek olursak şöyle diyebiliriz: 1) Eğitim işinin kendinden başka amacı yoktur, eğitim kendi kendinin amacıdır; 2) eğitim işi durmaksızın yeniden düzenlenme, kurma, biçim değiştirmedir.»

John Dewey, eğitime ne getirdi diye araştırılacak olursa, şu kanıyı ona borçlu olduğumuz anlaşılacaktır:

Bütün kurumlar, toplu ya da tek başına yapılan bütün işler, eninde sonunda, insanlar üzerindeki eğitsel etkileriyle ölçülmek gerekir. Buna göre her politik kurum, her ekonomik düzen, her felsefe, her gelenek, her kişisel alışkanlık karşısında soracağımız bir soru bulunacaktır: Bu, bütün ilgililere, yaşamda önlerine çıkacak olanakları daha iyi niyetle ve daha etkili bir yoldan kullanmayı öğretiyor mu? Çünkü, bütün toplumsal düzenlemelerin değerini belirtecek bu noktadır.

Aynı ölçü okullar için de göz önünde tutulursa, amaç ve yöntemlerinde, eskisine oranla birçok köklü değişiklikler yapmak gerektiği görülür:

1) Eğitim, birinci derecede kitap bilgisini değil, kişiliği gözetmelidir.

2) Kişiliğin temeli, günlük yaşamın zenginliğini durmaksızın arttırmaktır. Okulda kullanılacak kitaplar bu türden, yaşamı zenginleştiren kitaplar olmalıdır.

3) Çocuğun güçlerinin geliştiğine en şaşmaz kanıt ilgisidir. Bize düşen, bu gücün gidişini izlemek ve bir yola sokmaktır. Çocukta ilgi uyanmışsa, emek harcamak ona güç gelmez. İşte, disipline bu ilgili emek yoluyla gidilmelidir.

4) Böylelikle eğitim, deneyleri durmamacasına yeni düzenlemelere sokuyor demektir. Bununla da, hem geçmişin toplumsal değeri artmış, hem de çocuğun ilerideki deneylerine daha etkili biçimde egemen olması sağlanmış olur.

5) Eğitim ancak okul toplum olanaklarını kullandığı ölçüdedir ki çocuk, yurttaşlık sorumluluğuna hazırlanır.

6) Bir karar, kimleri etkileyecekse bu kararın verilmesinde o kimselerin hepsinin oy hakkı olması gerekir: Demokrasinin özü budur. Böyle olunca, polis-devletten, zorba-devletten kaçınmanın en iyi yolunu eğitimde bulacağız. Bu hesapça da her topluluğun eğitime karşı borcu, o topluluğun toplumsal görevleri başında yer alacaktır.

İşte, eğitimci John Dewey'nin dünyaya bıraktığı miras bu düşüncedir.

Orhan Burian
(Ufuklar, Temmuz 1952)

İÇİNDEKİLER

Özgürlük Sorunu 11
Kültür ve İnsan Doğası 28
Amerikan Arka-Plânı 48
Totaliter Ekonomi ve Demokrasi . . . 67
Demokrasi ve İnsan Doğası 89
Bilim ve Özgür Kültür 111
Demokrasi ve Amerika 129
Profesör John Dewey'in Raporları . . 147

ÖZGÜRLÜK SORUNU

Özgürlük nedir, niçin değerlidir? Özgürlük isteği insanda doğuştan mı vardır, yoksa birtakım özel olaylardan mı doğmuştur? Bizim için bir amaç mı, yoksa başka şeyler edinmemize yarayan bir araç mı? Özgürlük, ardından birtakım sorumluluklar getirir mi? Getirirse, bu sorumluluklar bütün insanların daha büyük bir rahatlık uğruna ondan vazgeçebilecekleri kadar pahalıya mı mal olur? Özgürlük uğrunda savaş, onu elde etmek ve elde tutmak için gerekli çabadan vazgeçirecek kadar çetin midir? Özgürlüğün kendisi ve beraberinde getirdiği şeyler yaşama güvencesi kadar, yiyecek içecek kadar, ev bark, giyecek ya da mutlu günler kadar önemli midir? Bu ülkede, bize bellettikleri ölçüde acaba insan, özgürlüğü kendine dert edinmiş midir? Politika tarihinde, ağır basan güç, orta insanın özgürlük uğrundaki çabası olmuştur, diyen eski görüşte hiç doğru bir yan yok mudur acaba? Siyasal bağımsızlık uğrundaki savaşımız, gerçek anlamında özgürlük duygusuyla mı ateşlenmişti, yoksa bunda atalarımızın ortadan kaldırmak istedikleri birtakım bozukluklar, üzücü olmalarından başka ortak yanları bulunmayan şeyler de var mıydı?

Özgürlük tutkusu, özel birtakım bağlardan kopmak isteğinden daha mı başka bir şeydir? İnsan bu bağlardan koptu mu, bir başkası dayanılmaz hale gelinceye kadar özgürlük isteği büsbütün ortadan kalkar mı? Ayrıca, özgürlük isteği, başkalarıyla, hele özellikle, eskiden «üst» denilen kimselerle eşit olma isteği ile yeğinlik bakımından kıyaslanabilir mi? Özgürlüğün meyvaları, başkalarıyla bir olma ve dayanışma duygusundan doğan yararlarla kıyaslanabilir mi? İnsanlar, özgürlüklerinden vazgeç-

mekle, başkalarıyla kaynaşmaktan doğan rahatlığa, dayanışma gücünün yarattığı insan saygısına ulaşabileceklerine inansalar, acaba özgürlüklerinden vazgeçerler mi?

Dünyanın bugünkü durumu, bütün demokratik ülke yurttaşlarının karşısına böyle birtakım sorunlar çıkarıyor ve bunları demokratik kurumların belli bir geleneğe, «ideoloji»si, Bağımsızlık Bildirisi'nde dile gelen bir geleneğe bağlı bir ülkede özel bir önemle ortaya koyuyor. Bu geleneğin bize öğrettiği şudur: Özgürlüğü elde etmek politik tarihin amacıdır; kendi kendini yönetme, özgür insanların doğuştan haklarıdır; bir kez ele geçirdiler mi, insanlar onu her şeyin üstünde tutarlar. Ama dünyaya bakacak olursak, birçok ülkede, sözde özgür birçok kurumların devrilmekten çok, istekle hem de coşkun bir istekle bırakıldıklarını görüyoruz. Buna bakıp, olup bitenler, bu kurumların gerçekten değil, sadece sözle var olduklarını gösteriyor diye bir sonuç çıkarabiliriz. Ya da şöyle bir düşünce ile kendimizi avutabiliriz: Deriz ki, bir ulusun uğradığı umut kırıklığı ve duyduğu utanç gibi olağanüstü koşullar insanları, ulusal onuru kurtaracağına söz veren herhangi bir hükümeti benimsemeye zorlamıştır. Ne var ki, bir yandan ülkenin koşulları, öte yandan demokrasinin başka ülkelerde karanlığa girişi, özgür toplumların, hatta bizim kendi toplumumuzun yaşamı ve yazgısı ile ilgili birtakım sorunlar çıkarıyor ortaya.

Bu sorunların özellikle politik ya da sadece politik bir nitelik taşıdığı günler olmuştur belki. Bugün daha iyi biliyoruz her şeyi. Biliyoruz ki, sorunlarda ileri sürülen koşulların nedenlerinin çoğu politikanın başka güçlere, özellikle ekonomik güçlere olan bağlılığından gelmektedir. İşin içine insan yaradılışı sorunu karışıyor; çünkü, bizim geleneğimize göre, insan yaradılışında özgürlük sevgisi doğuştan vardır. Halkın içindeki demokrasi duygusu bir masal mıdır? İnsan doğası ile ilgili eski görüş, bir ahlâk inancına dayanıyordu: Bu inanca göre, politik demokrasi ahlâka dayanan bir haktır; bu hakkın dayandığı yasalarsa, her türlü toplum düzeninin uyması gereken birtakım ana ahlâk yasalarıdır. Özgür bir hükümetin temeli olan doğal haklardan ve ahlâk yasalarından vazgeçilirse, bu hükümetin baş-

ka bir ahlâk temeli olabilir mi? Çünkü, Amerikan göçmenlerinin, bağımsızlıklarını sağlayan savaşlara atıldıklarını ve kendi hükümetlerini, bilinçli, isteye isteye psikolojik ahlâkçı bir temele dayattıklarını sanmak budalalık olur; bununla birlikte, Amerikan geleneği —buna ister düş, ister öngörü deyin— insan doğası ile ilgili inançlara ve politik kurumların yararlı olması gereken ahlâk amaçlarına öylesine bağlıdır ki, bu bağlılık kalkınca, büyük bir sarsıntıya da yol açıyor. Bu inançların yerini tutacak, yâni, eskiden bunların sağladığına benzer bir çeşit destek yerini tutacak bir şey var mıdır?

Ortaya atılan soruların ardındaki sorun ve bunlara önem kazandıran güçler, demokrasinin eski psikolojik ve ahlâksal temelini sağlayan özel inançları aşmaktadır. Devlet görevinden çekildikten sonra, Thomas Jefferson, o geçkin yaşında, John Adams'la[1] felsefe konularında dostça mektuplaşmıştır. Mektuplarının birinde, Amerika'nın o günkü koşullarını ele alıyor ve bunların geleceği üzerindeki umutlarını belirtiyordu: «Liberalizmin gelişmesi, günün birinde insan kafasının iki bin yıl önceki özgürlüğüne kavuşacağı umudunu arttırıyor. Dünyaya fizik özgürlük örneğini veren bu memleket ruhça kurtuluşunu da ona borçlu olacaktır; çünkü bu, bizde henüz sözde kalmaktadır. Halkoyunun baskısı yasaların kuramda sağladığı özgürlüğü uygulamada hiçe indiriyor.» Jefferson'dan bu yana gelişen durum, onun dile getirdiği düşünceleri hem çürütmeye, hem de kendi kendimize şunu sormaya zorluyor bizi: Acaba kültür özgürlüğü olmadan politik özgürlük olur mu? Çünkü, Jefferson'a göre, politik özgürlük eninde sonunda kültür özgürlüğüne götürecekti. Politik özgürlük biricik zorunlu şey diye kabul edildi mi, artık, zamanla bütün öbür şeylerin ona —dolayısıyla bize— ekleneceği umudunu bugün kolay kolay besleyemeyiz. Çünkü, biliyoruz ki, insanların politik kurumlar dışındaki ilişkileri, yani çalışma, haberleşme, sanat ve din ilişkileri, günlük birleşmeleri, giderek, yasaların yönetim ve kurallarında ifadesini bu-

1. John Adams, Birleşik Amerika'nın ikinci (1797-1801), Thomas Jefferson da üçüncü (1801-1809) cumhurbaşkanıydılar.

lan davranışları ve alışkanlıkları iyiden iyiye etkiler. Yasa ve politika güçlerinin öbür şeylere biçim vermediği doğru ise, politik kurumların bir neden değil bir sonuç olduğu daha da doğrudur.

İşte bu bilgi, üzerinde tartışılacak konuyu belirtiyor. Çünkü, insanların birleşip bir arada yaşamaları için gerekli ilişkileri belirten birtakım karmaşık koşullar ifadesini kısaca KÜLTÜR sözcüğünde bulur. Bilinmesi gereken asıl sorun şudur: Ne çeşit bir kültür, kendine yoldaş ve sonuç olarak politik özgürlüğü tasarlayacak ve yaratacak kadar özgürdür? Bilimle bilginin; güzel sanatlarla teknik sanatların; dostluklarla aile yaşamının; ticaretle bankacılığın; günlük birleşmelerin gel-giti içinde doğan davranışlarla tutumların durumu nedir? İnsanın ilkel yaradılışı ne olursa olsun, onun iş çabalarını, kurumları ve kuralları karşılayan çalışmalarını, son olarak da bunlara biçim veren çabalarını belli bir kültür doğurmuştur. Bu kültürü yapan da onun bütün uğraşları, çıkarları, yeti ve inançlarıdır. Bu kültür değişince (hele politik kurumlarımızın biçimlenmesiyle değişen Amerikan yaşamı gibi karmaşık ve karışık bir hale gelince) yeni sorunlar politik güçlerin eski kuruluş ve dağılışını yöneten sorunların yerini tutar. Özgürlük tutkusunun insanın özünde olduğu, devlet ve kilise baskıları kalkınca, bu tutkunun özgür kurumları yaratıp sürdüreceği düşüncesi artık yerinde bir düşünce değildir. Bu düşünce kendiliğinden doğmuştu ama, o zaman durum şuydu: Yeni bir ülkeye gelip yerleşenler gördüler ki, kendilerini ezen güç ile aralarının açılması, kendileriyle özgürlüğün adım adım kazanılması arasındaki engellerin ta kendisiydi. Kültürün üstünlüğünü sağlayacak birtakım olumlu koşullar gerektiğini görmek zorundayız bugün. Eskinin baskılarından ve zorbalıklarından kurtulunca, ister istemez bir geçiş süresi olmuştur. Ne var ki, geçişler, ayrı ayrı şeylere götüren birer köprüden başka bir şey değildir.

İlk cumhuriyetçiler, kendi zamanlarında bile, kültür adı altında özetlenen genel koşulların politik kurumlarla yakından ilgili olduğunu görmek zorunda kalmışlardı. Onlara göre, devlet ve kiliseden gelen baskının insan doğası üzerinde bozucu bir

etkisi olmuştu, öylesine bozucu ki, özgürlüğe olan o doğal eğilim ya bütün bütün yok olmuş ya da bozulmuştu. Bu, çevre koşullarının görünüşte doğal eğilimlerden daha güçlü olduğunu kabul etmek demekti. Bu da, sürekli bir özen isteyen insan doğasının bir dereceye kadar yoğrulmaya elverişli olduğunu gösteriyor, bu özense, şu özdeyişte dile geliyordu: Özgürlük sonu gelmeyen uyanık bir çaba karşılığında elde edilir. Cumhuriyeti kuranlar biliyorlardı ki, iktidar sevgisi insan yaradılışının bir özelliğidir; öylesine güçlü bir özellik ki, işbaşına gelen kimselerin özgür kurumları kökünden yıkan yasa dışı davranışlarını önlemek için belirli birtakım engeller dikmeyi gerekli kılıyordu. İnsanın uzun bir alışkanlık sonunda kölelik zincirlerini sevebileceğini kabul etmek, ikinci bir doğanın ya da sonradan edinilen bir doğanın, ilkel doğadan daha güçlü olduğu inancını gerektirir.

Jefferson, hiç olmazsa, bu konuda daha ileri gidiyor. Çünkü, endüstriyle ticaretin gelişmesi karşısındaki korkusu ve tarıma olan eğilimi onu şu düşünceyi benimsemeye zorluyordu: Kimi işlerin doğurduğu çıkarlar insan doğasını ve ona uygun kurumları temelinden bozabilir. Jefferson'un korktuğu gelişme oldu, hem de önceden göremediği ölçüde. Bunun su götürür yanı yok. Bugün şöyle bir olayın sonuçlarıyla karşı karşıya bulunuyoruz: Tarımcı ve toprağa bağlı bir ulus, endüstrici ve kentli bir ulus olmuştur.

Kulaktan dolma inançlar ne olursa olsun, şurası su götürmez: Ekonomik etkenler, politik önlem ve kuralların tuttuğu gerçek yolu gösteren kültürün özünlü bir parçasıdır. Her ne kadar daha sonraları, «politik» ile «ekonomik» arasındaki ilişkiyi örtbas etmek için, bu ilişki üzerine dikkati çekenleri bile kötülemek geçer akçe olmuşsa da, Madison[2] gibi Jefferson da hem bu ilişkinin, hem de demokrasi üzerindeki etkisinin adamakıllı farkındaydı. Ne var ki, bu ilişkinin genel ölçüde bir mal

2. James Madison, Birleşik Amerika'nın dördüncü cumhurbaşkanı (1809-1817).

dağıtımı istediğini ve çok zenginlerle çok yoksulların türemesini önlediğini bilmek başka, doğayla kültür arasında (bu sonuncunun düşünce ve davranışa biçim verebilecek kadar) sıkı bir ilişki bulunduğunu açıkça kabul etmek başkadır.

Ekonomik ilişkilerle alışkanlıklar da artık, politik kurumlar gibi, bütünden ayrı tutulamazlar. Doğa bilgisinin, yani fizik bilimlerinin durumu kültürün vardığı bir aşamadır; endüstri ve ticaret, nesnelerin üretim ve dağıtımı, işlerin düzenlenmesi doğrudan doğruya buna bağlıdır. Yeni doğa biliminin XVII. yüzyıldaki gelişimini ve bugünkü durumunu hesaba katmazsak, bizim üretim, dağıtım ve giderek, tüketim ile ilgili ekonomik organlarımızı anlayamayız. Endüstriyel devrim olayları ile, boyuna ilerleyen bilimsel devrim olayları arasındaki ilişki su götürmez bir kanıttır bu konuda. Sanatlar, güzel sanatlar demokratik kurumların ve teksel özgürlüğü etkileyen toplumsal koşulların önemli bir parçası sayılmış değildir ötedenberi. Endüstrinin durumu üzerinde doğa biliminin etkisi kabul edilmiş olduğu halde, edebiyatın, müziğin, resimin, tiyatronun, mimarlığın demokrasisinin kültürel temcllleri ile sıkı bir ilişkisi olabileceğini kabul etmeye hâlâ yanaşmıyoruz. Kendilerine katıksız demokrat diyenler bile, çok zaman, bu sanatların ürünlerine kültürün süsü deyip geçiyorlar; oysa, demokrasinin bir gerçek olması isteniyorsa, bunları, herkesin yararlanabileceği şeylerden saymak gerekir. Totaliter ülkelerdeki durum, bu düşünceyi düzeltmeye zorluyor bizi. Çünkü, bu durum şunu gösteriyor açıkça: Yaratıcı sanatçıyı ürün vermeye zorlayan itiler ve güçler ne olursa olsun, sanat yapıtları bir kez yaratıldı mı, coşkulara yol açan ve düşüncelere biçim veren iletişim araçlarının en güçlüsü olurlar. Tiyatro, sinema, müzikholler, hatta resim galerileri, parlak sözler, halk törenleri, her zamanki sporlar, eğlence yerleri, bütün bunlar birer propaganda aracı olarak düzenlenmiştir. Bütün bunlarla diktatörlük, yığınların gözüne ezici görünmeksizin devletin başında tutunmaktadır. Halkın duygu ve düşüncesini yoğurmada coşkuların ve düş gücünün bilgilerden ve akıldan daha güçlü olduklarını anlamaya başlıyoruz yeni yeni.

Bugünkü bunalım başgöstermeden önce şöyle bir özdeyiş vardı: Bir ulusa dilediği türküleri söyletebilen kimse, yasalarını kimin yaptığına bakmayabilir. Tarih gösteriyor ki, ilkel dinler, inanç ve savaş gücünü, coşkulara ve hayal gücüne dokundukları ölçüde sağlıyorlardı ve bunun için de başvurdukları törenler, söylenceler ve folklor sanat yapıtlarının özelliklerini taşıyordu. Bugünkü dünyada güzelliğe başvurma yollarını, etkisi en büyük olan kilise ilkel dinlerden almıştır. Bu yolları yapısına mal edip kendi amacına uydurarak yığınların bağlılığını kazanmış ve bunu sürdürmüştür.

Totaliter bir rejim, bütün uyruklarının yaşamını, duygularını, isteklerini, coşkularını, giderek düşüncelerini toptan avucunun içinde tutmak zorundadır. Bu elbette öyle olacaktı. Çünkü, totaliter bir devlet, ister istemez, toptancıdır. Bunu hesaba katmazsak, Almanya'da, Rusya'da devletle kilise arasında yeniden patlak veren savaşın amansızlığını anlayamayız. Bu savaş bir önderin keyfine kalmış değildir. Bütün uyruklarının toptan bağlılığını isteyen her rejimin özünde vardır bu; eğer, sürekli olması isteniyorsa, her şeyden önce, *içsel* dediğimiz bütün itileri ve içtepileriyle birlikte düş gücünü buyruğu altına almalıdır. Dinsel örgütler, bu araçlarla yöneten örgütlerdir; bundan ötürü de, totaliter yolda ilerleyen her politik devletin özünde yer alırlar. Böylece, demokratik ülkelerde bizlere, totaliter devletin en iğrenç özellikleri gibi görünen şeyleri, onların savunucuları «iyi» diye salık veriyorlar. Bu şeyler onlarda yok deyip, demokratik memleketleri kötülüyorlar. Şöyle diyorlar: Yurttaşların duygusal ve ülküsel bütün varlığını kapsamadaki başarısızlıkları, demokratik devletleri, yurttaşlarının bağlılığını sağlamak için, yalnız dış ve mekanik araçlar kullanmaya zorlamıştır. Bunlara, kimi zaman bütün bir toplumu sarmış görünen kollektif sanrı belirtileri gözüyle bakabiliriz. Ama böyle olsa bile, «totalitercilik yalnız dış bir baskıya dayanmaktadır» yollu kollektif bir yanılgıya düşmek istemiyorsak bu etkenin gücünü kabul etmemiz gerekir.

Nihayet, ahlâk etkeni, adına kültür dediğimiz toplumsal güçler karmaşasının özünlü bir parçasıdır. Bugün, şu bu neden-

den ötürü, ahlâk inancının veya ahlâk yargılarının bilimsel temeli ya da güvencesi yoktur, diyen türlü grupların görüşünü ister paylaşalım, ister paylaşmayalım, şurası su götürmez ki: İnsanoğulları kimi şeylere öbürlerinden daha çok bağlıdırlar, değer verdikleri şeyler uğrunda savaşırlar, zamanlarını ve güçlerini bu uğurda tüketirler: Hem öylesine tüketirler ki, değer verilen şey üzerindeki en iyi ölçümüz, bu uğurda harcanan çaba olur. Yalnız bu değil, bunun yanında kimi insanların geniş anlamıyla topluluk dediğimiz şeyi koruması için, birlikte tuttukları değerlerin de bulunması gerekir. Bu değerler olmazsa, sözde-toplumsal her grup, sınıf, halk, ulus (birbiriyle ilişkileri sadece mekanik zoru olacağından) dağılıp parçalanmaya yüz tutar. Hiç değilse, şimdilik, kendilerine özgü bir çeşit yaşamları ve güçleri olan değerler ahlâk değerleri midir, yoksa biyolojik ekonomik ve başka koşulların doğurduğu ikinci derecede ürünler midir diye soracak değiliz.

Çoğu kimseler için ahlâk değerlerinin öne sürülmesi gereksiz görünebilir elbet. Çünkü, bu kimseler, görünürde, ahlâk güçlerinin gerek bütün insan topluluklarının doğuşunda gerek çöküşünde, en büyük rolü oynadıklarına inanır olmuşlardır zaten. Nitekim din de, birçok kimseye, kozmik güçler kadar toplumsal güçlerin de ahlâksal amaçlara göre düzenlenmiş olduklarını belletmiştir. Ama, davranışlara yön veren değerlerle ilgili görüşelr bilimsel temelden yoksundur diyen bir felsefe okulunun varlığı dolayısıyla ahlâk değerleri sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. Çünkü, bu okula göre, *bilinebilen* tek şey, fiziksel olaylardır. Olayların sürekli akışı üzerinde değerlerin hiçbir etkisi olmadığı düşüncesi, üretim güçleri eninde sonunda bütün insan ilişkilerini yönetir düşüncesi kadar Marx'çı görüşe özgü bir şeydir. Değerlerle ilgili düşünce ve yargıların akıl yoluyla düzenlenemeyeceği düşüncesi (matematik ve fizik bilimlerinin başarıları karşısında gözleri kamaşan) birçok aydının paylaştığı bir düşüncedir. Bu son düşünceler, bizi hiç değilse, şu yargıya götürüyor: Kültürde, üstünde durulmaya değer bir başka etken daha vardır: O da, toplumsal felsefe okullarının ve çatışan ideolojilerin varlığıdır.

Yukarıdaki tartışmanın amacı açıktır. Özgürlük ve demokratik kurumlar sorunu, yaşayan bir kültür çeşidi sorununa, serbest politik kurumlara vergi özgür bir kültürün gerekliliğine bağlıdır. Bu sonucun önemi, demokrasi geleneğini dile getirenlerin daha yalın inancı ile olan karşıtlığını aşmaktadır. Burada, işe insan psikolojisi sorunu, ilkel durumu içinde, insan yaradılışı sorunu karışmakta; yalnız, genel olarak değil, birbirleriyle olan ilişkileri, özel gelenekleri ve anlamları bakımından da karışmaktadır. Çünkü, inceleme sonunda görülür ki: Genel olarak öğretilen her politik ve toplumsal felsefe, gerek kendinde gerek dış doğa ile olan ilişkisinde, insan yaradılışı üzerinde belli bir görüşü gerektirir. Bu etken için doğru olan, kültürdeki bütün etkenler için de doğrudur. Burada bütün bu etkenleri saymamız gereksizdir. Ama, etkenlerin çeşitliliğini değerlendirmemiz isteniyorsa, hiçbirini aklımızdan çıkarmamamız gerekir.

Kültürün şu ya da bu öğelerinin, genel olarak toplumsal kurumlarla, özel olarak da politik demokrasi ile ilişkisi sorunu pek öyle sık sık ele alınan bir sorun değildir. Bununla birlikte bu sorun, bunlardan her birinin ilke bakımından eleştirilmesine o denli bağlıdır ki, sorunun şu ya da bu sonuca bağlanması, her özel nokta üzerinde alınacak tutuma yol açar. Bilinmesi gerekli olan, etkenlerden birinin nedensel güç, öbürlerinin de ikincil etkenler olup olmadığıdır. Filozofların tekçi *(monist)* bir yön dedikleri görüş, genel olarak buna bir cevaptır. Bunun bugünkü en açık örneği, ekonomik koşulların, insan ilişkilerini önünde sonunda yöneten güçler olduğu inancıdır. Bu görüşün biraz yeni olması belki de bir anlam taşır. XVIII. yüzyılın doruğunda, o çağda ağır basan Aydınlıklar Felsefesi, en son üstünlüğü akla, bilimin ilerlemesine ve eğitime veriyordu. Geçen yüzyılda bile, belli bir tarih görüşüne bağlı kimseler arasında şu düşünce ağır basıyordu: «Tarih geçmiş politikadır, politika ise günün tarihidir.»

Her şeyi ekonomi yönünden açıklama günün modası olduğu için, birtakım tarihçilerden bu politik görüşe deli gibi sarılmış oldukları akla gelebilir. Ama, aslında, bu görüş «millî»

devletlerin kuruluş süresinde mantıkça uygulanan bir düşünceyi dile getirmekten başka bir şey yapmıyordu. Bugün ekonomik etkenler üzerinde durup direnişe, eskinin onları yok saymalarına karşılık aklın almaya çalıştığı bir çeşit öç gözüyle bakabiliriz. «Political economy» (İktisat) sözcüğünün kendisi, eskiden politik görüşlere ekonomik görüşlerin ne denli bağlı olduğunu gösterir. Bu bağlılığı kesip atan kitap, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı yapıtı, eski geleneği, özünde değil, adında yaşattı. Eski Yunan'da, Aristo politik ekonomiye öylesine önem vermişti ki bütün normal ekonomik çabalar eve çevrikti. O kadar ki, ahlâk bakımından doğru sayılacak her ekonomik iş ev ekonomisinin (sözlük anlamı bakımından da) tâ kendisiydi.

Yakın zamanlarda, Marx'çı görüşün moda olmasına karşın, Oppenheim hatırı sayılır kanıtlara dayanarak şu görüşü ileri sürmüştür: Ona göre, politik devletler birtakım savaş başarılarından doğmuştur; bunlarda yenilen uluslar yenenlerin uyrukları olmuş, yenenler yenilenlerin yönetimini ellerine alarak ilk politik devletleri kurmuşlardır.

Totaliter devletlerin doğuşuna, sadece totaliter olmaları dolayısıyla, politik kuramsal etkenin üstünlüğünü kabul eden eski kurama bir dönüş gözüyle bakılamaz. Ama ister Marx'çı ister İngiliz klâsik okulu şekli altında olsun, politika gerçeğini ekonomi gerçeğine bağlı tutmuş olan görüşlere oranla, bu, modern devletin davranışlarında ortadan kalkmış sayılan düşüncelere, daha çok, uygulamaya dönüşü göstermektedir. Endüstri, bankacılık ve ticaretin bilimsel denetimi sayesinde uygulamalar, devlet yararına *mercantile* ekonomiyi benimseyen eski memurların mesleklerini bozduklarını gösterecek şekilde canlandırılmış ve geliştirilmiştir.

Ahlâk, toplum işlerinin en yüksek düzenleyicisi değilse bile, olmalıdır düşüncesi pek eskisi kadar iyi karşılanmıyor, kimi hallerde de şu sonucu doğruluyor: Ahlâk güçleri sanıldığı kadar etkili olmuşsa, bunun nedeni ahlâkın törelerle, insanların karşılıklı ilişkilerini düzenlemeye yarayan törelerle bir oluşudur. Ne var ki, *Altın Kural*'ın kabulü bütün toplumsal anlaşmazlık-

ları ve karışıklıkları çarçabuk önler düşüncesi kürsülerden verilen vaazlarla, gazete başyazılarıyla ileri sürülüyor hâlâ. Ben bu satırları yazarken, gazeteler «Ahlâk silâhlanması» adına açılan bir savaşın geliştiğini haber veriyorlar. Daha derin ortamda ahâlk ile yerleşik törelerin sözde bir olduğu sorunu bir başka sorun çıkarıyor ortaya: İnsanları uzun zaman topluluklar halinde birleşik tutmuş olan törelerin çözülüp dağılmasından doğan sonuçlar, yalnız genel olarak kabul edilen yeni birtakım gelenek ve törelerin gelişmesiyle önlenebilir mi acaba? Bu gelişme, bu bakımdan, yeni bir ahlâkın doğması demek olurdu.

Bununla birlikte, böyle sorunlar, daha önce ortaya atılan soruna verilen önem dolayısıyla ele alınmaktadır: O sorun da şu: Kültürün bir başka etkeni, ağır basan, başka etkenleri doğuran ya da düzenleyen bir etkeni ya da aşaması var mıdır? Ekonomi, ahlâk, sanat, bilim vb. belli sayıda etkenlerin (her biri öbürünü etkileyen ve öbürlerinin etkisinde kalan etkenlerin) karşılıklı etkilerinin birer yanı değil midir? Felsefe diliyle söylemek gerekirse şöyle diyeceğiz: Görüşümüz tekçi *(monist)* mi, çokçu *(pluralist)* mu olacak?

Ayrıca şu da var: Saydığımız etkenlerin her biri (yani ekonomi, politika, bilim ve sanat) için de aynı soruyu sorabiliriz: Bu noktayı örneklerle açıklayacağım: Bunu bu şeylerin her birine göre değil, türlü zamanlarda insan doğasının yapısı üzerinde etkide bulunmuş olan teorilere göre yapacağım. Çünkü, bu psikolojik görüşler insan doğasının belli bir öğesini davranışının kaynağı olarak göstermeye çalışmışlar, ya da, hiç değilse, her davranışı ilkel dedikleri birtakım *güçlere* yüklemeye yeltenmişlerdir. Bunun oldukça yeni örneğini klâsik ekonomi teorisi vermiştir. Ona göre, insan davranışının başlıca gerektirici gücü kişisel çıkardır. Bu görüş teknik yanıyla şu kavrama bağlıdır: Her bilinçli insan davranışının nedeni ve doğrudan doğruya amacı, birini elde etmek öbüründen kaçmak isteği içinde, haz'la acı'dır. Sonra, bir başka görüş daha ortaya atılmıştır. Denilmiştir ki: Birbirine karşıt olan ve aynı zamanda birbirini dengeleyen merkezden kaçan ve merkeze yönelen eğilim-

ler nasıl göksel doğanın itici güçleri iseler, kişisel çıkar ile sempati de insan doğasının iki öğesidir.

Günümüzdeyse, insan davranışının belirlenmesinde ideolojik ve psikolojik bakımdan, iktidar düşkünlüğü başta gelir. Bunun nedenlerini uzun boylu aramak gereksizdir. Gerçekte, ekonomik kazanca ulaşmak, geniş ölçüde, üstün bir gücü olmayı gerektirmiş, kazanç yolundaki başarı da bu gücü durmadan arttırmıştır. Sonra, millî devletlerin doğuşu ile birlikte ordu ve deniz gücü öylesine geniş bir düzene bağlanmıştır ki, politika git gide bir güçlülük politikası olmuş. Bu da, başka çeşit bir politika olamayacağı sonucuna götürmüştür. Oysa, geçmişte, güçlülük öğesi çok daha edeplice, çok daha efendice gizlenmiştir. Darwin'in Yaşama İçin Savaş ve En Yetkililerin Hayatta Kalması diye özetlenen görüşünün bir çeşit yorumu ideolojik bir destek olarak kullanılmış; birtakım yazarlar da, özellikle Nietzsche, (ama her zaman ileri sürüldüğü gibi kabaca değil) Hıristiyanların «Fedakârlık Ahlâkı» dedikleri şeye karşı «Güçlülük Ahlâkı»nı ileri sürmüşlerdir.

İnsan doğası, şöyle ya da böyle, kültür yaratma işinde, hep çevrenin koşullarıyla elbirliği ettiği için, ileride bu konu üzerinde daha önemle duracağız. Ne var ki, insan doğasının «ağır basan etkisi» ile ilgili birtakım gözde teorilerde zaman zaman görülen değişiklikler, insana, arada bir ortaya atılan şu sorunu düşündürüyor: Sakın bu psikolojiler arabayı at sanmış olmasınlar? Bunlar, insan doğasında ağır basan öğe ile ilgili kavramları çağdaş kollektif hayatta görülen eğilimlere bakarak mı çıkarmışlardır acaba? Sonra, bu eğilimleri onların nedenleri olduğu ileri sürülen bir psikolojik güç grubuna sokmamışlar mıdır? Temsilci bir hükümet için savaşıldığı bir zamanda, insan yaradılışından gelen özgürlük tutkusunun iyice etkin olduğunu ileri sürmek nasıl anlamlıysa, İngiltere'de endüstriye dayanan üretimin, yeni yöntemlerle paranın gücünü arttırdığı bir sırada, kişisel çıkar etkeninin ortaya çıkmış olması da bir o kadar anlamlıdır. Yine, düzenli insancıl çabaların artmasıyla psikolojik havaya sempati girmesi kadar, günümüz olaylarının ik-

tidar düşkünlüğünü insan davranışının başlıca kaynağı sayması da anlamlıdır.

Herhalde, antropoloji üstünde çalışanların yapıtlarıyla yayılmış olan kültür görüşü şu sonuca varıyor: İnsan doğasının ilkel öğeleri ne olursa olsun, bir çağın, ya da bir topluluğun kültürü, bu öğelerin düzene sokulmasında kesin bir rol oynar; her topluluğun, yani ailenin, halkın, toplumun, partinin ve sınıfın çalışmalarını belirten davranış örneklerini bu düzen verir. Hiç değilse şunu söyleyebiliriz: Kültür durumunun ilkel eğilimleri sıraya ve düzene koyduğu ne kadar doğruysa, insan doğasının her çeşit özel ya da sisteme bağlı toplumsal olayları kendi isteklerine uygun bir biçimde yarattığı da o kadar doğrudur. Asıl bilinmesi gereken şey şudur: Bir kültürün öğeleri birbirlerini nasıl etkiliyorlar; insan doğasının öğeleri, çevre ile karşılıklı etkilerinden doğan koşullar altında, birbirlerine ne türlü etki yapıyorlar? Sözgelimi, bizim Amerikan kültürü, geniş ölçüde, paraya dayanan bir kültürse, ilkel ve doğal insan doğasında para kazanmaya karşı bir eğilimin varlığı mıdır bunun nedeni? Hayır. Nedeni, daha çok karmaşık bir kültürün, ilkel eğilimleri bir istek ve amaç örneği yaratmaya sürmesi, zorlamasıdır. Bugüne kadar yaşamış bütün insan topluluklarını (halkları, sınıfları, kabileleri ve ulusları) ele alırsak, şunu kesin olarak görürüz ki: Türlü birleşmelerin türlü çeşitlerini anlamak için, tek başına insan doğasına başvuramayız. Çünkü, insan doğası, ilkel yapısında, görece bir değerdir.

İlkel uluslar, bugün oldukça bilinen nedenler yüzünden, kan'da büyülü birtakım değerler görmektedirler. Irk ve ırk ayrılıklarıyla ilgili halk inanışları, görünürde, eski kör-inançları sürdürmektedir. İnsan-bilimcilerin hemen hepsine göre, türlü «ırklar»da rastladığımız ayrılıklar fizyolojik yapıya bağlı herhangi bir şeyden değil, içinde yaşadıkları kültür koşullarının türlü grup üyeleri üzerindeki etkilerinden gelmektedir. Bu koşullar, ham ve ilkel insan doğası üzerine tâ doğuştanberi, durmadan etkide bulunurlar. Öteden beri biliriz: Hiçbir dil bilmeden doğan çocuklar, içinde dünyaya geldikleri topluluğun, ne çeşidinden olursa olsun, dilini konuşurlar. Birbirine benzeyen bir-

çok olay gibi bu da ne kimsede merak uyandırmış, ne de kültür koşullarının etkisiyle ilgili bir genellemeye yol açmıştır. Bu olay, olduğu gibi kabul edilmiş, kaçınılmayacak kadar olağan, «doğal» görülmüştür. Ancak, antropoloji incelemelerinin gelişmesi sonunda anlaşılmıştır ki: Belli bir grubun konuştuğu dili yaratan koşullar, grubun başlıca ortak özelliklerini de doğurmuştur. Bu özellikler, örneğin, ana dili gibi, bir grubu ya da bir toplumu öbürlerinden ayırdeden özelliklerdir.

Kültür, karmaşık birtakım töreler bütünü olarak süreklilik ister. Kültürün bir yerde yeni baştan doğması için, öğelerinin ilkel ya da doğal yapısında birtakım ayırıcı değişikliklere uğraması gerekir. Her kültürün kendine özgü bir örneği, kendini yaratan güçlere özgü bir düzeni vardır. Salt kendi varlığının gücüyle olduğu kadar, bilinçli ve sistemli yöntemlerle de, yeterince olgun olmayan insanların ham ve ilkel doğasının değişmelerinde sürüp gider.

Bu demek değildir ki, biyolojik soyaçekim ve insan teklerindeki doğuştan ayrılıklar önemsizdir. Yukarıdaki sözlerle şunu demek istiyorum: Bu şeyler, belli toplumsal bir biçim içinde etki yaptıklarından, bu özel biçim *içinde* şekilleniyor ve etkileniyorlar. Bir ulusu, bir grubu, bir toplumu bir başkasından ayıran yerli birtakım özellikler değildir, bunlar bütün gruplardaki ayrılıkları gösterirler. «Beyaz adamın yükü» ne olursa olsun, bunu soyaçekim vermiş değildir.

Değindiğimiz sorunlardan bu yana, uzun bir yol aldık görünürde. Onun için, bu yol boyunca, bu sorunları akıldan çıkarmış görünebiliriz. Unutmayalım ki, ortaya koyduğumuz sorularda dile gelen sorunun özüyle ilgili bir şeyler buluruz diye çıkmıştık bu yola. Demokratik kurumların yürütülmesi, Kurucu Babalarımızdan kimisinin sandığı gibi pek öyle yalın kat bir iş değildir. Kaldı ki, onlar, birtakım durumların ve koşulların yeni politik deneyi büyük ölçüde kolaylaştırdığını anlamışlardı: Bu koşullar, söz gelimi, kendi çıkarları için göçmenleri kullanan hükümetten onları Okyanus'un ayırmış olması; derebeylik kurumlarının Okyanus ötesinde kalmış bulunması; çoğu göçmenlerin, dinsel inançlarına ve dinsel törenlerine

konan sınırlamadan kurtulmak için Amerika'ya gelmeleri; ve, özellikle de, serbest toprakları, sahipsiz geniş kaynakları olan uçsuz bucaksız bir ülkenin varlığı gibi şeylerdir.

Kültürün, insan doğasında hangi öğelerin ağır bastığını, birbirleriyle olan ilişkilerinde neyi örnek aldıklarını, nasıl düzenlediklerini belirtme görevi, üzerinde durulması gereken herhangi bir noktayı aşar. Bu görev bireylik kavramını etkiler. Özü bakımından insan doğasının doğuştan bireysel olduğu düşüncesi, bireyci bir kültür akımının meyvasıdır. Ruh ve bilincin, özleri bakımından, bireysel oldukları, insanlık tarihinin büyükçe bir bölümünde kimselerin aklına bile gelmemiştir. Biri çıkıp da bu düşünceyi ortaya atsaydı, karışıklığa ve düzensizliğe yol açar diye tepki görürdü mutlaka. Bu da, insanların insan yaradılışı üzerindeki görüşlerinin eski görüşlerden daha iyi olmasından değil, bu görüşlerin de kültüre bağlı olmalarından ötürüdür. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey varsa o da: İnsan doğasının, yaşamın öbür şekilleri gibi ayrımlaşmaya, bunun da bireysele, bileşime ve birleşmeye doğru açıkça yöneldiğidir. Gelişmemiş hayvanlarda fiziksel-biyolojik etkenler, belli bir hayvanda hangi etkenlerin ağır bastığını belirttiği gibi, iki etken arasındaki ilişkiyi, örneğin, böceklerin (öğrencilerin deyimiyle» «teksel» mi, yoksa «toplumsal» mı olduklarını da belirtir. Kültür koşulları, insanlarda, salt fiziksel koşulların yerini tutar. İnsanlık tarihinin ilk çağlarında, kültür koşulları, fiziksel koşulların oynadığı rolü oynamıştır. Bu koşullara «doğal» gözüyle bakılmış, onlardaki herhangi bir değişiklik de doğaya aykırı sayılmıştır. Daha sonraki dönemde, kültür koşullarının, bir dereceye kadar, bilinçli bir eğitme konusu olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden, bir süre, radikaller kendi politik davranışlarını şu inanca bağladılar: İnsan doğası, birtakım toplumsal koşullardan kurtulursa, hemen kendiliğinden, bir çeşit toplumsal düzene kavuşur; bunlar da, salt bireysel denilen niteliği içinde kendisine geniş olanaklar sağlar.

Toplumsallığa karşı, sempati gibi, birtakım eğilimler olduğu kabul ediliyordu. Ama, bunlara, yaradılıştan yalnız olan insanın özellikleri gözüyle bakılıyordu. Yani, bir insan kendi

öz varlığını korumak için başkalarıyla birleşmeye yanaşır denmek isteniyordu. İnsan doğasını baştan başa bireylik'le bir saymak iyi olur mu olmaz mı sorunu, eğer böyle bir şey varsa, sadece boş bir akademik sorundur. Çünkü böyle bir şey yoktur. Kimi kültür koşulları, ayrımlaşmaya götüren psikolojik öğeleri geliştirirler; kimi koşullarsa, arı kovanı ya da karınca yuvasındaki dayanışmaya götüren öğeleri uyarırlar. İnsanlık sorunu, bütünü oluşturan her öğenin öbürünü serbestliğe kavuşturacak ve olgunlaştıracak şekilde gelişmesini sağlamaktır. İşbirliği —ki buna Fransızlar kardeşlik diyorlar— demokrasinin ülküsü kadar kişisel girişimin de bir parçasıdır. İşbirliği ruhunu, özellikle ekonomik alanda, özgürlüğe ve eşitliğe bağlı kılan kültür koşullarının gelişmiş olması, özgürlükle eşitliğin zayıflamasına yol açıyor. Eşitlikle özgürlüğün zayıflaması da, doğrudan doğruya olmasa bile, zamanımızda *bireylik* sözüne kötü bir anlam verilmesine, *toplumsallık* sözüne ise eleştirilemez bir yüksek değer yüklenmesine yol açmıştır. Ama, değersiz öğelerin, en geniş ölçüde bile bir araya gelmesi ile insan doğası gerçekleşir demek ne kadar saçmaysa, bunun birbirleriyle salt kişisel çıkar dolayısıyla ilişki kuran varlıklarda olabileceğini düşünmek de bir o kadar saçmadır.

Demek, birlikte iş gören bireylerin özgürlüğü sorunu, kültürün iç yapısında ele alınması gereken bir sorundur. Kültür, birçok etkenlerin karşılıklı çatışmasıdır. Bu etkenlerin başlıcaları: Yasa ve politika, endüstri ve ticaret, bilim ve teknik, anlatma ve haberleşme sanatları ya da insanların üstün gördükleri değerler ve değerlendirmelerdir. Bunlara, doğrudan doğruya olmasa da, insanların uydukları temel koşulları haklı göstermek ya da eleştirmek için başvurdukları genel düşünce sistemini, toplum felsefelerini de katabiliriz. Bizim sorunumuz, daha çok, özgürlük sorunudur, yoksa onun çözümlenmesi değil. Bizce, kültürü kuran insanın ilkel doğası üzerinde etkisi olan öğeler, onun içyapısına yerleştirilmedikçe, çözümlemeler boşunadır. Tartışmanın temel konusu şudur: Herhangi bir öğe, şu ya da bu zamanda ne kadar güçlü olursa olsun, onu tek başına düşünmek, anlayışımızı da, düşünce gücümüzü de kısır-

laştırır. Oysa bu etkenleri, sık sık, birbirinden ayırırlar: Ya insan doğasında bir şeyi üstün hareket kaynağı sayarlar, ya toplumsal bir çabanın belli bir biçimini varılacak son amaç bilirler. Asıl sorun burada, birçok etkenin, insan doğası içinde ve dışında, birbirini ne yolda etkiledikleri olarak düşünüldüğüne göre, şimdi bize düşen şey, ilkel insan doğası ile kültürün karşılıklı ilişkilerini incelemektir.

KÜLTÜR VE İNSAN DOĞASI

İngiliz liberal geleneğinde olduğu gibi, Amerikan geleneğinde de özgürlük kavramı *bireylik* ve *birey* kavramına bağlanmıştır. Bu bağlılık öylesine sıkı olmuş ve öylesine sık sık yinelenmiştir ki, artık onun ayrılmaz bir parçası gibi görünmeye başlamıştır. Özgürlüğün bireylikten başka bir kaynağı ve temeli olabileceğini neden düşünmemişler diye çokları şaşıyorlar. Oysa Avrupa geleneğinde özgürlük kavramı akılcılık kavramına bağlanmıştır: Kendilerini aklın buyruğuna göre yönetenler özgürdürler; salt iştahlarla duyuların itisine uyanlarsa artık özgür olmaktan çıkarlar. Örneğin, Hegel, Devlet'i övüp göklere çıkardığı günlerde bir tarih felsefesi yazdı: Buna göre, tarih olaylarının akışı tek insanın özgü olduğu Doğu dünyasının zorba devletinden, *herkesin* özgür olduğu Batı dünyasında, yani Almanya'da doğmakta olan çağa kadar uzanır. Özgürlüğe anlamını veren bu iç-yapılardaki ayrılığa totaliter Almanya temsilcilerinin bugün ileri sürdükleri şu düşüncede rastlıyoruz: Onlara göre, kendi rejimleri, kendi devlet uyruklarına, demokratik devletlerdeki özgürlükten kat kat fazlasını sağlamaktadır. Demokratik devletlerdeki bireyler, yaşamları karmakarışık ve düzensiz olduğundan, özgür değildirler. Avrupa kıtasının gelenek havası, birçok toplumsal sorunları kendi keyiflerine göre çözümleyen kimselerin özdeyişlerine sinmiştir. Bu kimseler özgürlükle aşırı serbestlik arasında bir ayrım olduğunu ileri sürmüşler ve özgürlüğü «yasa çerçevesinde özgürlük» ile bir tutmuşlardır. Çünkü, klâsik gelenekte yasayla akıl, babayla oğul gibi birbirine bağlıdır. Bu özdeyiş yasaya özgürlükle ilişkisi olmayan bir kaynak ve yetki tanıdığı ölçüde, yani, kendi yasa-

larını belirleyen serbest koşullar bulunmadığını ileri sürdüğü ölçüde, bile bile olmasa da, totaliter devlete yönelir yine de.

Bununla birlikte, türlü kültürlerin iç-yapılarında özgürlüğün türlü biçimlerde pratik anlamı bulunduğunu görmek için Avrupa kıtasına kadar uzanmak gerekmez. Çünkü, XIX. yüzyılın başlarında, İngiliz ve Amerikan görüşleri arasında —her ne kadar ikisi de insanoğullarını, sözcüğün ayırıcı anlamında bir *birey* yapan niteliklerle özgürlüğü birleştiriyorlarsa da— büyük ölçüde pratik bir ayrılık vardı. Karşıtlık öylesine açıktır ki, öğretici bir yanı olmasa, insanı hayli eğlendirebilir. Kendi kendini yöneten, serbest kurumların ilk ve sistemli yapıcısı olan Jefferson'a göre, bireylerin bu kurumları sıkı sıkıya bağlayan özellikleri, çiftçi sınıfında rastlanan özelliklerindendi. Jefferson'un en kötümser anlarında: Endüstri ile ticaret öylesine bir durum yaratacak ki, bu yurdun insanları, Avrupa'da olduğu gibi, «birbirlerini yiyeceklerdir» diyecek kadar ileri gittiği olmuştur. İngiltere'deyse, toprak sahipleri, toplumsal ve politik belirtilerinde yapımcı sınıfın çabalarına ve amaçlarına bağlı olan yeni özgürlüğün can düşmanıydılar.

Şüphesiz, yalnız bu karşıtlık değil, onun nedenleri de öğreticidir. Bu nedenleri de uzaklarda aramayalım. İngiltere aristokrasisi toprak sahiplerinden oluşuyordu. Toprağa bağlı çıkarların, derebeylikten gelme yasama kurulları üzerindeki etkisi, endüstri ile ticaretin gelişmesine karşıydı. Amerika'daysa, derebeyliğin izleri öylesine güçsüzdü ki, büyük evlât hakkına karşı konan yasalar bu izleri büsbütün ortadan kaldırmaya yetti. Amerika'da çiftçileri yüceltmek, onlara Anglosaksonların ilkel özgürlük tutkusunu, Magna Charta'yı ve Stuart'ların zorbalığına karşı savaşlarına bağlı bütün erdemleri özünde toplayan zorlu «Yeomanry» sınıfına yakıştırmak kolay oldu. Çiftçiler hiç kimseye yüz suyu dökmeyen, kendi kendine yetinen, bağımsız bir sınıftı; çünkü, onlar ne geçimleri, ne de düşünceleri bakımından başkalarına bağlıydılar: Kendi çiftliklerini ellerinde tutuyor ve işletiyorlardı. Yine öğretici yanı olmasa insanı hayli eğlendirecek olan bir tarih olayı da şudur: Amerika bir tarım devleti iken bir şehir ve endüstri devleti haline geldi-

ği zaman, Amerikan mahkemeleriyle ticaret ve bankacılığın politik temsilcileri, İngiliz liberalizminin *laissez-faire*'indeki endüstriyel amaçlara özgü nitelikleri (girişim, buluş, güçlülük ve ilerlemeye katılma niteliklerini), Jefferson anlamındaki bireylerden alıp İngiliz anlamında birer birey olan iş adamlarına ve bankacılara mal etmiştir.

Türlü koşullar altında özgürlüğe verilen anlamın tarihçesi incelenince daha da güçlenecek olan bu türlü görüşler, özgürlük sorununun tümüyle, kültürle ilişkili olduğuna bir örnek, hem de önemli bir örnek veriyor bize. Olaylar önceki bölümün sonucuna doğrudan doğruya uygun düşmekte. Bu sonucu şöyle özetleyebiliriz: Antropolojinin ana kavramı olan kültür kavramı, toplumbilime öylesine geniş ölçüde uygulanmıştır ki, bireysel ile toplumsal arasındaki ilişkiye değinen eski, çok eski soruna yepyeni bir yön vermiştir. Hatta, kültür kavramı, ileri sürülen çözümlemeler üzerindeki etkisinden bağımsız olarak, sorunu her iki yanıyla da yasa dışı bırakmaktadır. Çünkü bireysel dediğimizle toplumsal dediğimiz şeyler arasındaki karşıtlığa eşit birtakım özünlü ayrılıklar varmış gibi, bu sorun çoğu zaman, ayrı ayrı biçimlerde ortaya konmuştur. Öyle ki, kuramla ilgilenenlerde iki partiye ayrılma eğilimleri olmuştur: Bu iki uç birbirinden, öylesine uzaktı ki, birinin yalanladığını öbürü doğruluyordu. Bir partiye göre toplumsal töreler, gelenekler, kurumlar ve kurallar ancak bireylerin doğal özgürlüklerini hiçe sayan açık ya da kapalı bir çeşit zor altında sürdürülebilirdi; öbür partiye göre ise, bireyler öyle birtakım yaratıklardır ki, gerçek olan tek toplumsal sorun, kafa tutan bireyleri toplumsal ya da «toplumsallaşmış» bir denetim altına alabilecek çareleri bulmaktı. Bir tarafça övgü olan, öbür tarafça sövgü sayılıyordu. Bu iki uç, sorunun ortaya konuluşundaki temelleri belirtmeye yaramaktadır. Çoğu kimsenin tutumu orta ve uzlaştırıcı bir tutumdur. Bu tutumun klâsik anlatımı şudur: Yasa ile politikanın ana sorunu, yasal özgürlüğü, yasa ve kamu gücünün haklı işlemlerinden ayıran çizgiyi bulmaktadır: Öyle ki her biri kendi alanını kendi yetkisi altında tutabilsin; yasa da, ancak özgürlük kendi sınırlarını aştığı zaman işe karışsın. Bu ise,

laissez-faire liberalizminin ağır bastığı günlerde yalnız dirlik düzenliği polis gücüyle korumak gerekince haklı görülüyordu.

Bugün, pek az kimse Hobbes'ın aşırı görüşünü kabul eder. Bu görüşe göre, insan doğası özünden topluma öylesine karşıdır ki, alabildiğine başıboş olduğu zamanlarda, yığınların yığınlarla savaşmasının kötü sonuçları ile bunlardan alınan dersler, korkuya kapılan insanları devlet gücüne boyun eğmeye zorlar; insan doğası, o zaman bile, öylesine ele avuca sığmaz ki, yağmacı içgüdülerine karşı korunmak için tek çare devlet gücüne sığınmaktır. Ama toplumbilim kitaplarında temel sorunu hâlâ şöyle ele alıyorlar: Sanki önemli olan yalnızca bireyleri dizginlemek, ya da «sosyalize» etmek çarelerini sayıp dökmekmiş. Bu kitapların yazarlarını Hobbes'dan ayıran başlıca nokta şudur: Salt politik baskı üzerinde çok daha az durmalarına karşın, bunlar insanın ilkel doğasında, toplum düzenine ve toplum kurallarına uyma eğilimi olduğunu kabul ediyorlar. İngiltere'de derebeylik, en kaba ve en açık şekilleriyle ortadan kalktığı zaman bile varolan kısıntılara karşı yeni yapımcı sınıfın açtığı mutlu savaş sonunda, şu gözde formül terazinin kefesini özgürlükten yana ağır bastırıyordu: Davranışı başkalarının özgürlüğünü kısmadığı sürece, herkes özgürdür. Ayrıca, bu son sorun, bir tek kişinin başkaları üzerindeki etkisinin doğurduğu somut sonuçlara gidecek kadar, çözümlenmiş değildi. Sorun, şekilci bir yasa görüşüyle şöyle çözümlenmişti: Ergin ve sağlam her insanın, başkalarıyla bağıt yapma hakkı aynıdır. Ama, gerçek koşullar, her iki tarafa serbest davranma olanağı veriyor mu vermiyor mu, ya da «serbest» bağıtı kurt-kuzu ilişkisine çeviriyor mu çevirmiyor mu, buna aldırış eden olmamıştı.

Ne var ki, istenilen şey, bu sorunları, ya da insan yaradılışındaki bencil ve insancıl yanlar gibi ahlâkı ilgilendiren buna benzer sorunları ince eleyip sık dokumak değildir. Önemli olan, sorunların ele alınışındaki durumdur, yani, varılan çözüme bakmadan, bu sorunların birer sorun olarak ortaya konuşundaki düşüncenin tâ kendisidir. Bugün elimizde olan düşünce olanaklarıyla görebiliyoruz ki: İnsan doğasının özüne bağlı bu çeşit görüşler, ana sorunu bir yana bırakmışlardır. O ana so-

run da şudur: İnsan doğasını oluşturan öğeler nasıl uyarılır, nasıl kösteklenir, nasıl geliştirilir ve nasıl zayıflatılır? Onların asıl örnekleri, kültür koşullarını birbirine etkisiyle nasıl ortaya çıkarılır? Bu noktalara dokunmamak yüzünden, insan doğası ile ilgili düşünceler, belli bir grubun amaçlarına ve politikasına yarayan düşünceler olmuştur. Başkaları üstünde güç kullanmayı haklı göstermek isteyenler, insan doğası karşısında kötümser bir görüşü benimsediler; şu bu baskıdan kurtulmak isteyenlerse, insan doğasının ilkel yapısında pek umutlu nitelikler buldular. Aydın araştırıcıların hiç ayak basmadıkları bir alan var: İnsan yaradılışı üzerindeki düşüncelerin, yani, psikolojik bir araştırmanın sonucu sayılan düşüncelerin ele alınma hikâyesi, gerçekte, türlü grup sınıf ve partilerin sürüp gitmesini, ya da benimsenmesini istedikleri uygulanabilir önlemlerin bir yankısından başka bir şey değildi; öyle ki, psikoloji sayılan şey politik doktrinin bir kolu oluyordu.

Böylece, başta söylediğimiz ilkeye gelmiş oluyoruz. Sorunlar, bir yandan insan doğasının yapısı, öte yandan toplumsal kuralların ve devlet gücünün özü ile ilgili birer sorunmuş gibi ele alınıyordu. Başlıca güçlük de bundan geliyordu. Oysa, gerçekte, ana sorun, «doğal» ile «kültürel» arasındaki ilişki sorunuydu. Rousseau'nun sanatlara ve bilimlere (bu arada, zamanındaki yasalara ve hükümete) saldırışı, XVIII. yüzyıldaki çağdaşlarını şaşırttı. Çünkü, onun insan doğasını bozuyor dediği şeyler, çağdaşları için, insanlığın durmadan ilerlemesini sağlayan şeylerin tâ kendisiydi. Bununla birlikte, Rousseau, bir bakıma kültürün doğaya karşıtlığı sorununu ortaya atıyor ve insan doğası üzerinde durup onu her bakımdan üstün sayıyordu. Çünkü, ona göre, kaba ve ilkel durumuna karşın, doğa, ilkel eşitlik ortadan kalkıp da onu bozan koşullar doğuncaya kadar, kendine özgü iyiliği yitirmemişti. Kant'la, onun ardından giden Almanlar, Rousseau'nun halka aykırı gelen düşüncelerindeki bu meydan okumayı yeniden ele alıp, onun tutumunu tersine çevirmeye çalıştılar; ve bütün tarihi, insanın ikel doğasını incelten ve hayvanlık yanını düpedüz insancaya çeviren kültürün sürekli bir gelişmesi saydılar.

Ne var ki, Rousseau ve düşmanları, sorunun yeni biçimi ile tartışılmasına, geleneksel biçimden gelen birçok öğeleri karıştırdılar. Sorun, Alman felsefesinde, Napolyon'un saldırışları ardından milliyetçiliğin doğuşu ile, daha da karmaşık bir duruma girdi. Almanlar savaşta yenilmişlerdi ama, kendilerini kültürce üstün görüyorlardı. Bu inanç, bugün hâlâ, Alman milliyetçi propagandasında K U L T U R sözünün kullanılışında kendini gösteriyor: Çünkü, kültür üstünlüğü bir ulusa, az kültürlü uluslar üzerinde, insanlığın hayvanlığa üstünlüğüne benzer bir güç sağlamaktadır. Bundan başka, Rousseau'nun yazıları kadar Fransız Devrimi de, Alman düşünürlerinin kafasında şu sonucu doğurmuştur: Kültürün istediği, yasanın ve devlet gücünün istediğiyle birdir. Devrim felsefecilerince «insanlığın doğal hakkı» olan bireysel özgürlük, gerici Alman filozoflarınca ilkel ve duyusal hayvanlıktan başka bir şey değildi.

«Daha yüksek» ve gerçek bir özgürlük koşulu sağlamak için, daha yüksek bir yapma - insanlık özünü dile getiren evrensel bir yasaya, bir süre, uymak gerekti. Almanya'daki olaylar ve bu arada totaliterliğin doğuşu (bu görüş dile getirildiği günden beri) bu düşüncenin damgasını taşımıştır. «Doğal özgürlük» ve bugünkü kölelik dışında varılacak bir toplum düzeni umudu, Alman düşünürlerinin etkisi ile kurulan toplumsal felsefelerde ve Marx felsefesinde rol oynamıştır. Bu umut, İsa'nın ikinci kez dünyaya geleceği inancının eskiden gördüğü işi görmüştür.

Bununla birlikte, antropoloji araştırmalarının ortaya koyduğu gereçler olmasaydı, sorun bu yeni biçimini alamazdı. Sayısız kültür çeşitleriyle ilgili olarak ortaya çıkarılanlar gösteriyor ki: Bireylerin ve özgürlüklerinin, toplumsal törelerle, geleneklerle ve kurallarla olan ilişkisi sorunu toptan ortaya konmuştur; bu yüzden de, akıllıca ve bilimsel olarak ele alınmaya elverişli değildir. Doğa bilimlerinin yöntemleri açısından ele alınınca, toplumsal alandaki davranış bilimdışı gibi görünmektedir. Çünkü, bilim, çözümcü bir gözlemle, gözlenen olayların (birbirleriyle ilişkileri bakımından) yorumlanmaları ile gelişmiştir. Toplumcu görüş, genel «güçler» üzerinde çalışmıştır; bu

güçler, doğada kendiliğinden bulunan etkenler olabildiği gibi toplumsal denen etkenler de olabilir.

Gerek düşüncelerimizdeki, gerek davranışlarımızdaki durgun alışkanlık olmasaydı, bugün bazı yazarların fizik biliminin gidişini bildikleri halde, insan ve toplum olaylarını açıklarken, birtakım fiziküstü «güçler»e başvurmaları insanı şaşırtabilirdi. Bir yandan bilirler ki, elektrik, ısı, ışık, vb. sözü, somut, belirli ve gözlenebilen olayların birbirlerine yaptıkları etkilerin adlarıdır ve her türlü tanımlama ve açıklamalar, gözlenmiş tek tek olayların yoklanabilir ilişkileri açısından yapılmalıdır. Elektrik, ısı vb. derken, varlıkları deneysel araştırmalarla kanıtlanmış olaylar arasındaki ilişkileri birtakım şifrelerle anlattıklarını da bilirler. Ama, toplumsal olaylar alanındaysa, somut olayları açıklarken, örneğin iktidar düşkünlüğü gibi, «güç» sayılmış birtakım etkenlere başvurmaktan çekinmezler; oysa, bu sözde-güçler, asıl açıklanması gereken olayların soyut sözcüklerle yinelenmesinden başka bir şey değildirler.

Kültür ve doğa ilişkilerini sözcüklerle dile getirmek, bizi belirsiz soyutlamalardan ve parlak genellemelerden uzak tutar. Bunları ele almak, kültürlerin çeşitliliği, insan doğasını oluşturan öğelerin çeşitliliği, hatta bir insanla bir başka insan arasındaki ilkel ayrılıklar (bunlar tam anlamıyla nitelik ayrılıkları değildir) üzerinde dikkatle durmayı gerektirir. Araştırmanın amacı, insan doğasının ilkel ya da sonradan değişmiş öğelerinin, belli bir kültürü yaratan sınırlı ve belirli öğelerini ne yolda *etkilediklerini* açıklamaktır: Yani, bir yanda insan doğası, öte yanda toplum töre ve kuralları arasındaki çatışmaları ve uyuşmaları bulmaktır. Bu çatışma ve uyuşmalar, karşılıklı etkilerin adlandırılabilir biçimlerinden doğma ürünlerdir. Belli bir toplulukta kimi bireyler yaşayan kurumlarla az çok anlaşma; kimileriyse, onlara karşı ölçülü bir öfke ve rahatsızlıktan tâ taşkın bir ayaklanmaya kadar giden bir başkaldırı içindedirler. Bundan doğan ayrılıklar, adlandırılabilecek kadar açık olunca, tutucu, radikal, ileri, ilerici, gerici vb. gibi sözlerin kaynağı olurlar. Bu ayrılıklar ekonomik sınıflar arasında daha kesindir. Çünkü, devrimciler bile şunu kabul etmek zorundadırlar ki, ezi-

len bir sınıf içinde, canlı bir protesto yaratacak kadar kölelik bilincini uyandırmak, sorunlarının bir parçasıdır.

En sudan bir gözlemin bile açıkça ortaya koyacağı bu olay, sorunun, bireysel ile toplumsal (sanki bu sözler gerçek varlıkları anlatırmış gibi) arasındaki ilişki sorunu olarak ortaya konabileceği düşüncesini çürütmeye yeter. Bu olay gösteriyor ki, ilk olarak incelenmesi gereken şey, insan doğası ile kültür koşulları arasındaki karşılıklı etki biçimleridir ve asıl sorun, değişik insanların türlü öğeleriyle, değişik töreler, kurallar, gelenek ve kurumların (yani «toplumsal» dediğimiz şeylerin) değişik bileşimleri arasındaki karşılıklı etkinin sonuçlarını belirtmektir. Sorunun ortaya konuluşunda öteden beri işlenen bir yanlışlık vardır. Bu yanlışlık yüzünden karşılıklı etkilerin iyi ya da kötü ya da hem iyi hem kötü sonuçları varolanın ya da varolması gerekenin, her iki yanın, ilkel nedenleri ile karıştırılmıştır.

Sözgelimi, bir zamanlar kölelerin kölelik durumlarından hoşnut oldukları ne kadar su götürmezse, bir köle sınıfının yaşamış olduğu da o kadar su götürmez. Şurası da su götürmez ki, —genel olarak *tinsel* acı adı verilenler dışında— baskı ve haksızlıkların acısını çekmemiş olan kimseler, eşitlik ve özgürlük uğrundaki kavgalara önderlik etmişlerdir. Toplumsal adı verilen «iç-güdüler»in insanları, karşılıklı birtakım mertlikleri olan câni çeteleri kurmaya ve işbirliği yapmaya yönelttiği de bir o kadar su götürmez. Şimdi, her iki yanın etken öğelerini ve bunların sonuçlarını belirtmek amacıyla karşılıklı gerçek etkileri çözümcü bir gözlemden geçirmek hiç de kolay değildir. Ne var ki, bunun zorunlu olduğunu kabul etmek, gerçek olaylar üstünde eksiksiz yargı vermenin koşuludur. Sorun, güçlerin özü önceden bilindiğine göre, bir yandan bireysel «güçler» öte yandan toplumsal güçler sorunu olarak ele alınırsa, ileri sürülen her çare havada kalmış olur. Özgürlük sorununu, bağlı olduğu içyapı içinde ortaya koymak istiyorsak, başka öncüllerden yola çıkmamız gerekir.

Birinci bölümün başında sorduklarımız gerçek sorunlardır. Ama, bunlar soyut değildirler ve toptancı bir görüşle ele

alınamazlar. Bunlar, kültür koşullarının, bilim, sanat, ahlâk, din ve eğitim koşullarının tartışılmasını isteyen sorunlardır; amacı, bunlardan hangileri insan doğasının ilkel öğelerini geliştiriyor, hangileri bu gelişmeyi geciktiriyor, onu bulmaktır. Bireylerin özgür olmalarını istiyorsak, elverişli koşullar olmasına dikkat etmeliyiz: Bu beylik bir sözdür, ama hiç olmazsa bakılacak ve tutulacak yönü gösteriyor.

Bu beylik söz, başka şeyler yanında, bize şunu da söylüyor: Demokratik koşulların kendiliğinden tutunduğu, ya da bunların bir anayasaya konan hükümlerin yerine getirilmesiyle bir olduğu düşüncesinden kurtulmalıyız. Nasıl hokkabazın ağız kalabalığı, yaptığı şeyleri, gözlerini boyamaya çalıştığı kimselerin fark etmemesini sağlarsa, bu türlü inançlar da insanın dikkatini, olup bitenlerden başka yere çekerler. Çünkü, gerçekten olup bitenler, her çeşit demokratik özgürlüğle düşman birtakım koşulların doğmasına götürebilir. Bunu yinelemek gereksiz olabilirdi. Ne var ki, iş alanının birçok ileri gelenleri, sanki töreleşmiş formüllere uymanın demokratik kalıtı korumak olduğuna inanırlarmış ya da başkalarını inandırmak isterlermiş gibi konuşup durmaktadılar. Aynı ilke bizi, totaliter devletlerin, «böyle şeyler ülkemizde olmaz» diyecek kadar bize yabancı etkenlerden doğduğunu ve özellikle, bu devletlerin yalnızca baskı ve yılgıya dayandığını sanmaktan alıkoyar. Çünkü, geniş ölçüde başvurulan temizlemelere, idamlara, toplama kamplarına, insanların ellerinden mallarını ve yaşama olanaklarını almalara karşın, hiçbir rejim, hele bir zamanlar bilim kafasının ağır bastığı bir ülkede uzun ömürlü olamaz. Ama, insan doğasındaki sözde ülkücü öğelerle desteklenirse o başka. Kimi çevrelerde, böylesi görüşlere, diktatörlüğün veya totaliter devletlerin bir çeşit savunması, ya da haklı gösterilmesi gözüyle bakma eğilimleri var. Bazı insanlara, özellikle akıllı ve dürüst olan bazı insanlara, totaliterlik koşullarını arattıran şeyin ne olduğunu bulmak çabasına karşı gösterilen bu tepki yolu tehlikelidir. Bu tepki, anlama çabası yerine kini koyar; kin de bir defa uyandı mı, kurnazca bir ustalıkla, kendini doğuran nedenlerden büsbütün ayrı gerçeklere yönelebilir. Ayrıca, totaliter rejimde

gördüğümüz kötülüklerin kendi içimizde geliştiğini fark etmediğimiz sürece, bu kin, başkalarının tutulduğu hastalığa karşı şerbetli olduğumuza inandırır bizi. Demokrasiyle yalnız bu gibi şeylerin zarar vereceğini sanmak, bizi sözde kalan değerleri yıkabilecek şeylere karşı tetik davranmaktan alıkoyar. Hatta, ırk düşmanlığı gibi gözlerimizdeki mertekleri bile, görmemize engel olur.

Nazi inanının temeli olan politik düşüncelerin, insan doğasının en iyi öğelerine ne yolda başvurduğunu uzaktan kestirmek çok güçtür. Diyebiliriz ki: Korkutmalara başvurma dışında, özgür yurttaşlığın gerektirdiği sorumluluklardan kurtulma isteği dışında; geçmişten kalma boyun eğme alışkanlığının artırdığı kölelik içtepileri dışında; geçmişteki ezilmişlikleri onarmak isteği dışında; yüz yılı aşkın bir zamandır (yalnız Almanya'da değil) git gide güçlenen milliyetçi duyguların etkisi dışında, bir de yenilik tutkusu var. Bu tutku, bu özel durumda, hele gençler arasında, bütün dünyanın er geç benimseyeceği yeni birtakım örnek kurumlar yaratma yolundaki ülkücü inanç kılığına girmiştir. Çünkü, insan doğasının, gerek düşünce alanında gerek pratikte hesaba katılmayan öğelerinden biri de, yaratıcı çabaya katılma bilincinden doğma bir memnunluktur; bu da, girişilen yapıcı işin alanına göre düz orantılı olarak artar.

Başka nedenler de gösterebiliriz ama, bunların etkisinden iyi niyetle kuşku duymak, ya da etkileri olmadığını söylemek koşuluyla. Başkalarıyla birlik olma duygusundan gelen bir memnunluk vardır ki bu, başkalarıyla mistik bir birleşme duygusu olacak kadar, haksız yere yüksek bir sevgi belirtisi sayılacak kadar artabilir. Başkalarıyla birlik olma duygusunun verdiği hoşuntluk, engeller yıkılır yıkılmaz, daha önce kendini göstermenin yolunu bulamadığı ölçüde büyük olur. Almanya'da en azından, bizde her devletin kendi yetki duygusu kadar güçlü ve etkili olan taşra bağlılığının kopmasındaki kolaylık, daha az ölçüde olmakla birlikte, alışılagelen dinsel inanç ve davranışların toplumsal ve ırksal bir birlik duygusuna bağlı oluşlarında görülen benzer kolaylık, bunların altında duygusal bir kaynaşma isteğine tanıklık edebilir gibidir. Bu türlü bir durum

Birinci Dünya Savaşı'na girdikleri zaman birçok ülkede kendini gösterdi. Bir an, insan teklerini birbirinden ayıran engellerin yıkıldığı sanıldı. Yeni rejimin doldurmayı üzerine aldığı bir çeşit boşluk olmasaydı, güçlü politik partilerle sendikaların ortadan kaldırılmasına pek öyle kolay kolay boyun eğilmezdi hiçbir zaman. Sınıf ayrılıklarının donmuş olduğu bir ülkede tekrenkliliğin eşitlik duygusuyla ne dereceye kadar bir gittiğini kestirmek güç değildir. Ama, birçok nedenler, bunun «en alçakgönüllü» insanları maddi çıkarlarından uzak kalmaya zorladığını göstermektedir. Öyle ki, onurlu bir eşitlik duygusu, hiç değilse bir zaman için, insana daha az yiyip içmeyi, daha çok ve daha ağır koşullar altında çalışmayı hoş gösterir. Çünkü, insanın yalnızca ekmekle yaşamadığı da psikolojik bir gerçektir.

«Ülkücü» etkenlerin gücüne inanmak, vahşice işkencelerle bağdaşamaz gibi gelir insana. Oysa bunlar, doğuşlarını ve bölgelerini hesaba katmaksızın başkalarıyla birlik olma isteğinden çok, sadizmin hüküm sürdüğünü gösteren şeylerdir. Ama tarih gösteriyor ki: Çoğu kez, toplumsal birlik, düşman bir grubun gerçek ya da gerçek olduğu ileri sürülen varlığı karşısında kurulmuştur. Başta kalmak isteyen politikacıların tekniği, uzun zaman şu düşünceyi aşılamak olmuştur: Bir düşman grubun varlığını kabul etmemek, düşmanın eline düşme tehlikesini doğurur. Aşılanan bu düşünce, güçlü ve sürekli bir propagandanın etkili olduğunu yalanlamıyor. Çünkü, gösterilmek istenen şey: Topumsal durumu birtakım koşulların birbiriyle çatışarak oluşturduğudur. Bu çatışmadaki başka güçler, günümüz biliminin yarattığı tekniklerdir: Bunlar, halk yığınlarının durumunu değiştirme yollarını arttırmışlar ve ekonomik toplaşma ile birlik olarak yığın düşüncesini, tıpkı mal ve eşya gibi, seri halinde üretim konusu yapmışlardır. Bunda da, demokratik özgürlüğü sürdürecek olan kültür koşulları üzerinde duranlar için, bir uyarma ve bir sezdiri var aynı zamanda. Şimdi ülkemizde, daha az bağıntılı ve daha az resmî kanallarla işleyen propagandanın rolü bakımından bu uyarma açıktır. Sezdiri ise şudur: Basın ve radyo, iletişim araçlarını açıkça belirtilen kamusal amaç-

lardan yana akıllıca ve dürüstçe kullanma işini büyük önemde bir iş yapmışlardır.

Yukarıda söylediklerimizi, örnek vermiş olmak için söyledik. Bunlara, istenirse, temelsiz düşünceler gözüyle bakılabilir, elbet. Çünkü, böyle olsa bile, sezdiriler, bir toplum rejiminin sürekli bir yaşamı olması için, insan doğasının, daha önce kendini anlatamamış olan bazı öğelerini doyurması gerektiği düşüncesini desteklemeye yararlar. Öte yandan, tatsızlaşan sayısız öğeler bütününden kurtulmak isteği, değişik olan her şeyi, salt değişik olduğu için, iyi karşılamaya zorlar insanı. Yeni bir anlatım yolu bulan (korku, kuşku, aşağılık duygusu gibi) öğeler (ki bunlar eski koşulların uyardığı, şimdiyse daha tam anlatım olanakları verilen etkenlerdir) insan doğasının en aşağılık yanları bile olsalar, genellikle, yine de yerinde kalırlar. Özellikle gençler üzerinde yapılan ortak gözlem gösteriyor ki: Kimi içtepi ve eğilimleri uyandırmak, sonra da bunların belirtilerini boğmaya kalkışmaktan daha utanç verici bir şey olamaz. Şunu belirtmeliyiz ki, az ya da çok karışıklıklar ve düzensizliklerle birlikte gelen bir kararsızlık ve güvensizlik süresi, insanda şöyle bir duygu ve istek yaratır: Ne olursa olsun, her şeyin, bugünkünden daha iyi olacağı duygusu ve hangi koşullar içinde olursa olsun, düzen ve kararlılık isteği. Bu istek de, devrimlerin ardından niçin şaşmamacasına birtakım tepkiler doğduğunu gösterir ve Lenin'in «Devrimler otoriterdir» sözüyle (gösterdiği neden için olmasa da) dile getirdiği gerçeği açıklar.

Demokratik koşulları sürdürmemizde, bu etkenlerden hangilerinin ya da birkaçının rolü olduğu sorunu, şimdilik, gösterdikleri ilke kadar önemli değildir. Tersinden söyleyecek olursak: Özleri bakımından ister psikolojik, ister sosyolojik olsunlar, salt ve bütünden aynı güçlere inanmanın etkisinden kurtulmamız gerekir. Bu, iğrenç şeyler karşısında duyulan basit nefretten kurtulmamız anlamına geldiği gibi, şöyle bir genellemeye düşmekten sakınmamız anlamına da gelebilir: Faşist kurumlar, kapitalizmin gerginleştiği bir sürede beklenen şeylerdir. Çünkü, bunlar, yaklaşmakta olan bir çözülüşe karşı yükselen bir direniş çırpınışıdır. Biz, ortaya konan hiçbir nedeni düpedüz

bir yana atamayız. Çünkü bu nedenle bir parçacık gerçek bulunabilir. Ama, bizce asıl gerekli olan, diktatörlerin yönettiği devletler ne denli toptancı olurlarsa olsunlar, toptancı yargılardan kaçınmaktır. Bize düşen şey, karşılıklı özel etkileri bulunca kadar, koşulları hem dar hem geniş açıdan, gözlemlerle incelemektir. «Güç» açısından değil, karşılıklı etki açısından düşünmeyi öğrenmek zorundayız. Böylece, birbiriyle çatışan etkenlere güçlerini veren koşulları da incelemeye kadar gidebiliriz.

Bu ders hiç de yeni değildir. Amerikan politik demokrasisini kuranlar, salt teoriye bağlı kalacak kadar saf değildirler; demokratik kurumların iyi işlemesi için kültür koşullarının gerekli olduğunu görüyorlardı. Bu konuda Thomas Jefferson'dan yazılar alarak sayfalar doldurabilirim kolayca. Jefferson bu yazılarda, «politik demokrasi sağlamlaştırılmak isteniyorsa, şunlar zorunludur», diyordu: «Özgür bir basın, genel eğitim, toplantılar ve senli benli tartışmalarla kendi işlerini yöneten birbirine yakın komşu topluluklar.» Onun bu sözleri, İspanyol boyunduruğunu koparıp atan Güney Amerika ülkelerinde cumhuriyet kurumlarının başarısızlığa uğramasından ne denli korktuğunu gösteren bir o kadar sayısız sözleriyle de desteklenebilir.

Jefferson'un, açıkça belirttiği şöyle bir korkusu da vardı: Bu ülkelerde, milli asker zorbalığının yerini yabancı boyunduruğu alabilirdi. Çünkü, gelenekleri buna elverişliydi. Ona göre, arka plânda «kara cahillik, bağnazlık ve kör inançlar»ın bulunması iyi bir belirti değildi. Bir kezinde de, Güney Amerika devletleri için en iyi şeyin şu olacağını söyleyecek kadar ileri gitmişti: Kendi kendini yönetme deneyi onları tam bağımsızlığa hazırlayıncaya dek, bu devletler, Fransa, SSCB, Hollanda ve Birleşik Amerika'nın kollektif garantisi ile İspanya'nın sözde -egemenliği altında kalmalıdırlar.

Demokrasiyi kuran atalarımızın tutumunda, sonradan görülen güçsüzlüğün asıl kaynağı, özgürlük sorununu, özgürlüğü beslemesi gereken olumlu koşullardan ayrı tutmuş olmaları değil, incelemelerini daha ileri götürmemiş olmalarıdır —kendi zamanlarında götüremezlerdi de. Bunun en göze çarpan örnek-

lerini, basına ve eğitime olan inançlarında görüyoruz. Onlar, demokrasiye elverişli koşulları sağlamak için, ille özgür bir basın ve halk okulları gerekir demekte haksız değillerdi kuşkusuz. Ne var ki, onlarca, basın özgürlüğünün düşmanı, hükümetin resmî denetimi ve sansürü idi. Onlar, ne basın özgürlüğünü kısabilecek politika-dışı nedenleri akıllarına getirmişlerdi, ne de merkezleşme yolunda pahalıya oturacak ekonomik etkenleri. Eğitimin, zorba bir hükümet elinde bir silâh olabileceğini önceden göremedikleri gibi, Avrupa'da ilköğretimin gelişmesine, artan askerlik gücünün başlıca neden olabileceğini de düşünmemişlerdi.

Eğitimin, bütün öğelerine karşı gösterilen sürekli ilgiye karşın, genel olarak bir şeye yaramamış olmasına Almanya örnek gösterilebilir. Bir zamanlar, okulları öylesine verimli idi ki, Almanya, dünyada okur-yazar oranı en yüksek bir ülke olmuştu. Üniversitelerinin bilim çizgisi ve bilimsel araştırmaları, bütün uygar dünyaca ün kazanmıştı. Çok olmuyor, seçkin bir Amerikan eğitimcisi, en yüksek kurumlarımızın güçsüzlüğüne çare bulmak istiyorsak, Alman üniversitelerini örnek almalıyız, diyordu. Ne var ki, Alman ilkokulları totaliter propagandanın yemi oldular, yüksek okulları da Alman Cumhuriyetine karşı birer tepki ve gerilik yuvası haline geldiler.

Bu örnekler basit ve herkesin bildiği şeylerdir. Onun için pek o kadar güçlü olmayabilirler. Ama yine de şu gerçeği ortaya koyuyorlar: Bir yandan düşünce ve haberlerin çarçabuk yayılması için basın gibi bir araç ile bundan yararlanan genel eğitim olmadan, geniş bir ülkede serbest kurumlar yaşayamaz; öte yandan, bu etkenler demokrasi için son bir çare sağlayacak yerde, ortaya birtakım güçlükler çıkarıyor. Basının bayağılıklarla kafaları bulandırması ya da bir fesat tohumu, ya da —doğal, genel yarar adı altında— bir sınıfın veya bir grubun gizli çıkarları yararına düşünceler aşılayan bir araç olabilmesi dışında, bugünkü dünyanın görünüşü şöyledir: Tek tek olayları yansıtan heyecan uyandırıcı gazete haberleri insanları ya eziyor, ya şaşkına çeviriyor. Yüzyıl boyunca, halk okulları sistemi, görevi gereği, ilk peygamberlerinin deyimiyle «Cumhuri-

yetin temel direği» olmaya zorlandıktan sonra, bugün öğreniyoruz ki, halk okullarıyla ilgili her şey, resmî denetim, örgüt, yönetim araçları, öğretmenlerin durumu, öğretilen konular, bunların öğretme yöntemleri, ağır basan disiplin yolları, bütün bunlar ortaya hem birtakım sorunlar çıkarmış hem de okulların demokratik kurumlarla ilişkisi bakımından, geniş ölçüde, gözden kaçmıştır. Gerçekte, değişik teknik bakımdan, bu konuların gördüğü ilgi, asıl sorunu karanlıkta bırakan nedenlerden biri olmuştur.

Yüzyıllarca çekişmelerden ve düzme tanrılar peşinde koşmalardan sonra, doğa bilimleri, bugün, birtakım yöntemler elde etmişlerdir ki, bunlar özel olaylarla genel düşüncelerin etkili bir işbirliği yapmasını sağlamıştır. Ama, toplumsal olayları kavrama yollarına gelince, daha hâlâ, bilim öncesi çağda yaşıyoruz. Oysa, kavranması gereken olaylar, bilimsel bilginin tarihte eşi görülmemiş bir ölçüde uygulanmasının sonuçlarıdır. Toplumsal olayların duyurulmasına gelince, durumumuz şudur: Bir yanda birtakım sindirilmemiş ve birbirinden ilişkisiz, ayrı ayrı duyurulan, giderek birtakım çıkarlar adına bozulmuş sayısız olay; öte yanda, deneye dayanmayan geniş genellemeler.

Genellemeler, bağlı olmaları gereken olaylardan o kadar uzak, o kadar toptancıdırlar ki, halk düşüncesinin gereçleri olup, sık sık parti ve sınıf sloganları ve sokak bağrışmaları haline gelmektedir. Bunlar, çok zaman, aydın diline ve terimlerine bürünmüş partizanca tutkuların dile gelmesidir ve halk düşüncesinin gereci olarak, tartışmalarda şuraya buraya serpiştirilmekte ve günün modasına uyup değişmektedirler. Bunlar, hemen her bakımdan, bilimsel genellemelerden apayrıdırlar. Çünkü bilimsel genellemeler, olayların birbiriyle olan ilişkilerini dile getirirler ve daha çok sayıda olayı bir araya getirmekte kullanıldıkları için de bunları, uygulanma alanlarında deneyden geçirirler.

Bir gazetenin başyazısına şöyle bir bakınca, denenmemiş görüşlerden ne anladığımız kolayca görülür: Bunlar, sağlam bir yargının genel ilkeleri kılığına bürünmüştür. Haber sütunları da birbiriyle bağıntısız bir sürü gündelik olaylarla doludur. Gün-

lük gazetelerin halkoyunda yarattığı *sensationel* (duyumsal) kavramı, ruhbilim kitaplarında incelenen *sensations,* (duyular) terimi ile karşılaştırılınca daha da öğreticidir. Olaylar, güçlü bir izlenim yarattıkları ölçüde sansasyoneldirler ve onlara anlam kazandıracak olan öbür olaylarla ilişkileri kesilmiştir. Bunlar, kaba şeylerden hoşlanan kimseleri çeker. Adam öldürme, aşk dedikoduları vb., bu cinstendir. Bunlara iri puntolar ve renklerle zorlama bir gerginlik kazandırılır. Bir olaya karşılık vermek, duyu işinden çok bir düşünce işidir demek, olayın anlamını yapan başka olaylarla ilişkilerdir demekle birdir. Bu iki sözcük grubu aynı şeyi anlatır.

Bugünkü koşullar altında öğretimin bir sonucu, büyük sayıda insanlarda anlık «ürperti»ler isteği yaratmak olmuştur; bunlar beynin görevleriyle bağlantısı kesilmiş sinir uçlarını uyartan etkilerden doğmaktadır. Demek oluyor ki, dürtmeler, uyartmalar aklı işletecek yolda düzenlenmiş değildir. Aynı zamanda, dış uyartılara bağlı olma alışkanlığı, insanın aklını kullanma alışkanlığını azaltır. Kısacası, bunun daha ağır sonuçları olmamasını herhalde, insan doğasının dayanma gücüne borçluyuz.

Kuşkusuz, bilim alanındaki buluşların uygulanmasından doğan yeni araçlar, insanları duygulandıran, heyecanlandıran haberlerin alanını genişletmiş, çeşitlerini de büyük ölçüde arttırmıştır. Telgraf, telefon ve radyo, dünyanın dört bir yanında olup bitenleri aktarıyorlar. Bunların çoğu bizde geçici bir heyecan uyandırmakla kalır; elimizden başka bir şey yapmak gelmez. Çünkü, aralarında bir bağlantı ve düzen ilişkisi olmadığı için, insan durumu hayalinde canlandıramaz; bu da, kişisel tepki yokluğunu giderir az çok. Bugünün iletişim araçlarının henüz bulunmadığı günlerde kırsal kesimde oturanlar hesabına hayıflanmaya kalkmadan önce şunu anımsamalıyız ki, onlar, kendi yaşayışlarını ilgilendiren şeyleri, şimdiki kentlilerden çok daha iyi biliyorlardı. Birbirinden ayrı, birçok değişik şeyden haberleri yoktu ama, kendi işlerinin yürütülmesiyle ilgili koşulları bilmek ve kavramak zorundaydılar. Bireylere şunu bunu yaptıran etkiler bilinmeyecek kadar uzaklarda kalmıştır bugün.

Bizlere gelince, beklenmedik ve hoyratça yollardan bize etki yapan olayların oyuncağıyız.

Özgürlüğün korunmasında rolü olan kültür koşulları üzerindeki bu düşüncelerin etkisini uzaklarda aramamalı. Bu, bizim Cumhuriyet hükümetimizi kuranların benimsediği demokrasi düşüncesinin, şimdi bize aşırı derece basitleştirilmiş şekli gibi görünen şeyle doğrudan ilgilidir. Onlarla aynı kafada, günlük uğraşlarıyla «girişimi» ve çalışma gücünü kamçılayan birtakım insanlar vardı. Bunların, yapacakları işleri doğrudan doğruya etkileyen —alanı dar da olsa— bilgileri vardı. Çünkü bu bilginin kaynağı ellerindeydi. Akılları, kendi önlerindeki işler ve karşılaştıkları sorunlar üzerinde işliyordu. Basın, telgraf, telefon ve radyo, orta insanın haber alanını alabildiğine genişletmiştir. Bu durumun tembel kafaları, biraz olsun dirilttiğini kabul etmemek akılsızlık olur. Ama, düzenli bir propagandanın kazandığı heyecan yaratma ve bu heyecana bir düşünce katma olanakları bir yana, haberler insandan hiçbir yargı beklemeyen, beklese bile, gereçlerin dağınıklığı yüzünden, hiçbir olumlu işe yol açamayacak birtakım haberlerdir. Bugün orta insanın dört bir yanı, tıpkı hazır yiyecek, giyecek ve her çeşit ıvır zıvır gibi, hazır düşüncelerle kuşatılmıştır. Hazır düşünce veya eşya yaparken, ataları bunlara kişiliklerini karıştırmıyorlardı. Ataları, genel olarak dünyada olup bitenlerin pek farkında değillerdi ama, kendi işlerinin ne olduğunu çok daha iyi biliyorlardı.

Belediye toplantıları tipinde kendi kendini yönetme yolu; okul yapımı, ilçe vergileri, bölgesel okul yolları, bölgesel vergiler gibi özel işlerin çekip çevrilmesi için elverişlidir. Ama, bugünkü koşullar altında, okul ve yol sorunları, köy bölgelerinde bile, bölgeselliği aşan bir önem taşıyor. Belediye toplantılarına katılma, kamu bilincini uyandırma bakımından iyidir. Ama, bu, bir yurttaşa, ulusal sorunları —ki bugün onlar da dünya koşullarının etkisindedirler— akıllıca yargılama olanağını veren bilgiyi sağlayamaz. İlköğretim, eskiden doğrudan doğruya eğitici bir niteliği olan göreneğin yerini tutamaz. Elverişli kişisel görgü yokluğundan doğan boşluk, birbiriyle ilin-

tisiz bir sürü olayın yarattığı karışıklıkla birleşerek, düzenli bir propagandaya elverişli durumlar yaratıyor. Bu öyle bir propagandadır ki, ulusal genliğin (refah) ana «gerçekleri» sayılan az ve oldukça yalınkat inançları durmadan yineler. Kısacası, düzenli bir propagandanın bugünkü gücünü anlamak istiyorsak, mekanik araçlardaki büyük gelişmenin insan doğasında yarattığı davranışları hesaba katmamız gerekir.

Bugün, durmadan orta insanı etkileyen birbiriyle bağıntısız olayların sayıca ve çeşitçe artışından doğan etki, halk arasındaki yoklanmış olmayan genel bilgilerin günlük olaylar üzerindeki etkisinden çok daha kolay kavranır. Bu etki, insanları, olaylar karşısında eleştiriye değil kabule zorlar. Genellemelerin ya da «ilkeler»in etkisini küçümsemenin başlıca nedenlerinden biri şudur: Bu genellemeler törelerin içine öylesine sinmiş, onlarla öylesine kaynaşmıştır ki, davranışlarını onlara uyduran kimseler, bu genellemelerin pek farkında olmazlar. Ya da, farkında olsalar bile, onlara sağduyu gerçekleri, özleri gereği apaçık birtakım gerçekler gözüyle bakarlar. Alışkanlıklar ikinci bir doğa olacak kadar kökleşmişlerse, durağan yıldızlara özgü devinimler gibi doğal görünürler. Sözcüklerle anlatılan ve bir an için ortalarda dolaşan ilkeler ve örnekler, genel olarak, insanların, düşünsel anlamıyla inanmadan ve farkına varmadan yaşamlarına karışan şeylerin birer anlatımından başka bir şey değildirler. Onun için, değişik koşullar altında yaşamış ve değişik alışkanlıklar edinmiş insanlar değişik «ilkeler» ileri sürmüşlerdir. Bu ilkeler, kurumlarımıza düşman olan yabancıların getirdikleri bir salgının kaynaklarıdır diye geri tepilmektedir.

Görüşler, bütün insan işlerinin hem en kolay hem en zor kırılan yanıdır. Bu ikilik, görüşlerin, hemen hemen bilinçsiz olarak işe karışan alışkanlıklarla hem ilintisi olmasından hem olmamasından gelir. Bir de söz alışkanlıkları vardır ki, onlar da güçlüdürler. İnsanlar, ilk anlamını yitirmiş birtakım kalıpları benimserler. Yalnızca sözde kalan duanın bile, düşünce ve duygu ayrılıkları yaratmak gibi, pratik bir etkisi vardır. Duygu ayrılıkları bilinçli bir ikiyüzlülük olmayabilir. Ama, bunlar o

çeşit özdensizlikler (içtensizlik), davranışlarla tutumlar arasında o çeşit uzlaşmazlıklardır ki, örneğin, bir kimsenin söylediği şeye «inandığının» apaçık ortada olması, yâni söylediği sözle yaptığı iş arasındaki tutarsızlığın farkında olmaması hallerinde bizi şaşırtabilir. Bu gedikler, bu özdensizlikler, bizimki gibi bir zamanda daha da derinleşir ve genişler. Çünkü, çağımızda, olaylarda ve işlerde ortaya büyük değişiklikler ile, kalıplaşmış anlatımlarda göze batan kültür gerilikleri bir arada gider. Hem, önce aldanan insanlar başkalarını yanlış yola sokmakta en etkili olanlardır. İnsan olaylarının en şaşırtıcılarından biri de, iyi niyetle uzlaşamayacak kadar mantıksız olan şeylerin «iyiniyet»le yapılmasıdır.

Bu çeşit özdensizliklere, bilinçli ikiyüzlülüklerden çok daha sık rastlanır ve bunlar daha da zararlıdırlar. Bu özdensizlikler, çevrede ortaya çıkan hızlı bir değişiklik ile birlikte, insanların gösterdikleri tepkilerde ve açık alışkanlıklarında değişiklik olduğu zaman, geniş ölçüde kendini gösterir; bu, çevre değişikliğinden önceki sürede ortaya çıkmış olan temel duygu ve ahlâk tutumlarında birer aylarama olmaksızın yapılır. Bu «kültür gecikmesi» bugün, her yerde kendini apaçık gösteriyor. Koşullarda değişiklik oranı görülmedik derecede büyük, hem öylesine büyüktür ki, geçen yüzyılda, insanların yaşama ve birleşme koşullarında, binlerce yıldır görülmemiş değişmeler olmuştur. İşler o kadar hızlı gelişmiştir ki, temeldeki gelenekler ve inançlar, buna hemen hemen adım uyduramamışlardır. Yalnız şurada ya da buradaki insan tekleri değil, büyük insan yığınları, kendilerini çeviren koşullara, öyle birtakım davranışlarla yanıt veriyorlar ki bunların, alışık oldukları sözlerle hiç ilintisi yoktur. Bununla birlikte, bu sonuncular, davranışlarda değil, sözcüklerde bir çıkar yol bulan, duygularla yüklü durumları anlatmaktadır.

Birer kişi olarak yapımızdaki ahlâk ve din ayrılıklarını hesaba katmazsak, kültürün, bugün özgürlüğü oluşturan öğelere yaptığı etkileri hiçbir zaman tam olarak ölçemeyiz. Bugünkü düzensiz koşullardan düşünce ve ahlâk bütünlüğü çıkaramaz-

sak, gerçek demokrasinin kurulması işini, ne kuramda, ne de uygulamada başarı ile ele alamayız.

Bir yandan geçmişe duygu ve sevgi ile bağlı davranışlar, öte yandan yeni koşullara uymak yüzünden zorlama olan alışkanlıklar arasındaki çatlak ve ayrılıklar, günü gününe, sözlerinin ahlâk gereklerine uygun düşünmeyen ve davranmayan kimselerin durmadan demokrasi diye tutturmalarının başlıca nedenlerinden biridir. Ayrılıklar ister iş adamları, ister din adamları, eğitimciler ya da politikacılar arasında olsun, sonuç şuna varıyor: Gerçek demokrasiyi yaratan çevre koşullarında daha tehlikeli bir zayıflama ortaya çıkıyor. Demokrasimiz için ciddi tehlike totaliter devletlerin varlığı değildir. Tehlike, kişisel davranışlarımızda ve kurumlarımızdaki birtakım koşulların, yani yabancı ülkelerde dış otoriteye, disipline ve biteviyeliğe, şef'e boyun eğdirten koşullara benzer koşulların varlığıdır. Demek, savaş meydanı burada, kendimizde ve kurumlarımızdadır.

AMERİKAN ARKA-PLÂNI

Avrupa'da diktatörlüklerin ve totaliter devletlerin birden ortaya çıkıvermeleri nasıl birtakım sorunlara yol açmışsa, ülkemizdeki olaylar da bunlara benzer birtakım sorunlar çıkarmıştır karşımıza. Şimdi ortaya atılan sorun, yüz elli yıl önceki demokrasi inancı kalıplarının arkasında gerçekten ne olduğu sorunudur. Bağımsızlık Bildirisi'ne, Konfederasyonun kurulmasına ve Federal Anayasanın kabulüne yol açan olayları inceleyen tarihçilere bakılırsa, ayaklanmanın başındakileri Büyük Britanya'ya karşı harekete geçiren asıl şey, endüstri ve ticarete birtakım özel sınırlar konması, bir de, korkunç vergiler alınmasıdır. Onlara göre, doktrinde özgürlükten ayrılmaz haklara konan birer sınır olarak yer alan şeyler, gerçekte, endüstri işletmelerine yüklenen vergilerdi, bunların ekonomik zararları da ünlü ve etkili kişilerin sırtına biniyordu.

Tarihçiler, Amerikan Devrimi'ne yol açmış saydıkları somut koşulları açıkladıktan sonra, gerek özgürlük, gerek kendi kendini yönetme, gerekse cumhuriyet kurumları üzerinde ileri sürülen düşüncelerin birer aldatmaca olduğunu, bunlarla yalnızca savaşa ilgisiz kalabilecek kimseleri çelmek amacı güdüldüğünü söylemek gibi acı ve kötümser bir sonuca varıyorlar. Baştakilerin bunlarla yaptığı, daha çok, acısını çektikleri özel kısıntıları genelleştirmek ve bundan baskı kavramını çıkarmaktı. Böylece, özel kargaşalıklardan kurtulup çabalarını, her şeyi kapsayan bir tek politik ülküde, yani Kurtuluş Savaşında toplamaya çalışıyorlardı.

Amerikan göçmenleriyle İngiliz memurları arasındaki fizik ayrılık o denli genelleşmişti ki, şu düşüncenin simgesi gibi ol-

muştu: İnsanın kendi kendine yükselemediği her yönetim, insan doğasına, insan haklarına yabancıdır. Bugün ruhbilim dilinde, bir bölük insanın özel birtakım kötülüklerden kurtulmak için yaptığı kavga, bütün insanlığın soyut özgürlük uğrunda yaptığı evrensel bir savaş olarak «rasyonalize» edilmiştir; bu «rasyonalizasyon», bunalım zamanlarında ortaya çıkan yüceltmeler gibi, insanların sıkıntılara daha iyi dayanmalarını ve ön plândaki kötülüklerden kurtuluncaya kadar savaşma yolunda gerekli gücü toplamalarını sağlar. Bunlar, birer tarihçi olarak, etken özgürlük sevgisi adı verilen şeyin, gerçekte, birtakım özel kötülüklerden kurtulma yolunda bir çaba olduğu sonucunu çıkarmadıkları gibi; bu kötülükten kurtulur kurtulmaz, insanlar yüzlerini özgürlük sevgisinden çevirip, ellerine geçen belirli şeylerden yararlanmaya bakarlar da demiyorlar. Ama olayları anlatışlarından, böyle bir sonuç sezinleniyor.

Bu tarihçiler, insanları toplu davranışa yalnızca ekonomik güçlerin götürdüğü ve toplumsal ilişkilerin kaynağındaki etkenin üretim güçlerinin durumu olduğu sonucunu da çıkarmıyorlar. Tarihçiler böyle geniş genellemelere girişmeyi göze almadılar. Ama, tarihçi yetileri içinde, Amerikan Devrimi'nin yapılmasında birtakım belirli ekonomik etkenlerin payını; konfederasyon günlerinin karmaşasından sonra, anayasaya özel hükümler konmasında değişen ekonomik koşulların etkisini gösterdiler. Çiftçilerle tüccar arasındaki çatışmanın politik olaylar üzerindeki sürekli etkisine dikkat çektiler. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk 30 ya da 40. yılında, Cumhuriyetçi ve Federal partilerin politikaları arasındaki ayrılık, tarım ve ticaret gruplarıyla kolları arasındaki çatışmayı gösterir, dediler. Onlarca bu çatışmalar, merkezleşmiş ya da merkezleşmemiş hükümete, adalet gücüne, özellikle yüksek adalet mahkemesine, serbest değiş-tokuşa, koruyucu gümrük tarifelerine, Fransa ve Büyük Britanya ile olan dış politikaya karşı partilerin tutumlarında yankısını bulan çatışmalardı.

Bağımsızlık Bildirisi (1776) ile Anayasa (1787) arasındaki göze batan ayrılıklardan söz ediliyor. Birincisinin, üslubu bakımından, çok daha radikal olması, Jefferson gibi, hareketin

başında bulunanlar arasında demokrasiye en çok inanan bir adamca kaleme alınmış olmasıyla açıklanabilir kolayca. Koşullar onu bu konuda, elbirliğiyle sözcü durumuna getirmişse de, sonradan değişen koşullar, kendisi Fransa'dayken, başkalarını Anayasa Convention'nunda ön plâna getirmiştir. Birinci halde, ülkenin bütün güçlerini, özgürlük adına, yabancı bir düşmana karşı bir araya getirmek zorunluydu. Öbüründeyse, sağlam bir yer tutmuş kimselerin başta gelen gereksinimi, öyle sanılıyordu ki, düzen ve dirliği yıkma yolunda özgürlüğü bir balyoz gibi kullanan ayak takımının saldırılarına karşı koymaktı. Ayrıca, çeşitli kolların bir tek federal hükümet içinde birleşmesi için bir uzlaşma da gerekiyordu. Bağımsızlık Bildirisi'nin yazarı, sağlığında krallık ve oligarşi eğilimlerinin Cumhuriyet kurumlarını baltalamasından korkuyordu.

Tarihçilerin özel durumlarda işleyen özel ekonomik koşulları göstermekle yetindikleri yerde, Marxçı toplum felsefesi geniş bir genelleme yaptı. Marxçı felsefenin ortaya attığı genelleme, tarihçilerin inceden inceye gözden geçirdikleri bütün toplumsal değişikliklerin oluşunu ve varacakları sonuçları yöneten yasayı dile getirmek savındadır. Tarihçilerin gösterdikleri genelleme ise, daha çok, pratik bir özdeyiştir: «Politik bir sonuç elde etmek istiyorsan, ekonomik koşulların bu sonuca yönelmelerini sağlamalısın. Politik bakımdan, kendi kendini yönetmek istiyorsan, endüstri ve bankacılık alanındaki koşulların, kendi politik amacınla çatışmamalarına özen göstermelisin.»

Bu tutum, sayısız renk farkları gösteren politik düşüncelere ve gündelik politikalara yer vermektedir, yasadışı bir güç kazanmaya yüz tutan tekelci eğilimleri önlemek isteyen politik davranışlardan tâ endüstri ve bankacılığı «sosyalleştirmek» çabalarına kadar. Marxçıların tutumu, öte yandan, bilimsel olduğu söylenen evrensel bir yasa koyuyor ortaya. Politik davranış kurallarını da, kalıplaştırılmış bir (gerçek ya da gerçek sayılan) «yasaya» bağlılıktan çıkarıyor.

Ekonomik etkenin politik koşullar üzerindeki etkisi ister ılımlı, ister aşırı biçimiyle ele alınsın, işe karışan birtakım olaylar, Amerikan birliği kurulduğu zamanki demokratik özgürlük

sorununu son derece karmaşık bir hale sokuyor. İlk demokratik kuramın anlatımı çok yalındı. Çünkü, onu doğuran koşullar yalındı. Bir kuram olarak, insan doğasında geniş ölçüde kişisel bir özgürlük isteği bulunduğunu ve bunun kişisel inanç ve davranışları dıştan gelen her çeşit baskıdan kurtarma yolunda bir istek olduğunu ileri sürüyordu. Bu yoldaki inançla birlikte bir başka inanç daha vardı: Kurtuluş savaşına yol açan koşulların doğurduğu bu inanca göre, bu isteğin gerçekleşmesine engel olan başlıca neden, hükümet memurlarının güçlerini alabildiğine genişletmeye kaymalarıydı. Bundan ötürü, bir cumhuriyet hükümeti kurmak için bu türlü kaymalara karşı bir güvence sağlamak yeter sanılıyordu.

Bu sonuncu inanç, İngiliz otoritesine karşı bağımsızlık uğrunda açılan davanın bir belirtisiydi. Birçok insanı eski yurtlarından göç etmeye zorlamış olan kosulların anısı da bu inancın gücünü arttırıyordu. Bütün Amerikan önderleri içinde en aydın ve en açık sözlü olan Jefferson'da bu inanç, Fransa'da edindiği görgülerle daha bir sağlamlaşmıştı. Orada gördükleri şu düşüncesini desteklemişti: Hükümet baskısı olan her ülkede halk ya örstür ya çekiç. XVIII. yüzyılın sonlarında, Jefferson doktrini, daha henüz ufukta özgürlüğün başkaca düzenli bir düşmanı belirmemiş bulunmasıyla bir bakıma ters yönden desteklenmiş oldu. Jefferson, endüstri ve ticaretin ilerlemesi ve büyük kentlerin çoğalmasıyla böyle bir düşmanın doğacağını büyük bir korku içinde önceden görmemiş de değildi.

Herhalde, bir kuram olarak doktrinin özü şu idi: Özgür olmak, bir insan teki olarak varolmakla birdi: İnsan ne kadar bireyleşirse o kadar özgürdü. Bu tutum ve inancı iki türlü dile getirebiliriz: Bir görüşe göre, bu, Pioneer[1]lerin içinde yaşadıkları koşulların bir anlatımıydı; bu görüş koşullara uygundu ama, birey ve hükümetle ilgili evrensel bir gerçek olarak, bastan başa çocukçaydı. Bir başka görüşe göre, bu düşünce, gerçi birtakım hayal nitelikleri taşıyordu taşımasına ama, insanoğlunun

1. Pioneer diye, Birleşik Amerika topraklarını eke eke batıya giden göçmenlere denilmekteydi.

insanca yaşaması için bunun sürekli ve bilinçli bir çaba gerektirdiği yolunda ortaya bir ilke koyuyordu. İster rüyâ, ister hayal deyin, bu görüş, Amerikan yaşamı üzerinde büyük etkisi olan bir geleneğe sıkı sıkıya karışmıştır.

Bununla birlikte, geleneğin etkisi iki katlıdır. Bir gelenek, bir yandan, kendini doğuran koşulları sürdürüp güçlendirme yolunda bir çabaya götürdüğü halde, öte yandan, gerçekten olup bitenlerin gözlemlenmesini önleyen alışkanlıklar yaratabilir; çöküp giden cumhuriyet kurumlarını hâlâ sapasağlam gibi gösteren bir yanılgı doğurabilir. Bugün şöyle düşünen kimseler var: Ekonomik gelişmenin anti-demokratik etkisi, asıl demokrasiyi öylesine yıkmıştır ki, demokrasi ancak endüstri ve bankacılığın demokratlaştırılması ya da sosyalleştirilmesi ile onarılabilir. Böyle bir görüşün varlığı, koşullarda büyük bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Malların ve hizmetlerin üretim ve dağıtımının herhangi politik bir düzen kanalıyla denetlenmesi, Kurucu Babalarımız için, uğrunda savaştıkları şeyin bütün bütün yok edilmesi demek olurdu. İşlerin toplumca politik bir denetim altına alınması yolunda, ılımlı da olsa, bir akım başgösterdi mi, aynı görüş, özel bir güçle ileri sürülüyor; bu ise, «Amerikanlığın» düpedüz ortadan kalkmasıdır, deniliyor. Hangi taraf haklı olursa olsun, önemli olan şu: İkiye ayrılma, demokrasinin gelişmesine elverişli değildir.

Amacımız, değişik toplumsal görüşlerden hangisinin haklı olduğunu kestirip atmak değil. Hükümetin eli kişisel özgürlüğü mutlaka ortadan kaldırır mı? Ya da özgürlük düzenli bir politik yardım görmezse, içi boş bir kabuk olarak mı kalır sorunu üzerinde düşünmek niyetinde de değiliz. Asıl önemli olan, özgürlük bakımından, eski durumun karmaşıklığıdır. İnsanlar, demokratik kurumları korumak için yönetim görevlerinin genişletilmesi gerekir (ki geleneklerimizi kuranların gözünde asıl savaşılması gereken düşman buydu) demek durumuna düştükleri zaman, bu karmaşıklık daha da artmıştır. Toplumsal felsefe okullarından hangisi haklı olursa olsun, özgürlük ve demokrasi sorunu, salt kişisel davranış ve seçme ile çözümlenebilen *kişisel* bir sorun olarak göründüğü günden bu yana, durum değişmiştir.

Çünkü, eski görüşe göre, aşağı yukarı gerekli olan şey, teklerin özlerinden ayrılmayan özgürlük isteğini canlı tutmak ve yöneticilerin davranışlarını gözden kaçırmamaktı. Temel koşullar bunlar olduğuna göre, kendi kendini yönetmenin sürdürülmesi için gerekli yollar basitti. O yollar şunlardı: Yalnızca birer temsilci olan yöneticilerin yurttaşlara karşı kişisel sorumluluğu; genel seçim; yöneticilerin yetkilerini ne yolda kullandıkları bakımından hesap vermelerini sağlayan sık seçimler; çoğunluk kuralı; halk, temsilcilerinin ne yapmak istediklerini öğrenebilsin diye yönetim birimlerinin oldukça küçük tutulması. İnsan Hakları Yasası kabul edilmek ve yürürlüğe konmak koşuluyla, bu önlemlerle birlikte, İngiltere'den aktarılan derebeylik düzenine özgü ne varsa hepsinin ortadan kalkması yetiyordu. Çünkü, İnsan Hakları Yasası, yöneticilerin, kişisel özgürlüğünü çiğnemelerine, örneğin, bir insanın kanunsuz hapsedilmesine karşı koyuyor, söz, basın, toplantı ve din özgürlüğünü sağlayarak, kendi kendini yönetme sisteminin ruhsal ve ahlâksal koşullarını koyuyordu onlara göre. Bu hakların korunması sağlama bağlandıktan sonra, sözünü ettiğimiz birkaç basit hükümet mekanizması, özgür kurumların amacını sağlamış olacaktır.

İnsan Hakları Yasası'nı oluşturan özgürlüklerin gözetilmesini ve hükümet mekanizmalarının işlemesini etkileyen koşulların yüz elli yıl öncesine göre çok daha karmaşık olduğu açıktır; burası su götürmez. İster ekonomik çabalar üzerinde gittikçe artan toplumsal bir denetimin gerekli olduğuna inanılsın, ister endüstri ve ticarette özel girişimin olabildiğince yer alması istenilsin, her iki taraf şunu kabul etmek zorundadır ki, soyut, yani kişilerin dışındaki güçler Cumhuriyetin ilk günlerinde kimsenin düşünemeyeceği ölçüde harekete geçmişlerdir.

Kurulmuş ya da kurulmamış öbür şeyler ne olursa olsun, şurası su götürmez ki: Olayların akışına yön vermede kişisel olmayan (soyut) çabaların oranı kişisel çabalarınkine oranla daha büyük ölçüde artmıştır. Makina, el araçlarına göre, soyut bir araçtır. İşlenmemiş topraklar, henüz kullanılmamış ve işe yarar duruma sokulmamış birçok doğal kaynağın yerini (yani

insanları Doğa'yla karşı karşıya kişisel ilişkilere sokan, tekleri birbiriyle sıkı ilintilerde tutan şeylerin yerini) artık sezilemeyecek kadar uzakta tutan birtakım nedenler, sonuçlar ve geniş etkili soyut güçler almıştır. Bunun simgesel bir örneği: Oldukça az sayıda işçinin işverenle yan yana aynı atölyede çalıştıkları günle; mal sahiplerinin (patron), yani birbirini tanımayan, şuraya buraya dağılmış paydaşların yüzünü bile görmeyen yüzlerce, binlerce işçinin modern fabrikalarda çalıştığı gün arasında üretim bakımından ortaya çıkan değişikliktir. Bu işçiler, işlerin yürütülmesinden doğrudan doğruya sorumlu olan kimselerle, ancak temsilcileri kanalıyla görüşebiliyorlardı. Ayrıca, seri üretim işini yürütmek için gerekli olan sermaye de, para bakımından mal sahipliğiyle kişisel sorumluluğu birbirinden ayırmıştır. Mülkiyetin baştan başa anlamı değişmiştir. Eski anlamında «özel» mülkiyet ortadan kalkmıştır. Şöyle de diyebiliriz: Herkesin birbirini yakından tanıdığı köy yaşamının yerini, aynı apartmanda oturanların birbirini tanımadıkları kalabalık kentler almıştır; bu kentlerde, insanlar, çok zaman, adlarını bile bilmedikleri birçok kimseyi politik bakımdan seçmeye çağrılmaktadırlar.

Bugün önemli olan, bir insanın kendisi ile davranışlarının sonuçları arasına (hatta kendine dokunan sonuçları arasına) alabildiğine dal budak salmış koşulların girmiş olmasıdır. Zaman ve uzay aralıkları öylesine geniştir ki, istenen sonuca götüren etkenlerin çoğu önceden kestirilemez. Bunlar, önceden kestirilebilseler bile, sonuçları öyle birtakım etkenler doğurur ki, bunlar üzerinde insanın hiçbir etkisi olamaz, depremleri doğuran etkenler üzerinde de olamayacağı gibi. İşsizliğin, üretimde aşırı bir azalma ile birlikte yinelenmesi ve sonuç olarak koşulların, işverenle işçi için belirsizleşmesi inandırıcı bir örnektir. İşçilerde beceriksizlikle yetersizliği, işverenlerde de kaygusuzluğu göz önünde tutarsak, bu bunalımların yinelenmesi, olsa olsa, her türlü kişisel denetim olanağını aşan birtakım güçlerin etki yaptıklarını gösterir. Yardımla yaşayanların oy hakkının ellerinden alınması isteği, borçlarını ödemeyen bütün işverenlerin, oy haklarının alınması isteğine eklenince,

kutsal kitaptaki şu söze hak verdiriyor neredeyse: Hiçbir şeyleri olmayanların varmış gibi görünen malları ellerinden alınır.

İşsizliği yaratan koşullar, bugün olduğu gibi, alabildiğine dal budak salınca, politik çaba, çalışan ve işsiz kalan işçiler bakımından koşulların kararlı, iş olanaklarının da aşağı yukarı genel ve sağlam olduğu zamanlardakinden çok daha büyük bir önem kazanır. Endüstrileşmiş bütün ülkelerde, hükümet tasarılarıyla iş sağlama yolunda birtakım hareketler vardır; fabrikacıların ve para babalarının yaşama araçları sağlamadaki başarısızlıklarından doğan kötülükleri para yardımları ve başkaca devlet yardımlarıyla giderecek çareler de vardır. Bu çarelerin, daha çok geçiştirici oluşu, hastalığın nedenleriyle değil de belirtileriyle uğraşıldığını gösterir. Bu da, ayrıca, temel ekonomik koşulların, rasgele önlemlere başvurulacak kadar denetimden uzak tutulduklarının kanıtıdır. Kötülüklerin giderilememesi, kimi bakımlardan da artmış olması, kişisel girişime dönme yolunda bir tepki yaratır, yani, olayların ellerinde yedek olanaklar bulunanlarca yönetilmesi istenir.

Bu tepkinin geçici bir gelişme göstermesi önlenemez. Çünkü, günümüz Amerikan politikasının başlıca olayı şudur: Seçmenler, her şeyden önce kendilerinin, genel olarak da, ülkenin zararını gördüğü kolayca anlaşılan kötülüklerin etkisi altındadırlar. Bu kötülükler az çok iş başındaki partiden bilindiğine göre, şu ya da bu partinin, şu ya da bu politik yönün büyük bir yıkımı önlemek için ekonomik koşulları yeterince düzene sokmadaki değişken güçsüzlüğü apaçık ortaya çıktıkça, ileri geri bir sürü kaymalar olacaktır. Bugünkü politik kurumların, modern endüstrinin çabasına ve toplumsal sonuçlarına yön vermedeki bu güçsüzlüğü, parlamenter kurumlara ve bütün halk yönetim kurumlarına karşı genel bir güvensizlik yaratmıştır. Bu, demokrasiye sağcıların da solcuların da neden aynı zamanda saldırdıklarını açıklar. Birleşik Amerika gibi büyük ölçüde endüstrileşmiş bir ülkenin bu saldırının dışında kalacağını düşünmek için hiçbir neden yoktur.

Daha güvenli yaşamakla birlikte, zengin sınıf zaman zaman başgösteren ekonomik çöküntülerden bir hayli sarsılmak-

tadır. Politik yaşamda, *square deals, new deals*[2] gibi halkçı akımlardan ilk zarar görenler çiftçiler, fabrika işçileri vb. dir. Bu akımlar onlarda birtakım çöküntüler yaratıyor. Çünkü, günlük yarar ayrılıkları, bu kimseleri, politik bakımdan birleşmekten alıkoyuyor. Ama, durumu iyi olan sınıfın, yani işveren ve yatırım yapan sınıfın, bundan sarsılmadığını sanmak da saflık olur. Bu sınıf öylesine sarsılıyor ki, politik eylem araçları üzerindeki etkisini arttırmak amacıyla politikaya atılır. Zengin sınıf bakımından «radikal» olan grupların çabaları arttıkça ve hele bu çabalar duruma kökünden bir çare bulamadıkça, ekonomik bakımdan ayrıcalıklı sınıfın çabası da artar. Karışıklıklar son haddini bulunca, orta sınıfın «yarar ve düzen»den yana olması sağlanmış demektir. İşin tuhafı şu ki: Birbirinden çok ayrı ekonomik durumları olan iki gruptan gelen güven istekleri, demokratik davranış yollarını bir an önce bırakma konusunda elbirliği etmişlerdir. Birbirine karşıt iki kaynaktan gelen güven isteğinin birleşmesi, Avrupa ülkelerinde, parlamentoların yerini diktatörlüklerin almasına yol açmıştır. Bir Amerikan faşizm akımının doğma tehlikesi buna benzer bir kaynaktan geliyor. Diktatörlük halkça, yani ekonomik bakımdan daha aşağı olanlarca adamakıllı desteklenmedikçe, ekonomik durumu daha yüksek olan sınıfın bir diktatörlük getirebileceğini düşünmek saçmadır. «Güven», sayısız ve çeşitli çıkarları kapsayan bir sözdür ve bütün bu çıkarların, demokrasinin yaşaması için gerekli olan koşullar üzerinde etkisi vardır.

Kısaca, politik kurumlarımız biçimlenip yerleştikleri zaman, daha önceden akla gelmeyen birtakım ekonomik gelişmeler, halk yönetimi araçlarının işlemesinde bir karışıklık ve kararsızlık yaratmışlar ve giderek, demokrasi kavramına temelden bir gerginlik vermişlerdir. Koşullardaki değişiklik, Jefferson'u korkutan özel birtakım sonuçları (yani, endüstri ve ticaretin tarımın zararına gelişmesinden doğacak sonuçların çoğu-

2. Amerikan cumhurbaşkanları Theodore Roosevelt ve F. D. Roosevelt'çe 1901-1908, 1929-1935 bunalımlarını önlemek için alınan önlemlerin adları.

nu) aşmıştır. Büyük Britanya'da, endüstrileşme sonunda işçilerin politik gücünün artacağını ve hükümetin liberal eğilimi üzerinde bu etkenlerin rolü olacağını Jefferson önceden düşünememişti. O güne kadar, başlangıçta Hamilton[3] ile Jefferson'un temsil ettikleri yararların, federal politika gücü karşısında yer değiştirmesinde hiç de şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü, Jefferson'un kendi kendini yönetme, halk egemenliği, hükümetin sağlaması gereken genel mutluluk ve bollukla ilgili ilkelerine, kendi zamanında öğütlediği politik önlemlerin tam tersi birtakım önlemleri desteklemek için başvurulabilir.

Gerçek sorun daha derindir. Genel olarak, toplumsal akımlardaki karışıklık yüzünden, politik eylemde açık ve belli bir süreklilik yoktur. Başka ülkelerde olduğu gibi, Birleşik Amerika'da da, özel endüstri ve bankacılığın kamusal denetim altına konulması yolunda genel bir eğilim olduğu su götürmez. Ne var ki, bu akım kuramda açıkça belirtilmiş değildir, uygulamada ise sonuçları birbirini tutmuyor. Gerçekte, Herbert Spencer'in, bugün birçok kanıtlarla ayakta tutabileceğimiz bir tezi var: Buna göre, ekonomik durum, aşağı yukarı, birbirine denk etkenlerin çatışmalarında öylesine karmaşık ve karışıktır ki, kamu gücünün yola koyduğu düzenli her önlem, önceden görülemeyen —çok zaman da düşünülenin tam tersi— birtakım sonuçlar doğurur mutlaka. Nitekim, ülkemizde, özellikle, tarım ürünlerini kontrol için alınan birtakım önlemler böyle olmuştur.

Buraya kadar, demokrasinin politik alışkanlıkları ve inançları üzerinde ekonomik koşulların doğrudan doğruya yaptığı etkilerden söz ettim. Bizde yıkıcılık ve baltalama işi, nasyonal sosyalizmin belli bir biçimini benimsemiş olan Avrupa ülkelerindeki ölçüde ileri gitmeye başlamış değil henüz. Ne var ki, politik demokrasinin günün koşullarına uygunluğu konusunda kararsızlık, bulanıklık ve durmadan artan bir kuşku yaratılmıştır. Bu konuda, görülmesi, kişisel ustalık ve sezişle düzenlenmesi oldukça kolay birtakım koşullar bakımından or-

3. Hamilton merkezci federalistti; Jefferson ise federalizme de merkezciliğe de karşıydı.

taya çıkan değişikliğin bir başka sonucunu da belirtmeliyiz. İnsanların, birbirinden tümüyle ayrı olan yetileri içinde, olayların akışını etkilemedeki türlü güçsüzlükleri, birtakım birlikler kurulmasında kendini göstermektedir; bu birliklerin amacı, soyut güçlerin yıkıcı etkisine karşı kendilerini korumaktır. Toplumbilim yazarlarının hemen hepsi şu beylik gerçeği yineleyip dururlar: Eskiden tek tek insanların tuttuğu yeri, şimdi yavaş yavaş birtakım gruplar almaktadır. Örneğin, bir yanda, ücretleri, iş saatlerini ve çalışma koşullarını düzenleyen toplu sözleşmeler yapmak amacıyla sendikalar kurulurken, bir yandan da, satış ve işletme birlikleri, sendikalar, «trust»'ler ve işveren birlikleri —çok zaman, gereçleri silâhla bozmak için kurulan birlikler— doğmaktadır. Toplu davranış, artık teksel çabanın ulaşamayacağı bir güç kazanınca, kendi başına davranan, kendi kendini yöneten birey teorisi de adamakıllı sarsılmıştır.

Düzenli gruplaşmaların artışı, demokrasi görüşünün «bütün insanlar özgür ve eşit olmalıdır» diyen yönü üzerinde etki yapmıştır. Eşitlik öğretisi, hiçbir zaman, kimi eleştiricilerin sandıkları anlama gelmiş değildir. Bu eşitlik, psikolojik bir ilke değil, bir ahlâk, bir politika ve yasa ilkesiydi. Thomas Jefferson, «doğal bir soylular sınıfı»na John Adams[4] kadar gerçekten inanıyordu. Politika ve yasa eşitliği koymayı böylesine gerekli gösteren nedenlerden biri, kuşkusuz ki, apaçık psikolojik eşitsizliklerin varlığı olmuştur. Çünkü, yüksek yetkili insanlar, yetice aşağı olanları, bile bile, ya da bilmeden, köleliğe yakın bir duruma düşürebilirlerdi yoksa. «Doğa» ve «doğal» sözleri, davranış yollarını haklı göstermek için kullanılan bütün sözlerin en dumanlılarından, iki anlama gelenlerindendir. Bu sözlerin, uygun sanılan her önlem ve amacı savunmada kullanılmaları da iki anlamlı olmalarındandır zaten. Bu görüşler, yerli gerçeği, doğuştan olanı anlatırlar ve kültürce kazanılandan, görgünün ürünü olandan ayrılırlar. Ama, aynı zamanda, insanların alışmış oldukları şeyi de anlatırlar: İnsanlar, törelerin etkisi altında bu şeye öylesine alışmışlardır ki, ondan ayrı bir

4. Birleşik Amerika Devletleri'nin ikinci cumhurbaşkanı (1797-1801).

şey tasarlayamaz olmuşlardır. Alışkanlık ikinci bir doğadır, olağan durumlarda birinci doğa kadar güçlü ve zorunlu bir doğa. Sonra, apaçık bir ahlâk eğilimi de vardır: Normal olan aynı zamanda doğrudur; olması gerekendir.

İnsanların doğuştan özgür ve eşit olduğu tezi, bilerek ya da bilmeyerek, bu iki sözcüğün ahlâksal anlamını güçlendirmek için doğasallık değerinden yararlanmıştır. Ahlâksal anlamdaki bu doğasallık politikaya buyruksal (imperative) ahlâk temelini sağlamış; yasa ise teorinin belitsel öncülü olmuştur. Ahlâksal bir hak sayılmış olan bir özgürlükten yararlanma, olayların, özellikle, ekonomik olayların akışı içinde, yasa ve politika eşitliğine olan ahlâksal inancı iyiden iyiye sarsmıştır. Buharın, elektriğin vb.ın sarsıcı etkisinin eşitliğe olan ahlâksal inancı yok ettiğine inanmayabilirsek de, şurası su götürmez ki, bunların etkisi ortaya yeni ve çetin bir sorun koymuştur. Yasaların, yönetim politikalarının, mahkeme kararlarının eşitlikle özgürlüğün korunması üzerindeki etkileri, doğrudan doğruya ve kişisel sonuçlar açısından ölçülemez yalnızca. Bunların karmaşık koşullar üzerindeki etkilerini (ki bu, geniş ölçüde bir oranlama işidir) önce tartmamız, sonra da, yeni toplumsal koşulların insan tekleri üzerindeki etkilerinin neler olacağını ayrı ayrı düşünmemiz gerekir.

Başka alanlardaki eşitsizlikler ne olursa olsun, herkes aynı ölçüde akıl ve sağduyu yetisinde olsa bile (ki, XVIII. yüzyılın iyimser akılcılığı insanların böyle olduğunu söylüyordu), bu yeti çağımızda politik ve yasal eylemin nedenlerini ve sonuçlarını yargılamada pek ileri gidemezdi. Toplumsal alanda deney denen şey, doğa bilimlerindeki deneyden apayrıdır; bu, daha çok, bir dereceye kadar umut ve bir sürü yorum getiren birtakım sınavlar sürecidir. Yasa koyma işi, tuluatçılıkta olduğu gibi, yerine göre, akıllıca bir uydurma işidir az çok; amacı, bölük pörçük politik önlemlerle zorlukları geçiştirmektir. Bunun karşısında şu olasılık var gibi görünüyor: Devlet gücünün bir elde toplanması ve eninde sonunda diktatörlüğe varması. Yasalar, yalnızca, anlamları açık olmayan, uygulanmaları da bir o kadar güç olan birtakım genel terimler koyduklarından, somut

olarak ne demek istediklerini anlamak için mahkeme kararlarını beklememiz gerekir. Buysa hem pahalı, hem belirsiz bir yoldur. Bu nedenden, ortaya birtakım geniş yetkili yönetici kurullar çıkmış ve bugün hâlâ Anayasada yer alan üç güç (yasama, yürütme, yargılama) bölümüne aykırı olmasına karşın, sayıları da artar olmuştur. Diktatörlükten korkan liberal görüşlü kimseler, topluma karşıt olan çıkarları bakımından böyle komisyonlardan zarar görenlerle birleşip toptan saldırıya geçiyorlar. Ama, bilmiyorlar ki, yeni yönetici kurullara büyük bir gereksinim vardır ve asıl sorun da, donmuş bürokrasilerin yerleşmesini önleyebilecek olan birtakım koşullar altında, akıllı ve yetkili sivil bir yönetim kurmaktır.

Burada önemli olan nokta şudur: Eskiden gerek kuramda, gerek uygulamada, özgürlükle eşitlik arasında, doğuştan bir denge, bir bakıma önceden kurulmuş bir uyum var sayılıyordu. Özgürlüğün endüstriye ve ticarete uygulanmasıyla ortaya çıkan eşitsizlikler, rastlantıların doğurduğu eşitsizliklere karşı tepkiler yaratmıştır. Yalnız özel birtakım kaygıları olan kimseler, hatta en demokratik ülkelerde, en elverişli koşullar altında, giderini devletin yüklendiği öğretim gibi bir konuda bile, yoksul çocuklarıyla zengin çocuklarının aynı olanaklardan yararlandıklarını ileri sürüyorlar. Ne var ki, zengin çocuklarının tek yönlü koşullar altında yoksul çocuklarıyla bir arada okumaya katlanmaları, eşitlik bakımından sürekli bir avunma olamaz.

Özgürlükle eşitlik arasındaki ilişkinin ne türlü ele alındığı, gruplaşma ve birleşmelerin (en gönülden olanlarının bile) büyüyüp güçlenmesini önleme yolunda Fransız Devrimi'nin gösterdiği çabada daha açıkça görünmektedir: Devrimci bir niteliği olan ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK ve KARDEŞLİK öğretisinin önderleri gruplaşmaların özgürlüğe düşman olduğu kanısındaydılar. Bir zamanlar İngiltere'de fesat yuvası sayılan sendikalara karşı konan yasaların kaynağına gelince, bu bambaşkadır. Ama, ister liberal kaynaktan ister gerici kaynaktan gelmiş olsun, gruplaşma ve örgütlenme korkusu ortada bir sorun olduğunu gösterir. Başkan Eliot, sağlığında, nerdeyse kıskanç-

lığa varan bir korku içinde «İşçi birlikleri çoğalırsa, işçiler istedikleri yerde ve istedikleri şekilde tek tek çalışmaz olurlar» derken, birtakım liberallere özgü beylik bir inancı dile getirmiş oluyordu. Bu tutum, bugün «closed shop»[5] konusunda geniş ölçüde kendini göstermektedir. «Prensip olarak» kollektif anlaşmadan yana olanlar, ilkenin uygulanmasına her zaman yanaşmıyorlar. Burada önemli olan kimin haklı kimin haksız olduğu değil, şudur: Bugünkü tekniğin endüstri ve ticaret alanında yarattığı koşullar, hiç beklenmedik bir şekilde, örgütlenmeyle özgürlük arasında —filozofların karşıtlık dedikleri— bir ilişki sorunu ortaya çıkarmıştır.

Çünkü, hem insan teklerinin geniş ölçüde örgütlere bağlanmadıkça özgür olamayacakları, hem de böyle örgütlerin özgürlüğü sınırladığı yolunda inandırıcı kanıtlar vardır. Herhalde, işçilerin işçi birliklerinde, işverenlerle kapitalistlerin de satış birliklerinde, kombinalarda, işletme birliklerinde, trust'lerde, sendikalarda derli toplu bir şekilde birleşmeleri aynı gelişmenin iki yönüdür; beri yandan, tüketimci halk dediğimiz şu kalıba girmeyen ve belirsiz şey de, belli bir zamanda, gözle görünürcesine birtakım belâlar yarattığı ölçüde, her ikisine birden kuşkuyla bakmaya başlar. Geniş ölçüde yoğunlaşmalar ve merkezleşmeler olmadan, (çabuk ulaştırma ve taşıma olanaklarıyla uzay engellerini de ortadan kaldıran) seri üretimi ve dağıtımı açıklayamayız. Bununla birlikte, eski demokratik inancın ruhundan çok sözcüklerine bağlı kalmış birçok kimse, ortaya çıkan yeni düzenin özgürlük ve eşitlik ilkelerini yok ettiğini ileri sürüp sızlanıyorlar. Bu da, çözümü ne olursa olsun, yepyeni bir sorunun varlığını gösterir.

Parlamenter kurullara karşı gittikçe artan güvensizlik, daha önce de gösterdiğimiz gibi, olayların artan karmaşıklığından doğuyor. Daha çok, birtakım parti yararına seçilen bir avuç insan, günümüzün o kadar geniş ve karışık koşullarıyla boy ölçüşecek bilgi ve ustalığa nasıl sahip olabilir? Cumhurbaşkanının kendine özgü birtakım zorlu inançları olduğu zamanlar, Ameri-

5. İşçi grevine karşı tepki olarak işverenlerin işi bırakması.

kan yaşamında yasama gücüyle uygulama gücü arasında anlaşmazlıklar çıktığı sık sık görülmüştür. Amerikan tarihinden daha geniş bir tarih olayı da şudur: Böyle bir anlaşmazlık halinde, yürütme gücü yığınların temsilcisi gibi davranmaya çalışır; yasama kurulu ise özel yararları destekleyecek şekilde seçilir. Yasama kurullarının gerçek koşullara cevap verme bakımından pek etkili olmayışları şu genel inanç yüzünden de artar olmuştur: Bu inanca göre, yasama kurulları mahkemeler ve yönetim kurullarıyla birlikte, ahbaplık, eğitim birliği, kimi zaman da rüşvet dolayısıyla özel çıkarlardan yanadırlar. Güvensizlik demagoglarla diktatör olmaya elverişli kimselere kolladıkları fırsatları verir. Biniciler ezilen halkı, ezenlere karşı pohpohlarlar; bunlar, tarih bakımından, bilerek bilmeyerek, yeni bir çeşit yobazlığın doğmasına önayak olmuşlardır çok zaman. Heuy Long güyâ şöyle demiş: Bu ülkeye faşizm, demokrasiyi düşmanlarından koruma bahanesiyle gelecektir.

Politika ile ekonominin bugünkü ilişkileri üzerinde yapılacak herhangi bir tartışma, köyün, kentin, devletin ve ulusun içinde bulundukları koşullara kadar uzayabilir ve bunun sonuçları da ciltler doldurabilir. Bu sonuçlar, endüstri ile hükümet arasındaki karşılıklı ilişki ve bağlılığın politik demokrasi sorununa yepyeni bir yön vereceği yolundaki görüşü bütün ayrıntılarıyla güçlendirilebilir. Bu konuda gösterebileceğimiz örneklerden yalnızca birini vereyim. Sendika yasaları olmasaydı, endüstri bugünkü gelişmesine erişemezdi. Sendika devletin, yani politik eylemin bir yaratığıdır; ancak yasama kurullarının ve mahkemelerin eylemiyle vardır. Politik gücün sınırlanmasını ve merkezcilikten alabildiğine uzaklaştırılmasını destekleyen eski kanıtların çoğu, anonim ortaklıkların kurulmasını sağlayan ilk yasa kabul edilir edilmez, gizli olarak yasadışı edildiler. Amerika'da ticarete bağlı çıkarlarla hükümet arasındaki zorlu çatışma, geniş ölçüde, şu soruna dökülmüştür: Devletin yarattığı çocuk mu, yoksa atası mı babanın sonradan yaptıklarını denetleyecek? Devlet yaratığı sendikanın (corporation) mahkeme kararıyla işlemesi, politika yaşamı ile ticaret yaşamının (hükümet düzeninin kurulduğu günlerde önceden kestirilemeyen) tür-

lü biçimlerde, birbirine sıkı sıkıya girip karıştığına kesin bir kanıttır. Posta arabaları işleyen günler ile tren ve uçak günleri arasındaki ayrılığı konu alan taşlamalar, endüstrinin gelişmesini sağlayan araçlardaki değişikliğin insan ilişkilerinde yarattığı geniş ölçüdeki değişmeyi göstermekten başka bir şey yapmıyorlar. Bu yeni ilişkiler haklarla ödevlerin yeni baştan belirlenmesini gerektiriyor. Başlıca sorunun, birer birey olarak insanlar arasında dirlik düzenliği korumak olduğu bir zamanda, daha önceki hak ve ödev tanımlaması bugünün koşullarına uygun gelmez. Çünkü, bugün işbirlikleri, birer iş birimi olarak insan teklerinin geniş ölçüde yerini almış bulunuyorlar. Değişme zorunluğu da şu sorunun önemini arttırmaktan öteye gidemez: Acaba demokrasinin bugünkü olanakları değişikliğe elverişli midir?

İşte, bir taslağını yapıverdiğimiz görüşlerin ortaya koyduğu temel sorun budur. Şu ya da bu tarafın ileri sürdüğü türlü plân ve tedbirlerden önce gelen bir sorundur bu. Örnek olarak şu kanıtı alalım: Madem endüstrinin *gelişmesi,* iş ve sermaye yönünden kollektif olmuştur, mülkiyet de denetim işi de kollektif olmalıdır, dolayısıyla, gelirlerden, faizlerden, kâr paylarından gelen özel kazançlar da ortadan kalkmalıdır. Demokrasinin korunması yolunda güdülen bu amaç, demokrasi bakımından şu sorunu ortaya çıkarıyor: Bu amaç demokratik yollarla gerçekleşebilir mi? Demokratik araçlarda değişiklik yapılabilir mi? Diyelim yapıldı. Peki, o zaman, mallarla hizmetlerin üretim ve dağıtımı, acaba demokrasinin düşmanı merkezleşmiş bir güç olmaksızın sağlanabilir mi? Bu iki sorundan ilki uyanık sosyalistler arasında derin bir ayrılık yaratmıştır. Kimilerine göre değişme, bilinen demokratik yollarla sağlanabilir. Ama, daha büyük ve şimdilik daha güçlü bir bölük sosyaliste göre ise, demokratik devletler asıl ortadan kaldırılması gereken şeylere sıkı sıkıya bağlıdır; onun için, değişmenin bugünkü politik hükümetlerin herhangi bir yoldan zorla devrilmesi ile sağlanacağına ve devlet gücünü işçi temsilcilerine, üstelik kent fabrikaları işçi temsilcilerine verme yoluyla yapılabileceğine inanmak saçmadır; ya da, daha kötüsü, domuzuna bir aldatmaca-

dır. Bu görüşe bakılırsa, politik devlet, özü gereği, ağır basan politik sınıfın elinde öteden beri bir silâh olagelmiştir ve olagelmektedir; bu sınıf burjuva kapitalizmi olduğu sürece, değişme ancak burjuva kapitalizminin devrilmesiyle elde edilebilecektir. Onlar için değişmez bir kuraldır bu.

Diyelim, büyük değişiklik şu ya da bu yoldan oldu. Peki, sonra ne olacak? Bu soruyu sormak, pek de öyle önem verilmeyen temel soruna dikkati çekmek demektir hemen hemen. Verilen cevap, çok zaman, şuna varır: Her günün dertleri de mutlulukları da kendine yetmektedir. Madem şimdiye kadar kurulmamış bir düzenin ayrıntılarını düşünmek olmayacak bir şeydir, öyleyse, yapılacak şey, insanların ya var güçleriyle kanlı bir devrim yapmaları, ya da barış yoluyla sosyalist bir topluma geçmek için gerekli eğitim yolundan faydalanmalarıdır. Bu ikinci bölük sosyalistlerin çoğu, demokratik geleneğimiz içinde kalarak şöyle düşünüyorlar: Demokratik yolların durmadan kullanılmış olması bu yolları öylesine geliştirip olgunlaştırmıştır ki, özel birtakım sorunları her seferinde etkili bir şekilde ele alabilirler. Bununla birlikte, sosyalizm denince, halkın sosyalizm ile (demokrat sosyalistlerin, geçici bir aşama olarak kabul etmekle birlikte var güçleriyle karşı koydukları) devlet ya da hükümet sosyalizmini bir sayması, bu soruna büyük bir önem verilmemiş olduğunu gösterir. Yalnız, sendikalist sosyalistler bu sorunu daha belirlice ele almışlardır.

Bugüne değin, endüstri üzerindeki toplumsal denetim, hükümetin kanadı altında, özellikle, hükümet memurlarının uyguladıkları mülkiyet hak ve tüzükleri biçiminde kendini göstermişti. Nasyonal sosyalist, bolşevik-sosyalist ve demokratik ülkelerde durum böyledir. Devlet sosyalizminin devlet kapitalizminden özce ayrı olduğunu henüz ne kuram göstermiştir, ne uygulama. Hükümet eyleminin «selfgovernement» (kendi kendini serbestçe yönetme) sistemine düşman olduğu yolundaki eski inancı bütün bütün bırakmak zorunda olsak bile, politik güce sahip memurların bu gücü gelişigüzel kullandıkları yolundaki tarihsel gerçeği pek öyle kolay kolay çürütmüş olamayız. «Endüstriyi özel ellerden kurtarmalı» şeklinde dile getirilen

inanç, yeni endüstriye egemen özel ya da kişisel ellerin kamu zararına çalıştıkları ve bu bakımdan yeterince denetlendikleri kanıtlanmadıkça, pek çocukça bir inanç olmaktan kurtulamaz. Sorun demokratik yollarla çözümlenemez demiyorum. Endüstrinin «sosyalleştirilmesi» ardından ister istemez, *laissez-faire* bireycilerin önceden bol bol haber verdikleri kışla düzeni gelecektir de demiyorum. Benim dediğim şu: Demokrasi sorunu yeni bir biçim almıştır; bunda günümüzün ekonomik etkenleriyle demokratik amaç ve yollar arasındaki ilişki üzerinde işe yarar pek az deney vardır.

Elverişli deney yokluğu karşısında, birbirine karşıt birtakım genel kuramlar konmak isteniyor ortaya: İnsan sorununun Sosyalizm - Bireycilik biçimindeki alışılmış anlatımı, bir yandan bugünkü toplumun ekonomik etkenlerdeki ayrılıkların tepkesel anlatımı oluyor, bir yandan da genel aykırılık örneği. Düşüncelerde böylesine ayrılıklar olunca, her kuram öbürünün zayıf yanlarından yararlanıyor, bu yüzden de bulanıklık artıyor. Endüstrinin «sosyalleştirilmesiyle» yeni bir toplum düzeninin kurulacağını ummak ham düştür. Çünkü bu, özel kazançların, faizin, gelirin, dural yatırım kazançlarının ortadan kalkması demektir. Pioneer'lerin tarımsal toplumu içinde bir anlamı olan kişisel bağımsızlık, «insiyatif» ve başka nitelikler ile endüstrinin ilintisi üzerinde boyuna çene yormak da bir o kadar gerçeğe aykırı düşer. Bugünkü sözde kapitalist düzen ile demokrasi arasında önceden kurulu bir uyum bulunduğu düşüncesi, tarihin gördüğü en saçma bir metafizik düşünce örneğidir.

Çıkarlar, partiler ve hizipler arasındaki çatışmalar, özellikle zararlıdır, çünkü, sorun bütün insanları ilgilendiren bir sorundur; onu ele alış şekli ve ondan çıkarılan sonuçlar da, aynı ölçüde, bütün insanları ilgilendirir. Yapılması gereken ilk şey, bilimsel işbirlik üzerinde durmaktır. Kuramsal olarak şöyle düşünübilir ve diyebiliriz: Çıkarlar arasındaki çatışma, uzun ömürlü her çözümde birbiriyle uzlaştırılması gereken ilgili çıkarları daha da açıkça ortaya koyabilir. Ne var ki, her iki taraf, gerçeğe çoktan beri sahip olduklarını söylerlerse (ki bu, alınacak önlemleri belirtmek için bilimsel incelemeye yer yoktur

demeye varır), partiler arasındaki üstünlük yarışı birtakım ayrılıkların ve karışıklıkların kaynağı olur.

Bu bölümdeki konuşmamız tek yönlü oldu, çünkü kültürümüzün yalnızca ekonomik aşaması üzerinde durduk. Ama, endüstrileşme ve ticaretleşmenin bugünkü kültür niteliklerini belirlemede öyle bir yeri var ki, bunların koşullarını incelemek gerekir. Ne var ki, ekonomi üzerinde durmayı haklı gösteren olaylar, işbirliğine dayanan demokratik sorunun, salt ekonomik yönü ele alınarak çözümlenebileceğini göstermez. Şundan ötürü göstermez ki, endüstride olsun, gelirlerin dağıtımında olsun, istenilen değişikliği yapmak için gerekli olan önlemlerin yürütülmesi bilimdeki, ahlâkta ve ortak deneylerimizin öbür yönlerindeki değişikliklerin yardımı ile olur. Olaylar açıkça gösteriyor ki, tam demokratik bir deneyin ekonomik ve yasal bütün koşulları bugüne kadar varolmuş değildir. Olaylar, ister olumlu ister olumsuz yönden, bütünden ayrı birtakım etkenlere üstünlük tanıyan kuramın eleştirili bir incelemeden geçmesini gerektirmektedir. Eleştirinin anlamı karşıtlık içinde daha bir açık görülecektir.

TOTALİTER EKONOMİ VE DEMOKRASİ

Yeni bir yönü olan toplumsal akımlar birlikte birtakım basitleştirmeler getirirler. Düş gücü görüş birliğini karartabilecek şeyleri ayırt edemez; tasarılar toplaşık güce engel olan şeyleri göremez. Hesaba katılmayan şeyler, neden sonra ayırt edilir ve programın başarısızlığa uğramasında bunların bir payı olduğu görülür. Coşku günlerinin ardı sıra aldanmalar, düş kırıklıkları gelir. Umudun ardından serinkanlı düşünce ve eleştiri gelir. Geniş ufuklu her toplumsal görüşün uygulanılırlık değeri üzerinde yılgıya düşer insan çoğu zaman. Romantik bir ülkücülük süresinin ardından katı gerçekçilik denen şey gelir: Buysa duygusal bir hayal kırıklığıdır aslında. İşte, totaliter devletler ortaya çıkıncaya kadar büyük ölçüde biz bu durumdaydık. Bu devletlerin doğuşu bir meydan okumaydı, bizleri temel ilkeyi yeni baştan ele almaya zorlayan bir meydan okuma.

Bir önceki basitleştirmeden elde edilen üstünlükleri görmezlikten gelmek kolaydır. Elde edilen iyilikler ve görülen zararlar ya işin kaynağına ya da sonraki eleştirilere bağlanmaktadır. Basitleştirme, insan işlerinde yeni ve etkili bir eğilimin açıkça ortaya çıkarılmasına yaradığı ölçüde faydalıdır; bu eğilim'n daha bütünce, daha özgürce gerçekleşmesi insan yaşamını zenginleştirebilir. Yeni etkeni ön plâna getirmekte aşırılığa kaçılıyor. Bu etkenin varlığını kabul etme, onu geliştirmeye yarıyor: Öyle ki, az çok bilinçsiz olması gereken etkisi bilinçli oluyor. Kötülük şuradan geliyor aslında: Geliştirilen kuram, geçici birtakım koşullara uygulanacak ve belirli sınırları olacak yerde, sanki her zaman, her yerde uygulanırmış gibi, kesin bir anlatıma bürünüveriyor. Sonra, koşullardaki değişiklik dü-

şünceyi etkisiz kılınca, yine bir tepki doğuyor, bu kez genel bir tepki. İlk temel düşünce salt kuruntu diye bir yana atılıyor ve işte o zaman, temel düşünceyi doğuran koşulların tam tersi bir akım aynı kesinliğe varıyor.

Doğa bilimleri ve onlara bağlı teknik doğdu doğalı, genel olarak, iki çeşit basitleştirme yoluna gidilmiştir. Kuramlar ya insan etkenini, ya insan doğasından alınan öğeleri, ya da çevrenin «dış» etkenini aşırı derecede basitleştiriyorlar. Halkın düşünceleri, çok zaman, her görüşten birtakım öğeler alıp onları gelişigüzel düzenleyen, az çok karışık ve tutarsız bir yamalı bohçadır. Bu bölümde, ya da ondan sonrakinde, tek yönlü basitleştirmeleri aşırıya vardıran iki tip kuramı ele alarak aydınlığa varabiliriz ancak. Bu aşırılıklar, her ne kadar öncüller (premises) bakımından mantıklı iseler de, öncüllerin kesinliği yüzünden işgücünü yanlış yollara sürüklemektedir. Bu yoldan ortaya konan bir kuram, bir yandan, olaylara insan doğası öğelerinin *çatışması,* birbirini etkilemesi gözüyle bakmaya zorlayan bir tutuma, bir yandan da, kültür koşullarına karşıt oluyor. Olayların açıklanmasında, şu ya da bu etken, çatışmanın bütün nedeniymiş gibi gösteriliyor. Bu bölümde, insan etkenini nerdeyse hiçe indiren bir kuramı eleştireceğim. Bu kuram, olayları yalnızca çevrenin koşulları açısından açıklıyor ve politikaları o açıdan kuruyor. Etkileşme işindeki bu etkenin bütünden ayrı tutulup yüceltilmesinden doğan kesinciliğin (absolutisme) tipik bir örneği olarak Marxçılığı göstereceğim. Çünkü, Marxçılık hem günümüzün modasıdır, hem toplumsal değişmenin biricik bilimsel kuramını, dolayısıyla da gelecekteki değişmenin yolunu temsil ettiğini ileri sürmektedir.

Gerek uygulama alanındaki tartışmalarda, gerek duyguların kızıştığı parti tartışmalarında rol oynadığı için, kuramı burada «nesnel» ya da gerçekçi diyebileceğimiz bir kesincilik örneği olarak, ayrıca günümüzün sorunlarına ışık tutması bakımından ele alacağımı söylemek gerekmez herhalde. Çünkü, bu kuramdan yana olanlar, kuramın özü gereği, tutumlarında öylesine kesin oluyorlar ki, kendi görüşlerine karşı yapılan her eleştiride, bilerek bilmeyerek, bir sınıf eğilimi görüyorlar. On-

ların tutumuna, bugün her türlü aykırılığa «faşist artığı» diyen bir tutumdur, diyebiliriz kısaca. Eleştirinin amacı, ne ekonomik etkenlerin toplum içindeki rolünü hiçe indirmektir; ne de, bugünkü ekonomik rejimin demokratik özgürlüğe karşıt sorunlar yaratmaya eğilimli olmadığını ileri sürmektir dersem, bağımlı olmayanlar beni daha kolay anlayacaklardır. Bunlara kabul edilmiş gözüyle bakılır daha çok. Eleştirinin amacı, varlığından kimsenin kuşku duymadığı bu etkenin (yani ekonomik etkenin) bütünden ayrı tutulması ve *bütün toplumsal değişiklikle*rin nedeni diye gösterilmesiyle ne gibi sonuçlar doğacağını ortaya koymaktır. Eğer demokrasinin tam ve katıksız olması isteniyorsa, mal ve hizmetlerin bugünkü üretim ve dağıtımı üzerindeki denetim sistemi kökünden değişmelidir diye düşünebilir insan, ama yine de eleştirmeyi kabul edebilir - daha doğrusu değişmenin gerekli olduğuna inandığı *için* bunu kendisi yapabilir ya da başkasının yapmasına katlanır.

Marxçıların bir tek etkeni, yalnız etkileşme işinde işleyen bir etkeni bütünden ayırmaları şu demek oluyor ki, belli bir zamanda ekonomik verim güçlerinin durumu, eninde sonunda, toplum, yasa, bilim, sanat, din ve ahlâk alanındaki bütün iş ve ilişki şekillerini yaratır. İlk ifadelerinde önemli bir nokta vardı ki, daha sonraları Marxçılar bunu bilmezlikten geldiler. Çünkü, onlara göre: Politik ilişkiler, bilim vb. bir kez oluştu mu, sonraki olayların nedenleri gibi etki yaparlar ve bu yetenek ile de, kendilerini doğuran güçlerin etkisini bir dereceye kadar değiştirebilirler.

Bu noktayı sonradan unutmuş görünmeleri, sayfa altına not olarak koymları rasgele değildir bütün bütün. Çünkü, bu noktaya pek de öyle önem vermemek için işe yarar birtakım nedenler vardı ortada. Bu kabul edilirse, soyut olarak kurama değil, yalnızca yaşayan koşullara bakmak, bugün birer neden durumuna geçmiş olan ikinci derecedeki etkenlerin, belli bir zamanda, ne gibi sonuçlar yarattığını göstermeye yeter. Buna karar vermenin tek yolu, şunu araştırmak ve şunun üzerinde durmaktır: Örneğin, hangi etkiler, yalnız bilimin, hangileri yalnız ekonomik üretim güçlerinin eseridir. Bu yolu benimsemek-

ve tutmak ekonomik belirlemenin evrensel ve kapsayıcı niteliğini bir yana atmak demektir. Bu ise, göreceli ve çok yönlü bir tutuma varmak, yani birbiriyle çatışan birtakım etkenleri göz önünde tutmak olur ki, bu etkenlerin en önemlilerinden biri, kuşkusuz, ekonomik etkendir.

Bu nokta, Marx'ın isteği dışında daha geniş ölçüde kabul edilmiş olsaydı, Marx tarihte daha sivrilmiş bir duruma yükselirdi. Politik ve yasal kurumların belirlenmesinde ekonomik koşulların önemini görmüş ilk insan diye de ortaya çıkmış olmazdı. Kurumlarla koşullar arasındaki sıkı ilişki Aristo'nun politik felsefesinde hemen hemen beylik bir düşünce halindedir. Bu ilişki, Amerikan Cumhuriyetini kuranları etkilemiş olan İngiliz yazarlarınca bir başka biçimde tekrarlanmıştır. Amerikan Cumhuriyetinin kurucuları mal mülk dağılımının belli bir durumu ile halk hükümetinin güvenilir şekilde yürütülmesi arasındaki ilişki üzerinde adeta ağız birliği etmişçesine durup direndiler. Ama, Marx kendinden önce kimsenin yapmadığı şekilde, mal mülk ilişkilerinden üretim güçlerinin etkisine yükseliyor. Ayrıca verimlilik güçlerinin gerçek durumu ile, belli bir zamandaki üretim durumunu birbirinden ayırt ediyor ve çoğu zaman bu sonuncu durumda rastlanan geriliğe değiniyor. Geriliğin nedenini sayısız ayrıntılarla şöyle açıklıyor ve diyor ki: Bu gerilik, üretim güçlerinin, daha önceki üretim rejiminin koşullarına bağlı kalmış olmasından ileri gelmektedir. Marx'ın bu son görüşten başlayarak zamanının işleriyle ilgili eleştirisi hem etkiliydi, hem de uzun ömürlü bir değer taşıyordu.

Ne var ki, Marx'ın yaptığı basitleştirmenin büyük erdemi (onu aşırı biçimiyle benimseyenler için) şuydu: Bu basitleştirme eski toplumsal devrimcilerin romantik ülkücülüğü ile «nesnel» ve bilimsel çözümleme dedikleri şeyi birleştiriyordu; bu çözümleme, her şeyi kapsayan bir tek «yasa»da buluyordu ifadesini. Ayrıca bu yasa ezilen ekonomik sınıfın, en son kurtuluşunu gerçekleştirmek için, tutacağı yolu da gösteriyordu. Çünkü kuram, gerek tarih gerek toplumbilim araştırmalarında kullanılacak bir görüş sunmakla kalmıyor, çok daha ileriye giderek «Toplumsal değişmenin yönünü ekonomik ilişkiler çizer» şek-

linde tek ve biricik yasayı da dile getirdiğini ileri sürüyordu. Bu yasa, ekonomik bakımdan belirli ve birbiriyle sürekli savaş halinde olan sınıfların varlığı yasasıdır: Sınıflar arasındaki bu savaş, toplumsal değişmeye öyle bir yön verecektir ki, üretici sınıf, geçmişte kendini boyunduruk altında tutmuş olan bağlardan kurtaracak, en sonunda da sınıfsız bir toplum doğacak.

İnsan bir çeşit ekonomik gerekircilik (determinisme) düşüncesini pekâlâ kabul edebilir. Ama, bunu kabul etmek bir insanı Marxçı yapmaz. Çünkü Marxçılığın özü şudur: Sınıflar arasındaki savaş bir yoldur; ekonomik güçler toplumsal değişmeyi ve ilerlemeyi bu yolla gerçekleştirirler. Bu yasa tarih olaylarının incelenmesinden çıkarılmış değildi, Hegel'in fizikötesi diyalektiğinden geliyordu. Bunun ne yoldan alındığı Marx'ın şu sözünden anlaşılıyor: «Ben Hegel'i kendime göre sunuyorum.» Hegel'in sistemi diyalektik idealizm sistemidir; bu sistemde mantık kategoryaları (evrenin akıl yapısının eksik ve yarım her türlü anlatılışındaki bir zorunlukla) kendi karşıtlarını doğururlar; öte yandan, bu karşıtların birleşmesi eşyanın doğasını daha tam ve daha yüksek bir şekilde kavramayı sağlar; öyle ki, sonunda, olanaklı bütün görüşler, görünürdeki bütün çatışmalarıyla birlikte, her şeyi kapsayan bir tek sistemin *organik* öğeleri olurlar.

Marx, diyalektik idealizmi diyalektik materyalizme çeviriyor; bunu yaparken de çatışma diyalektiğini, birlik ve en son uyum aracı olarak alıkoyuyor. Etken (active) güçlere gelince, bunlar da, artık ideal'ler değil, ekonomik sınıflardır. Görülüyor ki, Marx'ın «maddeciliği», yalnızca fizik biliminin sonuçlarına dayanan «düpedüz» maddecilikten apayrıdır; nitekim, en son aşamadaki sosyalizm, yani sınıfsız toplumun en son biçimi de eski komünistlerin «utopik» sosyalizminden apayrıdır. Bu sonuncuya utopik diyorum, çünkü, eski komünistler, insanların birtakım değerleri üstün tutmalarını destekliyor, giderek, ahlâksal etkenlere bir nedenlik (causal) gücü tanıyorlardı böylece. Marx'a göre (tıpkı Hegel sisteminin mantık kategoryaları gibi) ekonomik gelişme, ister istemez son amacına

yönelliktir. Böylece, Marxçılık yalnız Hegel sisteminin idealist akılcılığını atmış ve onu var gücüyle suçlamış değil, aynı zamanda Marx'ın kendisi de, bilim adına, insanların değer yargılarında devindirici (motrice) bir güç olmadığını ileri sürmüştür.

Bir tek romantik kesincilik tipi yerine, bilimin ve bilimsel yasanın kazanmakta olduğu güvene daha uygun bir başka tip gelişti. Bütün toplumsal olaylar için birtakım yasalar koymak şaşırtıcı bir zekâ başarısıydı; kesin bir zorunlukla işleyen bir yasa koymak ve toplumu kendi diyalektiği ile belli amacına doğru götüren burjuva kapitalizminin içindeki «çelişmeleri» insanlar için kavranabilir bir duruma getirmek daha da şaşırtıcıdır. Böylece, tarihin yasası devrimci eylemin yasası oluyordu; bu amacın açıkça görülmesi, bütün coşku ve güçlerin bu amaçta toplanması için ne yapılabilirse hepsi yapılmıştı.

Toplumsal olaylarda zorunluk, gelişme ve «evrim» kavramlarının havası daha yüzyıl önceden kurulmuştu; bu evrim düşüncesi Darwin'in biyolojik gelişme kavramından önce vardı. Kant, zorunlu nedenlik kavramının doğal bilimler için gerekli olduğunu söylüyordu. Hele Kant bilim alanı ile özgürlüğün egemen olduğu ahlâk davranışları arasında kesin bir ayırma yaptıktan sonra, Alman bilginleri, sorgusuz sualsiz bu düşünceyi haydi haydi benimsediler. Hume'un zorunluk düşüncesi üzerindeki eleştirisi, küşümcülüğe kaçıyor diye daha o zamandan iyi karşılanmadı. Kısacası, Kant, Hume'a gerekli cevabı vermiş gibiydi.

Hemen her çeşit inanç sahiplerince bir toplumsal olaylar bilimi yaratmaya çalışıldı; bu iş için de «zorunlu yasa» düşüncesi kaçınılmaz sayıldı. Auguste Comte *sociologie* sözcüğü ile kapsayıcı bir bileşimin adını koymuş oluyor ve bunun temeline de zorunlu ve üç aşamalı gelişme «yasasını» yerleştiriyordu. Daha sonraları Herbert Spencer kozmik, biyolojik, psikolojik ve toplumsal bütün olayları içine alan bir deyim bulmakta güçlük çekmedi. İnsan olaylarını bilimsel bir düzen içinde toplama çabasına eskiden girişmiş olanlar zorunlu «evrim» aşamaları ilkesini şu ya da bu biçimde kullandılar.

Geçen yüzyılın kırklı yılları, vaadlerle dolu radikal politika akımlarının yılı oldu aynı zamanda. Bütün bu akımların belirli bir eğilimi vardı: Bunların bazısı, o günlerde, özellikle Fransa'da, açıktan açığa sosyalist ve komünist akımlardı. Bir süre Almanya'da Hegel felsefesi çok ağır bastı. Öyle ki, bütün önemli ayrılıklar, hep Hegel okulunun kolları arasındaki ayrılıklardan başka bir şey değildi. Bütün bu durum ve koşulları bir arada düşünürsek görürüz ki, Marx'ın ekonomik yönden yorumladığı Hegel diyalektiğinde, toplumsal değişmeler bilimine sağlam bir temel-ilke bulmuş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu ilke, aynı zamanda, devrim hareketinin çalışmalarına yüksek bir amaç da sağlıyordu.

Daha önce söylediğim gibi, önemli toplumsal akımlar, pratik çabalarına, hiç değilse sözde yol göstermek, ayrıca onları *ex post facto* haklı çıkarmak için bir çeşit felsefe kurdular. Alman kültürü, özellikle, bu yönde ateşli ve verimli oldu. Onlarca, gerçek koşulları bir başka temel açısından ele almaya kalkışanların hepsi birer «görenekçi», yani, aşağı yukarı birer şarlatandı. Marxçılara göreyse, salt maddi bir kaynağı olan yasadan başka herhangi bir yasayı kabul edenler ham hayalciydiler. Bu nedenle, diyalektik formülün modern filozofların (bilimsel olmayan anlamda) en metafiziğinden alınmış olması Marxçı bileşimin sürümüne engel olmadı. Çünkü, bu bileşimin pratik niteliği yalnız gerçek koşullarla ve Marx'ın ermişçe sözleriyle değil, aynı zamanda ve özellikle sınıf çatışmalarının artışı ile de sağlamlık kazanıyordu.

Sınıflar arasındaki savaş kavramı zamana uygun özel bir nitelik kazandı. Çünkü, buna göre, o günün sınıf çatışması burjuva kapitalistlerin işçi sınıfıyla olan savaşıydı ve fabrikalarda çalışan gündelikçi işçilerin toprakları olmadığı gibi başkaca herhangi bir yedek sermayeleri de yoktu. Marx'ın Büyük Britanya'daki fabrika düzeni üzerinde yaptığı somut incelemeler, genel kuramını (her kuram için doğru olan genellemeyle, örneğin, gittikçe kötüye varan dönemsel ekonomik bunalımlar, gruplaşmalara ve toplaşmalara doğru gidiş gibi sayısız ekonomik genel-

lemelerle) destekledi. Olmazcılığı olurlaştıran romantizmi[1] şunu öğretiyordu: Sınıflar arasındaki savaş, işçi sınıfının geçici aracılığıyla önünde sonunda sınıfsız bir toplum kurmakla sona erecektir. Bu toplumda, devlet politik bir bastırım gücü olarak ortadan kalkacak; bütün politik araçlar genel yarar işlerinin demokratik yönetim öğeleri halini alacaktır. Her çeşit bastırım gücüne karşı olan anarşist bile, bu sonucu düşünmekten haz duyacaktır.

Marxçılar, kendi inançları ile geçmişin dinsel sistemleri arasında hiçbir benzetmeyi kabul etmiyorlar. Ne var ki, bütün kesincilik hareketleri dinsel bir kılığa bürünmek ve geçmişteki savaşçı dinlere özgü bir çeşit duygusal çaba ve coşku uyandırmak isterler. Ayrıca, dinsel kaygu ve çatışmalarda, bugün artık düşünemeyeceğimiz birtakım çıkarlar rol oynamaktaydı. Demek oluyor ki, onlar aslında bugün uzaktan göründüklerinden çok daha uygulanabilirdi. Marx'ın monolitik ve özü bakımından kurgul (speculative) olan öğretisi de, günün koşullarıyla ve bu koşulların doğurduğu yeni baskı şekilleriyle ilgili pratik bir renge bürünüverdi. Kuramla pratiğin bileşiminde, yani olayların soyut bir kurama belli bir renk verdiği, kuramınsa esin kaynağı olduğu ve ona sloganlar sağladığı bir bileşimde yeni veya özel bir yan yoktur. Yorumlar hep boşlukları, gedikleri doldurmaya, tutarsızlıkları gidermeye yararlar. Kesin olan her inanç da yorum inceliklerine sınır konamayacağını gösterir. Onun için, gerçekten olup bitenler «dogma» ile uzlaştırılabilir; dogma ise alttan alta olayların suyuna gidebilir.

Marxçı felsefenin kuramsal yanına bütün derinliğiyle girmeye değmez. Burada önemli olan Marx felsefesinin toplumsal gelişmenin salt *bilimsel,* bilimsel olduğu için de kaçınılmaz olan bir şekline destek olduğu iddiasıdır. Marxçılık, özellikle bilimsellik özentisinde, yazınsal ürünler için söylenen anlamda eskimiştir. Çünkü, her şeyi kapsayan bir tek evrensel yasa *zorunluluğu* ve böyle bir yasanın araştırılması nasıl 1840'ların düşünce

1. Burada Hegel diyalektiğinin üç terimi, yani; tez, antitez ve sentez denmek isteniyor.

havasına özgü bir nitelikse, *olasılık* ve *çoğulculuk* da bilimin bugünkü durumuna özgü öyle bir niteliktir. Son gelişmeleri izleyenlere, zorunlu nitelik kavramının eski yorumunda sarsıntılar geçirdiğini söylemeye gerek yok. Ama, bu konunun önemli noktasına varmak için bu kavramı bütün bütün bir yana atmak da olmaz.

Şu iki düşünce arasında dağlar kadar ayrılık var: Birinciye göre, araştırma konusu olarak alınan her belli olay topluluğunda birtakım nedenler zinciri bulunur; ikinciye göreyse, *bütün olay grupları bir tek* nedensel yasa gereğince birbirlerine *bir bütün* halinde bağlıdırlar. Birinci ilke için, bilimsel araştırmanın zorunlu bir konutudur (postulat) diyebilsek bile, ikinci kavramın fizikötesi ve bilim dışı olduğu su götürmez. Bir yandan doğa bilgisi bağımsızlığını kazanmaya, bir yandan da toplumsal olayları insanın keyfî davranışlarından ayırmaya çalışırken, yeni savaşmalardan yana olanlar yürürlükteki tanrıbilimden, herkesin benimsemiş olduğu bir düşünceyi, her şeyi kapsayan tek nedensel enerji düşüncesini aldılar. Bilimin yeni savaşmasında, bu «enerji»nin özü ve etki şekli kökünden değiştirildi. Ama alışkanlığın gereksinmelerine cevap vermek için eski düşünce biçimleri alıkondu, tıpkı ilk «atsız arabalar»ın biçimleri gibi: Bunlar, yerlerini aldıkları eski arabaların biçimlerini alıkoydular. Önce doğa-üstü bir gücün, sonra da (tanrıbirlikçi -akılcı çağlarda Tanrının yerini alan) doğanın bırakılması sonunda ortaya çıkan boşluğu bu şekilde doldurdular. Ancak yavaş yavaş anlaşıldı ki, bilim, «bir tek ve son açıklama» yönünden tanrıbilim ile yarışma içinde değildir. Onun için, artık bilimi savunmaya kalkışmadılar.

Ama bu, geniş çapta genellemelere gidilmedi demek değildir. Bu genellemeler şimdi, etki ve görev bakımından, bir alandan öbürüne (bunların nitelik ayrılığına dokunmaksızın) dönüşmeler yapmak için kullanılan birer formülden öte bir şey değildirler. Örneğin, «enerjinin sakınımı kuramı» alabildiğine kapsayıcı bir genellemeyi temsil etmektedir. Bugün artık bir yana atılmış olan bilimler felsefesi açısından denebilir ki, bu kuram ortaya aynı zamanda elektrik, mekanik ve «termal» olan

bir enerji koyuyor. Ama bu enerji bunlardan hiçbiri değildir, bunların ardında, özü bakımından tanımlanamayan bir şeydir. Gerçek bilim çalışmalarında, bazı koşulları yerine getirmek şartıyla, bütün enerji şekillerini birbirine dönüştürmede kullanılan bir formüldür.

Aynı ilke, kimyasal öğelerin (son zamanlarda ortaya konan) dönüşümü bakımından da sağlamdır. Olayları birbirinden ayırt eden nitelik ayrılıklarını ortadan kaldırmıyor ama, bir türün bir başka türe dönüşümünü sağlayan koşulları öne sürüyor. Bilime dayanan pratik işlerdeki ayrılıklar kuramda yapılan değişikliği karşılamaktadır. Bunun gibi, bugünkü kimyasal endüstri tekniği de simyacıların düşlediklerinden bambaşkadır. Bugün hiç kimse, «son bir tek güç»ün sözde - evrensel yasasından hareket ederek, örneğin, havadan daha ağır bir uçan gemi, iç-yakımlı bir makine vb. gibi belli bir şey bulmaya kalkışmaz. Bir düşünceyi bir teknik araca dönüştüren buluşçu, önce özel gereci inceler, sonra da onları birleştirmek için özel birtakım yöntemleri dener.

Marxçıların bir tek nedensel gücün evrensel yasasına dayanan uygulama teknikleri eski model bilimsel araştırmalarda ve bilimsel araçlarda kalmaktadır. Bu yasaya göre zorunlu olan: Sınıflar arasındaki savaşı çeşitli yollardan ve fırsatlardan yararlanarak yürütmektir. Çünkü, diyalektik yönteme göre kuramın özü sınıflar arasındaki savaşları birer olay olarak kabul etmek değildir. Bu bakımdan kuram, XIX. yüzyılın ilk yıllarının evrensel uyum ve karşılıklı bağlılık kavramlarında zorunlu bir düzeltme yapıyordu. Kuramın asıl özelliği şudur: Toplumsal gelişme, işveren kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasındaki savaşı kızıştırmakla sağlanabilir. Onun için, en yüce ahlâk ilkesi, bu sonuncu sınıfın gücünü arttırmaktır.

Fizik alanında aşağı yukarı şöyle bir benzetme yapabiliriz: Eskiden «Doğa sürtünmelerden hoşlanmaz» yollu bir görüş vardı, diyelim. Buna göre, hiçbir mekanik hareket direnimsiz, hiçbir direnim de sürünmesiz olmaz. Bundan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Yağlamadan vazgeçip sürtmeleri arttırırsak, evrensel sürtme hali, kendi iç-diyalektiği ile, enerjiler ara-

sında bir ayarlama yapar; bu ayarlama da, yararlı bir iş yapmaya yol açan en iyi koşulları sağlar. Toplum, çıkrlar arasındaki sürtünme ve savaşmaların damgasını taşır: Çıkarlar, bir gerilim ve daha güçlü bir pekişme ile sınıfları belirlemeye yararlar. Sınıflar arasındaki çatışmanın, bazı koşullar altında, toplumsal gelişmede bir uyarıcı olarak kullanılabileceğini kabul edebiliriz. Hatta şunu da kabul edebiliriz: Çıkarlar arasında çatışma olmayan bir toplum umutsuz bir uyuşukluk içine gömülür. Ne var ki, çatışmaları alabildiğince arttırarak evrensel uyuma varma düşüncesi, yukarıda verdiğimiz fiziksel örnekten farksız olacaktır.

Marxçı olmayanlar, ekonomik çıkarlar arasındaki amansız savaşın varlığını kabul eden görüş ile, toplumsal değişme sınıfsız bir topluma ancak bu savaşla yönelebilir diyen koyu Marxçı görüşü, çok zaman, birbirine karıştırmaktadırlar.

Görülüyor ki, yaptığımız eleştiri, Marx'ın gerçek koşulların gözlemine dayanarak yaptığı bütün genellemelere yönelmiş değildir. Tam tersine, bu eleştiri, gerçek koşulların *sürekli* bir gözlem altında tutulmasını, bununla birlikte, bugün gözlenen şeyler açısından bütün eski genellemelerin yeni baştan ele alınıp deneyden ve gözden geçirilmesinin kaçınılmazlığını göstermek istiyor. Marxçı kuramın güçsüzlüğü şuradan geliyor: Marxçılara göre, belli bir zamanda ve yerde (hatta gözlenen olayları, yalnızca fizik-üstü bir kaynaktan alınan öncüllere bağlayarak) yapılan bir genelleme, genellemelerin durmadan gözlenmesine ve ayrıca olumlu varsayım görevleri bakımından gözden geçirilmesine gerek bırakmaz. Marxçılar bilim adına, bilime taban tabana karşıt bir yol tuttular, bu yol gereğince de sözde, son *gerçek* niteliğini taşıyan ve giderek, her zaman ve her yerde bir genelleme yapıverdiler.

Laissez-faire bireyciliği de bu çeşit bir genellemeye kaptırmıştı kendini ama, karşıt bir genellemeydi o. Kuşkusuz, karşıtların birlik yasası gereğince, bu arka-plân, Marxçılığa elverişli bir hava yaratarak kendine düşen rolü oynuyordu. Ne var ki, birbirine karşıt iki yanılmadan bir gerçek elde edilmez; hele, yanılmaların ikisi de aynı kökten gelirse. Tarihsel olaylara pek

önem verilmeyince, Marxçı kurama, klâsik ekonomi kuramının «Serbest piyasada tamamen serbest bir yarışma, insanlar ve uluslar arasında kendiliğinden evrensel bir denge yaratır» yollu görüşünün genelleştirilmiş bir başka anlatımı gözüyle bakılabilir.

Marxçılık evrensel ve monist olan toplumsal nedenlik teorisinin bir açıklanması olarak ele alınıyordu. Birkaç yıl önce, Adam Smith'in faydacı ahlâk ve psikoloji kavramlarıyla ilgili düşüncelerinden çıkarılan *laissez-faire* kuramı pek yerinde ele alınmış sayılıyordu. Marxçılık ön plânda önem kazanmasını, özellikle Sovyet devrimine borçludur. Marx adına yürütülen bu devrim, Marx kuramının doğruluğunu geniş ölçüde kanıtladığını ileri sürüyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, kuram üzerine, hiçbir düşüncenin kendi başına yapamayacağı ölçüde dikkati çekti. SSCB, Marxçılığın kimi çevrelerde korkunç bir yılgı yaratmasına, kimi çevrelerdeyse büyük bir güven sağlamasına neden oldu. Ayrıca, eski sosyalist partilerin birbirinden kopmasına da yol açtı. Çünkü, Sovyet Devrimi, öbür ülkelerde, Marxçılığın sınıf çatışması ve proletarya diktatörlüğü kuramının kanıtı olarak gösterildi. Rusya olaylarının ortaya koyduğu sorun, dünyanın bütün ülkelerinde Marx öğretisine bir gerçeklik sağladı.

Bu çeşit bir olay, keskin duygular ve yorum çatışmaları yaratmadan doğmaz. Bugün ayrılık yalnızca kuramda değil, durumun yarattığı olaylarda da kendini gösteriyor. Rusya'daki gerçek durumla ilgili olan hemen her düşünceyi, doğru bilinen kaynağa göre, destekleyecek gerçek ya da gerçek sayılan veriler bulunabilir. Ülkenin endüstrileşmesinde ve tarım işlerinin makineleşmesinde olağanüstü bir ilerleme olduğunu, verimlilik bakımından, daha önemlisi, büyük halk yığınlarının maddî ve kültürel yaşama çizgisi bakımından, gözle görünür bir gelişme elde edildiğini, ayrıca, gerçek bir işçi cumhuriyetinin kurulmasından çok büyük bir kazanç sağlandığını göstermek için olaylar ve istatistikler sayılıp dökülüyor. Ne var ki, istenirse, proletarya diktatörlüğünün önce bir partinin işçi sınıfı üzerindeki diktatörlüğü, sonra da, ufak bir bürokratik grubun parti üzerindeki diktatörlüğü haline geldiği, ayrıca, bu partinin de güçlü kalabilmek

için, devrik Çar zorbalığının bütün baskı yollarını benimseyerek onları çok daha ustalıkla kullandığı yolundaki düşünceyi destekleyen bir çok tanıt da bulunabilir. Toplum denetiminden çok, hükümet denetimi altında bulunan bir rejimde, büyük bir gelir eşitsizliği içinde bulunan ekonomik sınıfların büyümekte olduğunu gösteren kanıtlar da konabilir ortaya. Olaylara dayanan bu çeşit sorunlar birtakım tartışmalarla çözümlenemez. Eldeki kanıtların gösterdiği sonuçlar üzerinde hiç kuşkum olmamakla birlikte, işe karışan olaylarla ilgili özel birtakım sorunlar karşısında da yan tutmaya kalkmayacağım.

Yalanlamadıkları bazı olaylar, değindiğimiz konu ve sorun bakımından bize yeter. Monist (birci) bir görüş uygulamaya sokulduğu zaman, bir tek parti, gerek basını, okulları, radyoyu, tiyatroyu, gerekse bütün iletişim araçlarını denetim altına alır; bu denetim; özel toplantılara, hatta özel konuşmalara bile birtakım kısıntılar koymaya kadar ileri gider. Olayların durumu ile ilgili büyük görüş ayrılığının nedenlerinden biri, etkin bir diktatörlüğün (etkisiz bir diktatörlük hiç de diktatörlük sayılmaz), basını, gezileri, özel mektuplaşma ve haberleşmeleri tamamıyla buyruğu altına almasıdır. Bu yüzden, çok az kimse politik uygulamalarla ilgili haber kaynaklarına ulaşabiliyor. İşte, bu bir avuç insan, aslında, serbest araştırma ve haberleşmeyi önlemekte büyük çıkarı olan bir gruptur.

İnanç, söz, basın ve toplantı özgürlüğünün bu şekilde ortadan kaldırılması, üzerinde durulan sorunlardan değildir. Çünkü, bu, diktatörlüğün özü gereğidir. Diktatörlüğe gelince, o da Devrim'in yürürlüğe koymak istediği öğretinin özünde vardır. Öğretiye karşı gelenlerin kıyasıya ceza ve işkence görmesi de, üzerinde durulan olaylardan değil. Ardı ardına bir sürü duruşma, oldukça önemsiz bir avuç insan dışında, Devrim'e önayak olan erkek ve kadınları bir bir politikadan uzaklaştırdığı gibi yaşamdan da uzaklaştırdı. İşin haklı gösterilmesine çalışılıyor ama, önderlerin sürgün edilmesi ya da işkencelere uğratılması üzerinde durulmuyor. Bu adamlar, ister kendi davalarına, yani insanlığın kurtulması isteğine hıyanet etmişlerdir, ister, devlet gücünü tekellerinde tutmaya çalışan birliğin isteklerine âlet ol-

muşlardır diyelim ,yine de sınıflar arasındaki savaş yolundan hareketle kuramı yargılamada, bir ölçü olarak, bunun öyle büyük bir önemi olacağını sanmıyorum; ilgili kimselerin karakterleri üzerindeki yargımızda büyük bir ayrılık olsa bile.

Üzerinde durulmayan olaylar, başka birtakım tarihsel örneklerden çıkarılan sonucu, şu sonucu doğruluyorlar: Kesin ilkeler, aykırılığı hiç de hoş görmez. Çünkü, «Gerçek»e aykırılık bir düşünce sakatlığını aşan bir şeydir; kötü ve tehlikeli bir niyetin tanığıdır. Ağır basan *dogma* düpedüz dinsel oldu mu, kötü niyete birçok adlar takılır; politik oldu mu, o zaman da, ifade şekli değişir, «sapıklık»ın yerini «devrim düşmanlığı» alır.

Uyarılan psikolojik ve ahlâksal eğilimler ve bunların anlatılma biçimleri şaşılacak derecede birbirine benziyor. Ayrıca, hiçbir genel kuram, özel olaylara uygulanırken değişmez. Şu ya da bu durum üzerindeki etkisinin anlamını tam olarak belirtecek bir grup insan bulunacaktır elbet. Ama, yalnızca yorumlamakla kalan böyle bir kurul, kararlarını zorla kabul ettirecek durumda değilse, güçsüz bir kurul demektir. Birtakım insanlara kullanmakta sorumlu olmayacakları bir yetki vermek son derece tehlikelidir sözü, bir demokrasi için beylik bir sözdür. Devlet gücünün yürütmeye çalıştığı ilke her şeyi kapsamak istediği ölçüde, sorumsuzluk doğru orantılı olarak artar. İlkeyi sapınca, ya da devrim düşmanlığına karşı ayakta tutmak için, onu temsil ettikleri ileri sürülen insanları, eninde sonunda, güdülen amacın en son değeri ile bezemek gerekir. Eskiden kralları tanrısal bir nitelik kuşatmaktaydı. Eski Rusya'da tek tek insanların yüceltilmesi kollektif işin büyük önemi dolayısıyla hoş görülmez olunca, Bizanslıca aşırı bir şef severliğe yol açıldı.

Su götürmez bir başka olay da şu: Bastırıcı yönetim gücü olarak Devlet'in ortadan kalktığı yok. Tam tersine, devletin eylem gücü, şiddet ve genişlik bakımından artmıştır: Parti içindeki hiziplere, sendikalara ve ilk Sovyetlere aykırı olan davranışlara, bugün, devrim düşmanı değilse bile, proletarya diktatörlüğünün düşmanı gözüyle bakılıyor. Marxçı öğretinin ilk şekline göre: Devlet gücünü elinde tutan hiçbir sınıf, üstün bir gücün zoru olmadıkça, onu bırakmaz. Öğretinin bu yanının bugün

başta olanlara uygulanması, diyalektik kuramın özüne bağlı «çelişkilerden» biridir. Uyanık Marxçıların uyanık düşmanlarıyla savaşırcasına birbiriyle kıyasıya çarpışan hiziplere ayrılmalarında, acaba sınıflar arasındaki savaş öğretisine benzer bir yan yok mu diye sormaya değer belki.

Çünkü, öğretinin ilk şeklinde, her ne kadar kişisel nefretlerin ekonomik güçlerin soyut hareket alanında yeri yoktur, deniyorsa da, acaba tarihte, koyu Marxçı inanışa bağlı çömezlerin döneklere karşı gösterdikleri düşmanlığı gölgede bırakan bir başka *dinsel düşmanlık* olayı daha var mıdır? İşin tuhafı, kapitalizmin uyanık temsilcilerine karşı gösterdikleri düşmanlık, kendileriyle bazı noktalarda birlik olanlara karşı gösterdiklerinin yanında hiç kalır. Çünkü, ikinciler doğru yoldan sapmış kimselerdir; birincilerse, yalnızca kendilerince olağan bir inanca bağlı insanlardır. Örneğin, yoldan sapanlardan ayrı olmaları bakımından, paganlar ülkelerde zemzemle yıkanmışlardır onlarca. Amerika gibi ülkelerde birtakım sövgüler, diktatörlüklerdeki zorbaca davranışların yerini tutuyor: En hafif sıfat faşist, ya da faşist artığıdır.

Ülkemizde Sovyet totaliterciliğine karşı liberallerin büyük ölçüde gösterdikleri sevgi insanı şaşırtıyor. Bunlar, Rusya'nın faşist devletlere karşı erek (dava) birliği yapılması gereken, gerçek anlamda bir demokrasi olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Çarlık devrildi devrileli, SSCB'nde birçok yönlerden su götürmez ilerlemeler oldu. Hayli reklâmı yapılan bu ilerlemeler gözle görünürcesine açıktır. Ama, politik işlerin yönetimi gizli kapaklıdır. Bundan daha etkili bir olay da şu: Ülkemizdeki ekonomik koşulların nasıl birer engelleyici güç olduğunu farkeden kimseler, bir başka ülkenin bu sistemi devirmek için birtakım deneylere girişmiş olması karşısında coşuyorlar. Bir de şu var: Bizler, politik ve toplumsal felsefeleri pek ciddiye almayız öteden beri. Bunlara görgül (empirique) ve «faydacıl» bir gözle yararlı birer yardımcı diye bakarız. Şunu görmeliyiz ki, Avrupalılar, özellikle, Almanlara özgü düşüncelerin etkisi altında yetişmiş olanlar, görgülce güdümlü eyleme karşı büyük bir tiksinti duyuyorlar, bizim soyut düşünccye karşı duyduğumuzdan

daha büyük bir tiksinti. Ayrıca, kötülükleri su götürmez birtakım olay ortaya çıktı mı, bunları eski zorbalık rejiminin yarattığı birtakım eğilimlerin canlanmasına bağlamak, ya da hâlâ az çok Asyalı kalmış bir kafanın belirtisi diye, açıklamak kolaydır. Kaldı ki, bunlar, gerçekte, Marxçılık tipinde monolitik bir kuramın ekmeğine yağ sürmüş olan tutumlardır.

Bütün bu söylediklerimiz, ekonomik etkenlerin öbür kültür öğeleri (ve hele bugünün politik öğeleri) üzerindeki etkisini azaltmış oluyor. Ne var ki, özgürlük yararına ekonomik bir değişme elde edebilmek için demokratik yollardan (bunlar tam demokratik olmasalar bile) vazgeçilemeyeceği kanıtlanmış bulunuyor.

Bugünkü endüstri ve bankacılık rejiminin demokratik amaç ve yollar üzerinde ne denli kötü etkileri olduğunu zaman zaman, birçok kimseyle birlikte, gösterdim durdum. Bu konuda söylediklerimi geri alacak değilim. Ne var ki, totaliter ülkelerdeki koşullar, eleştiricilerin —bunlar arasında ben de varım— yeterince göremedikleri şu olayı açıkça ortaya koymuşlardır: Bugün hâlâ yaşayan kurumlar, tartışma, eleştirme ve birlik kurma özgürlüğünü desteklemekte, giderek, seçime ve temsilciliğe dayanan bir ülke ile, ister sağ ister sol anlamında, diktatörlüğe yönelmiş bir ülke arasında derin bir uçurum açmaktadır; sağ ve sol diktatörlükleri arasındaki ayrılıklar, birbirlerinin tekniklerini alıp benimsedikleri ölçüde durmadan azalmaktadır.

Marxcı kurama göre, sözde-demokratik devletlerde hükümet yalnızca kapitalist bir sınıfın organıdır; sözünü geçirmek ve sınıf üstünlüğünü sürdürmek için yasama kurullarından, mahkemelerden, ordu ve polis gücünden yararlanır.

Ama, yarım demokrasiyi eleştirenler şunu anlamıyorlar ki, devlet işlerinin durmadan eleştirilmesi, birbirine karşıt politikalar güden birden fazla partiler, sık seçimler, çoğunluğun egemenliği, tartışmalar ve halk eğitimi, etki bakımından birer değer taşımaktadırlar. Yine anlamıyorlar ki, bütün bunların üstünde, politik davranış birtakım kültür etkenlerinin karmaşık oyununda, yalnızca bir etkendir. Totaliter rejimlerdeki politik de-

netim ile karşılaştırıldığında, «Politik demokrasimizin büyük bölümü özlü olmaktan çok biçimcidir» yollu eleştiriyi kabul edince, bu nokta daha da güçlenmiş olur. Politikanın ekonomiye bağlı tutulması, sayısız toplumsal eğilimlerin etkisini körü körüne benimseyecek şekilde yetiştirilmiş olanlarca bir anlam taşır ve bu etki demokratik geleneği olmayan ülkelerde çoğu politik ve ekonomik olmayan böyle eğilimler yaratamaz. Politikanın bizde niçin ve nasıl, İngiltere'deki gibi büyük ilgi görmediğini anlamak İngilizler için bile güçtür. Bizde sonuç, çok zaman, bir ilgi gevşekliği ve eylem bakımından belirsizlik ise de, bundan, toplum işlerinde, yargı denkleşmesi ile bir çeşit denge doğmaktadır. Bizler, her toplumsal sonucun doğmasında çeşitli birtakım etkenlerin etkisini kabul ediyoruz. Şu ya da bu özel önlem, şu ya da bu amaç üzerinde, zaman zaman durulduğu olmuştur. Ama, hiç değilse, yeterince demokrasi var; öyle ki, zamanla, her eğilim öbür eğilimler üzerinde karşılıklı bir etki ve tepki ortalaması elde edebiliyor. Her ortalama kolay eleştirilmeye açık kapılar bırakır. Ama, biricil (monist) düşüncelerin, harekete geçtikten sonra yarattıkları bağnazlık ile karşılaştırılırsa, eğilimlerin ortalaması, yani bir ortalamaya gidiş yaman bir başarı sayılır. Bununla birlikte, ortaya çıkan hayal alışkanlığı, Rusya gibi monolitik yapıyı amaç bilen bir ülkede, koşulları yüceltme işini kolaylaştırır. «Sıradan insan» herhangi bir insan olabilir ama, bu nedenden bir çeşit dengeye varabilir. Varılan denge de demokrasiyi, herhangi bir özel yasadan (Anayasada yer almış olsa bile) daha kolay korur.

Bundan çıkan ders, görgül, çokçu ve pragmatik yöntemin körü körüne yüceltilmesi değildir; tam tersine, düşüncelerin, deneysel işlerde birer etkili varsayım olarak kullanılan çeşitli düşüncelerin önemidir. Düşüncesiz görgülcülük sahnenin ardında gizli kapaklı işlere fırsat verir. En şerefli anlamında sağduyuya uygun bir politika güttüğümüzü sandığımız zaman, koşullarla ilgili gözlemleri genel kavramlara yöneltmezsek, demokratik geçinen ama özgürlük bakımından yıkıcı olan birtakım yolların oyuncağı olabiliriz gerçekte. Bu, somut anlamda, bir yandan Amerikanizmi gizli birtakım amaçlar yararına partizan bir po-

litikayla bir tutup öte yandan (Amerikanca yaşam biçimi) üzerinde ağız dolusu lâf edenlere karşı bizleri sakıngan yapması gereken genel bir uyarma olmalıdır.

Deneysel bilim yöntemi, deney olgunluğa varınca, görgül yöntemin örneklendirilmesi olur. Bu yöntem, aynı zamanda, «kaba» görgülcülüğe de karşıdır, yani, yalnızca parmak hesabına dayanan işi kabul eden görgülcülüğe; dile getirilmiş, denenmiş bir düşünceye göre düzenlenmiş olmayan birtakım bocalamalara bağlı görgülcülüğe. Bu yöntem, ayrıca kesinciliğe de karşıdır, yani, yalnız bir tek *gerçek* olduğunu, bu gerçeğin de bir tek grubun ya da partinin elinde bulunduğunu ya da onun tarafından açıklanmış olduğunu ileri süren kesinciliğe. Bugünkü «Komünist» görüşün ne denli buyurucu, birci olduğunu, yani, tekdüzeli ülküsü ile yönetildiğini göstermek için, bir İngiliz (Sovyet değil) olan Mr. John Strachy'yi örnek alabiliriz. Çünkü, ona göre, komünist partileri, SSCB'nin dışındakiler bile, örneğin Amerika'da «birbiriyle uzlaşmaz görüşlerin varlığını kabul etmemekle... sosyalizmin bilimsel olduğu savını desteklemiş oluyorlar yalnızca.» Düşünceleri ve teorileri bilimsel ve demokratik yapan ne kadar nitelik varsa hepsini düpedüz yok sayan bir başka söze güç rastlar, belki de hiç rastlayamazsınız. Bu söz, ülkemizde Marxcı görüşe hayran olanların özellikle edebiyatçılar olduğunu açıklamaya yardım etmektedir. Çünkü, bilim dağarcıkları çok az olduğundan, «bilim»in yeni bir çeşit yanılmazlık olduğu düşüncesini daha kolay yutan onlardır.

Bir başka şey ile ilgili olarak söylediklerimizi yineleyelim: Fiziksel ya da toplumsal değişmeler üzerinde son sözü söylüyorum diyen (örneğin Marxçılık) hiçbir genelleme yoktur ki, gerçek olayların oluşuyla ilgili olarak kabul edilen genel idea'nın önemini ortaya koyabilsin. Günlük işlere gelince, bir kuramın tek değeri, kuramın ışığında incelenen somut olaylara, birbirleriyle olan somut ilişkileri içinde verdiği anlamdır. Düşünce tek düzeliğinin sonucunda birtakım seçilmiş insan gruplarının kuramsal genellemenin üstüne çıkarılmış olması yalnızca bir rastlantı değildir. Tek önemli şey (yani, *ne yapmalı* sorunu) bakımından kuramın anlamını belirleyenler, kurama bağlı olarak

davrandıklarını ileri sürdükleri zaman bile, kuramın üstündedirler. İnanç tekdüzeliğini istemek, «birbiriyle uzlaşmayan inançları hoş görmemek» önce bir partinin, sonra da parti içinden seçilmiş ve gelişen olaylara göre GERÇEK'in ne olduğuna karar verecek bir grubun varlığını gerektirir. Ayrıca birbirini tutmayan bir sürü politika arasında tam tutarlık bulacak gerçek dinsel bir yorum tekniği ister. İşte, böylece, demokrasiyi orta sınıf kapitalizmiyle bir tutan ve bütün öbür sosyalistlere faşist -sosyalist damgasını vuran eski suçlamalardan, halk cephesinin bugünkü politikasından, bolşevizmin XX. yüzyılın demokrasisi sayılmasına kadar birtakım değişmeler oldu.

Bilimsel yöntem «birbiriyle bağdaşmayan görüşlerin» çatışmasını, ancak kendilerini destekleyen birtakım gözlenmiş olaylar gösterebildikleri ölçüde hoş görebilir.

Marxçılık, çevrenin «nesnel» etkenlerine dayanan ve bu etkenleri insan doğası etkenlerinin etkisinden ayıran üniformitarian bir kuram örneği olarak ele alındığına göre, bu bölümü bitirirken, insan niteliklerini bilmezlikten gelişi üzerinde de birkaç şey söylemek isterim. Çünkü, Marxçılık, hiç değilse uygulanabilir bir doktrin olarak Marxçılığın kişisel yarar güdüsüne başvuran bir doktrin olduğu yolunda zaman zaman ileri sürülen savları yalanlamaktadır. Marxçı olmayanlar bu savı bir suçlama olarak kullanıyorlar. Ama gerçekte, bu sav, asıl Marxçı öğretiyi, yani ekonomik güçlerin tek nedensel güç olduğunu ileri süren öğretiyi hemen hemen devirmekle birdir. Çünkü, buna göre, insan doğasının bütün öğelerine, dıştan gelen birtakım «maddeci», yani ekonomik güçler biçim vermektedir. Marxçı bakımdan, insan doğasının herhangi bir öğesine bağımsız bir istem vermek, bu kuramın yıkmak istediği «idealist» bir sisteme dönüş olur.

Daha haklı bir eleştiri şu olurdu: Marxçılık, insan doğasında «etkenlik» taşıyan her öğeyi, üretim güçlerinin durumu ile önceden belirlenmiş olmadıkça, göz önüne almıyor, denebilir. «Utopik» sosyalizmin yerini almak isterken Marxçılık psikolojik ve ahlâksal düşünceleri bir yana atıyor. Kuram, bu yoldan gerçekleşir mi gerçekleşmez mi, o ayrı bir sorundur. Çünkü,

bana öyle geliyor ki, üretim güçlerini harekete getirmek için, hiç değilse birtakım organik gereksinimler ve istekler gerekmektedir. Ama, bu biyo-psikolojik etken kabul edilirse, o zaman, öbür «dış» etkenlerle çatışacaktır. Etkisinin de hangi noktada duracağı söylenemez.

Buradaki sorun, uygulamada olduğu kadar kuramsal açıdan da önemlidir. Örnek olarak sınıf ve sınıf bilinci sorununu alalım. Sınıf bilinci, Marxçı kuramın zorunlu koşuludur. Koyu bir din haline gelmiş olan Marxçılığa göre, 'proleteryanın sınıf bilinci, büyük çapta fabrika üretimine dayanan ekonomik güçlerin, işçileri, örneğin el araçları kullanılan atölyelerdeki işçileri birbirine yaklaştırmasıyla doğar. Bunların işverenle doğrudan doğruya ya pek az ilişkileri vardır, ya da hiç yoktur. Böylece, fiziksel koşullar ekonomik sınıfları birbirinden ayırt etmekte; ayrıca bir yandan, işverenle işçi arasındaki çıkar çatışmalarını, öte yandan da, işçileri —yoksulluk sıkıntısı içinde olsa da— birbirine bağlayan çıkar ortaklığını ortaya koymaktadır. Bir gözlem olmak bakımından bu durumda yabana atılamaz bir gerçek payı olduğunu görüyoruz: Özellikle, birbirine bağlı oldukları için «sermaye» ile «işgücü» arasında hiçbir çatışma olmayacağını söyleyen birtakım gözde başmakale yazarlarının öğütleriyle karşılaştırılınca. Ne var ki, gözlemdeki olaylar, en son kuram ile bağdaşamazlar. Bir sınıfın, özellikle, bir sınıf bilincinin oluşması, sözü edilmeyen kuramın da hesaba katmadığı birtakım psikolojik etkenlere dayanır.

Gerçek olan şu ki: Marx ve kendisinden sonraki her Marxçı farkında olmadan, insan yaradılışında, gerçekten olageleni yaratmak için «dış» ya da «maddî» birtakım ekonomik koşullarla işbirliği yapmaları gereken etkenlerin varlığını ve bunların etkilerini kabul etmektedirler. Bu etkenlerin açıkça kabulü, kuramı başka bir uygulama yoluna sokabilir, Marx'ın üzerinde durup direndiği şeylere değişik bir görünüş verebilirdi. Aslında, Marx'ın kendisi, farkında olmadan, zamanının psikolojisine başvurmuş, ayrıca, laissez-faire liberalizminin iyimser psikolojisini de düzeltmiş görünüyor. Psikolojik etkenlerin açık-

ça kabulü, ileride görüleceği gibi, toplumsal bir eylem kuramına birtakım değerler ve değer yargıları getirmeyi gerektirir.

Toplumsal davranış ve toplumsal nedenleme (causation) ile ilgili her monolitik teori, ortaya çıkan sorunlara önceden hazırlanmış bir yanıt verme eğilimindedir. Bu yanıtın toptancı niteliği, asıl sorunda yer alan özel olayların eleştirel incelenmesine ve ayırt edilir duruma konmasına engel olmaktadır. Sonuç olarak bu nitelik «ya hep ya hiç» yollu bir çeşit yola götürür ki, bu da, eninde sonunda, yeni birtakım güçlükler doğurur. Örnek olarak, SSCB tarihinde büyük bir rol oynamış olan iki olayı ele alacağım. Kurama göre, tarımcı sınıf üyeleri, toprak sahibiyseler, burjuvaziden sayılırlar, burjuvazinin en «küçük» katında olsalar bile. Yalnız kentlerde toplanan fabrika işçileri proletaryadandırlar. Öyleyse, kurama göre, sınıf çatışması, kentlerdeki işçilerle, köylü nüfusun en büyük bölüğü arasında var demektir. Bu iki sınıf insanı ortak bir iş için bir araya getirmede gerçek bir psikolojik ve toplumsal sorun vardır. Ne var ki, kuramsal öncül'ün toptancı veya birci niteliği sorunun bir sorun olarak incelenmesine engel oluyor. Şu nokta önceden kabul edilmiş bulunuyor: Sınıf çatışması öyle bir nitelik taşımaktadır ki, devrim hareketinin başarısı, kent işçilerinin köylü nüfusa egemen olmasına bağlıdır. Sovyet tarihini izlemiş olanlar bilirler ki, zaten güç olan sorun, bu ilkenin (Lenin'in onu uygulamada gösterdiği büyük kıvraklığa karşın) kabulü ile daha da güçleşmiştir.

Öbür örnek, üretim güçlerinin uluslararası bir durum gösterdiği bir çağda, sosyalizmi bir tek ülkede kurabilme sorunudur. Burada da, iç ve dış ilişkileri ayarlamada tutulacak politika ile ilgili çetin bir sorun var. «Ya hep ya hiç» görüşü, SSCB'de ilk komünist partisi içinde birbirine düşman iki hizibin doğuşunda tam bir çözüntüye yol açmıştır. Gerçek koşulların incelenmesine dayanan bir politika kurmayı sağlayacak olan konuşma, danışma ve uzlaşma yolları önceden kapanmış bulunuyordu. Bir tek ülkede sosyalizmi kurmak için bir çaba uğruna ilk koyu Marxçılık bir yana bırakıldığı zaman bile (ki bu politika için uygulaması bakımından söylenecek çok şey vardır) bu po-

litikanın, kuramın «bilimsel» özü dolayısıyla, birbiriyle uzlaşmaz görüşlere göz yumamayan «ya hep ya hiç» formülünün hoş gördüğü tek politika olduğunu kanıtlamak gerekiyordu. Bu noktayı kanıtlamanın en etkili yolu, karşıt bir görüşü benimseyenlerin hain ve devrim düşmanı diye kafalarını kesmekti.

Tuhaftır ki, bilimsel bir temele dayandığını ulu orta ileri süren bir kuram bilimsel yöntemin her ilkesini sistemli olarak zedelemiştir. Bu çelişmeden alacağımız ders, bilimsel yöntemle demokratik yöntem arasında bir iç-yakınlık bulunduğu ve bunu yasama ve yönetme tekniklerinde kullanmak gerektiğidir. Bilim, özü gereği, değişik düşünceleri hoş görmekten çok, hoş karşılar; onca araştırma, gözlemlenen olayları ortalama bir sonuca götürür. Böylece, sağlam bir temele oturtulmuş ve başka araştırmalarla ortaya yayılmış olur. Yaşayan demokrasilerin, politikalarını çizerken, bilimsel yöntemden tam ve yeterince yararlandıklarını ileri sürecek değilim. Ne var ki, araştırma özgürlüğü, değişik görüşleri hoşgörme, iletişim özgürlüğü, son olarak da, buluşların en son düşünce alıcısı olan her insan tekine dağılması, bütün bunlar bilimsel yöntemde olduğu kadar demokratik yöntemde de vardır. Demokrasi, birtakım *sorunların* varlığını ve bunları birer *sorun* olarak eşelemek gerektiğini kabul etmek mutluluğuna erdiği gün, birbiriyle uzlaşmaz görüşleri tepmekle övünen siyasal grupları karanlıklara itecektir; benzer grupların, bilim bakımından, er geç düştükleri karanlıklara.

DEMOKRASİ VE İNSAN DOĞASI

İnsan doğasına karşı ilgi uyanması ile, politika alanında, sözde Tanrının ya da doğanın başa geçirdiği sanılan bir sınıfın hakları karşısında, bir bütün olarak halkın haklarını ileri sürmenin aynı zamanda olması bir rastlantı değildir. Yönetim olarak demokrasiyi isteme ile insan doğasının yeni anlayışı arasındaki ilişkinin önemi ve derinliği, karşıt bir tarihsel arka-plâna dönmeksizin gösterilemez. Bu plânda toplumsal düzenlerle politik kurumlara, doğanın (*insan doğasının* değil) bir anlatımı gözüyle bakılıyordu. Burada, Aristo ve Stoacılar zamanından tâ bugünkü hukuku kuranların zamanına (XIV. ve XVIII. yüzyıla) kadar, kuram bakımından, *doğa yasaları* kavramının uzun tarihçesini hesaba katmak gerekir. XVIII. yüzyılda, doğa yasasının doğal haklara dönüşmesinin tarihi, insanlığın düşünce ve ahlâk tarihinin en önemli bölümlerinden biridir. Ne var ki, bunun derinlerine inmek, bizi, şimdiki konumuzdan çok uzaklara götürür. Onun için, kesin olarak şunu yinelemekle yetinelim ki, *insan doğasına* «yasal» politik düzenlerin kaynağı olarak değer verilmesi, Avrupa tarihinde oldukça yeni bir şeydir. Bu yenilik ortaya çıktığı zaman, politik güç, yurttaşlık ve uyrukluğa dayanan eski kuramların devrilmesi gibi bir şey oldu. Öyle ki, eski cumhuriyet yönetimleri ile bugünün demokratik yönetimleri arasındaki ayrılığın kaynağı da, politik temel olarak kozmik doğa yerine insan doğasının geçmesi oldu. Bir de şu var: Demokrasi görüşündeki değişmeler ve değişme gereksinimi, insan doğası ile öğelerini, toplumsal olaylarla olan ilişkilerinde ele alan yetersiz bir kuramdan gelmektedir.

Aşağıda ele alacağımız konu, son perdesi hâlâ oynanmakta olan üç perdelik bir dramdır. Bizler de, şu anda, oynayanlar arasındayız. Kısaca anlatmak gerekirse, birinci perdesi insan doğasını tek yönlü basitleştirme perdesidir; burada insan doğası, yeni birtakım politik akımları yürütmek ve haklı göstermekte kullanılıyor. İkinci perde, kuramı ve ona bağlı uygulamalara karşı gösterilen tepki perdesidir. Tepkinin nedeni bu kuramın toplum ve ahlâk anarşisinin öncüsü olması, insanoğullarını organik bir bütün halinde tutan bağların kopmasına yol açmasıdır. Şimdilerde oynamakta olan üçüncü perdeye gelince, o da insan doğası ile demokrasi arasındaki ilişkinin ahlâksal anlamını yeniden bulabilme işiyle ilgilidir. Bugünkü koşullar açısından somut olarak açıklanan bu ilişki, eski açıklamanın tek yönlü aşırılığından sıyrılmıştır. Bu özeti şunun için veriyorum: Aşağıdaki sayfalarda bazı konular dolayısıyla birtakım ayrıntılara girmek zorunda kaldım. Çünkü bunlar, derinleştirilince, teknik bakımdan kuramsallaşıveren birtakım konulardır.

Söze şununla başlayıp diyeceğim ki, toplum sorunlarını yaratan etkileşmelerin «dış» etkenini ayrı olarak düşünen kurama karşılık, bir de «iç» ya da insan etkenini ayrı düşünen bir kuram vardır. Aslına bakarsanız, tarih sırasına uysaydım, bu sonuncu kuram türünü daha öne alırdım. Ayrıca, bu kuram çok daha yaygın ve etkindir, hem de düşünemeyeceğiniz kadar. Çünkü, moda olan bu kuram türü, bütün toplumsal olayları insan teklerinin zihin işlemleri açısından yorumlamak gerektiğini, (çünkü, toplumun, önünde sonunda, yalnızca insan teklerinden oluştuğunu) ileri süren şu çekirdekten yetişme ruhbilimci ve toplumbilimcilerce yeterince savunulmamaktadır bugün. Bu görüş en etkili anlatımını lissez-faire ekonomisinin bel kemiği olan İngiliz politik liberalizminde bulur. İnsandaki toplumsal olaylarla ilintili güdüler (yani toplumsal olayların birer açıklaması ve her sağlam toplum politikasının temeli olan güdüler) üzerindeki özel bir görüş, bize hiç de psikoloji yaftasıyla gelmiş değildir. Ama, insan doğası ile ilgili bir kuram olarak bu görüş, aslında, psikolojik bir görüştür. Ayrıca bir başka görüşe daha rastlıyoruz ki, buna göre, demokrasi ile, psikolojik bir

temel ve niteliği olan kapitalizm arasında özünlü bir bağıntı vardır. Çünkü, insan doğası ile ilgili bir kurama inanıldığı içindir ki, bu iki şeye, yani demokrasi ile kapitalizme birbirine bitişik Siyamlı ikizler denilmiştir. Bu yüzden de birinin yaşamını tehlikeye sokmadan öbürüne saldıramazsınız.

Toplumsal olayları psikolojik olaylarla açıklayan görüş klâsik anlatımını —ki daha ortaya atıldığı gün hemen hemen belitsel (axiomatic) görünmüş olmalıdır— John Stuart Mill'in *Logic* adlı kitabında bulmaktadır. «Bütün toplum olayları, insan doğasıyla ilgili olaylardır... Bundan ötürü, insanın düşünce, duygu ve davranışları değişmez birtakım yasalara bağlı olduğuna göre, toplum olayları da haydi haydi yasaya bağlıdır.» Ve yine şöyle diyor: «Toplum olaylarının yasaları, toplum halinde birleşmiş olan insanların davranış, tutku yasalarından başka bir şey değildir ve olamaz da.» Sonra, «Toplum halinde birleşmiş olma», sonuç olarak, ne teklerin yasaları ne de toplum yasaları bakımından bir ayrılık yaratmaz dercesine ekliyor: «İnsanların toplum içinde taşıdıkları özellikler ancak teklerin doğa yasalarından çıkan ve onlarda sona eren özelliklerdir.»

İnsan Teki'ne başvurma, bu özel okulun görüşlerini ve politikasını yöneten özel basitleştirmenin ne olduğunu ortaya koyuyor. Yöntemi Mill'ce özetlenen felsefeyi benimseyen ve yürüten insanlar kendi zamanlarında birer devrimciydiler. Onların istediği şuydu: Belli bir insan topluluğunu, endüstrinin, ticaretin ve bankacılığın yeni durumlarında çalışanları derebeylikten kalma (güçlü bir toprak aristokrasisinin alışkanlığı ve çıkarı dolayısıyla yaşatmak istediği) kösteklerden kurtarmak. Toplumsal bir değişmeyi zorla değil, insanların kafalarında bir değişme yaparak gerçekleştirmek isteyen bu adamlar bugün bize devrimci görünmüyorlar. Çünkü, onların görüşleri, bugün, ileri derecede endüstrileşmiş her ülkede tutucuların yani, değişme istemeyenlerin felsefesi olmuştur.

Bu adamlar, günümüz devrimcilerinin burjuva kapitalizmi dedikleri ve devirmeye çalıştıkları eğilimlerin başarısını haklı gösteren ilkeleri bir düşünce kalıbına sokmak istediler. Sözü ge-

çen psikoloji, bugünün el kitaplarındaki psikoloji değildi ama, o zamanın ekonomik ve politik görüşlerini besleyen bireyci düşünceleri yansıtıyordu. Biyolojik ve antropolojik görüşler yüzünden tutulan yeni yollar dışında, bu «bireycilik», günümüz teknik psikolojisinin hemen hemen bütün malzemesini sağlamıştır. Ortaya atılıp da kitaplara geçtiği günlerde bile kitapçıl bir doktrin değildi bu. Kitaplar, seçim kampanyalarında ileri sürülen ve parlamentoca birer yasa haline sokulabilecek düşünceleri ele alıyordu.

Konuya daha ayrıntılarıyla girişmeden önce, yukarıda söylediklerimi hatırlatmak isterim. Demiştim ki, belli bir zamanda, halkın insan doğasından anladığı şey, birtakım toplumsal akımların bir yankısıdır. Bu akımlar, ya kurumlara geçmiş akımlardır, ya da toplumsal üstünlüklere karşı beliren, güçlerini arttırmak için de ahlâkça ve mantıkça bir anlatıma bürünmek gereksiniminde olan akımlar. İnsan doğasının öğelerini belirtmek için nasıl bir yol tutulması gerektiği konusunda Eflâtun' un sözlerini hatırlatırsam, çok uzaklara gidiyorsun diyebilirsiniz bana. Eflâtun'a göre, tutulması gereken asıl yol, insan doğasını insan teklerindeki küçük ve silik metinlerde aramadan önce, toplumdaki sınıfların düzeninde büyük ve okunaklı harfle yazılı baskısında aramaktır onu. Böylece Eflâtun yakından tanıdığı toplum düzenine dayanarak şu sonuca varıyordu: Madem toplum içinde, istekleri karşılama çarelerini aramaya çalışan bir işçi sınıfı, devletin yasalarına ölesiye bağlı bir asker sınıfı, bir de yasa koyan bir sınıf var, o halde, insan ruhu da, temelinde («temel»in her iki anlamında) istekler olmak üzere, kişisel hazzı aşan (oysa istekler her şeyi yakalayıp kendini doyurmaya bakar) cömert düşünce itilerinden ve son olarak da, akıldan, yani yasama gücünden kurulu olmalıdır.

Eflâtun, insan doğasında bu üç şeyi bulduktan sonra yeniden toplum düzenine dönmekte ve şu üç sınıfın varolduğunu göstermekte güçlük çekmemiştir: Bunlardan biri tepeden inme kurallar ve yasalarla düzen içinde tutulması gereken bir sınıftır. Bu sınıfın düzen içinde tutulması gerekir, yoksa yapacağı etki sınırsız olur ve özgürlük adına dirlik düzenliği ortadan kal-

dırır. İkinci sınıf, her ne kadar yasaları doğuran amaçları anlayacak yetide değilse de, bütün eğilimleri, yasaya uyarlıktan bağlılıktan ve doğru inançlardan yana olan bir sınıftır. En son olarak da hepsinin üstünde, her iyi düzenlemede, hükümet vardır. Onun da ağır basan niteliği, eğitim yoluyla gereğince işlenmiş olan akıldır.

Toplumsal olayların psikolojik nedenlerini ve kaynaklarını bulmaya çalışan her akımın, gerçekte, tersine bir akım olduğunu göstermek için bundan daha iyi bir örnek bulmak güçtür. Çünkü bu öyle bir akımdır ki, onda, günün toplumsal eğilimleri insan doğasına mal olmuştur, bu yüzden de bu eğilimlerin kaynağını açıklamada kullanılmıştır. O halde, endüstri ve ticaretteki yeni akımı yansıtan kimselerin, Eflâtun'un gerekli bir belâ saydığı istekleri toplumsal mutluluğun mihenk taşı yapmaları «doğal» idi. Bugün, kişisel çıkarın yüz yıl önce oynadığı rolü, ağır basan bir «güdü» olarak «iktidar aşkına» vermek istenince, buna benzer bir durum ortaya çıkıyor —burada «güdü» sözünü yukarıda değindiğim nedenlerden ötürü tırnak içine aldım. Güdü denilen şeyin, kılık kırk yaran bir inceleme sonunda, insan doğasının basit öğelerinden çok, kültür koşullarının biçimlediği karmaşık birtakım tutumlar olduğu görülür.

İnsan doğasının gerçek öğeleri olan birtakım eğilimlerden ve itilerden söz ettiğimiz zaman bile, günümüzün birtakım görüşlerini körü körüne kabul etmek koşuluyla, bunların tek başlarına toplumsal olaylar bakımından hiçbir şey açıklamadıklarını görürüz. Çünkü, bunlar çevrenin kültür koşullarıyla çatışmada kazanılmış birtakım olanaklara dönüştükleri ölçüde, birtakım sonuçlar yaratırlar. «Doğa hali»ni ve yasalarını —ki bütün politik kuramların arka plânıdırlar— insan doğasının ham ve eğitilmemiş haliyle bir saymak bakımından çağdaş kuramcıların ilki olan Hobbes'in tanıklığına başvurabiliriz. Hobbes'a göre, «insan doğasında belli başlı üç savaşma nedeni vardır: Üstünlük yarışı, kuşkulanma ve övünme. Birincisi kazanç, ikincisi güvenlik, üçüncüsü de şan, şeref uğrunda savaşmaya zorlar insanları. Birinciler, başka insanları boyunduruk altına almak; ikinciler de onları savunmak için zor kullanırlar. Üçüncülerse,

gerek doğrudan doğruya kendilerini ya da dolayısıyla yakınlarını, gerek dostlarını, gerek uluslarını ilgilendiren bir söz, bir gülümseme, aykırı bir düşünce ya da herhangi bir küçümseme belirtisi gibi önemsiz bir şey için zora başvururlar.»

Hobbes'ın sözünü ettiği niteliklerin insan doğasında gerçekten bulunduğu ve «savaşmalara» yani devletler arasında anlaşmazlıklara ve bir ulusun bağrında iç savaşlara yol açtığı yanlış değil —Hobbes'in sağlığında durum böyleydi, sürekli bir hal de almıştı. Buraya kadar, Hobbes'ın, uygarlaşmış topluluklar için önceden gerekli olan güvenlik halini engelleyen doğal psikoloji üzerindeki açıklaması, toplumsal olayları doğurduğu ileri sürülen ilkel insan yaradılışının özelliklerini sayıp dökme girişimlerinin çoğundan daha derin bir seziş göstermektedir. Hobbes'a göre, «insan insanın kurdu» olduğu için, insanların birbiriyle olan ilişkilerindeki doğal hal, herkesin herkesle savaş halidir. Hobbes'in niyeti, böylece, zora dayanan yasa ve kuralların ilişkilerini açıkça yüceltmekti; bu yasa ve kurallar insanların gördükleri işleri değil, insanları bazı amaçlara ve nimetlere bağlayan içtepi ve düşünceleri yönetiyordu. Hobbes'ın kendisi de, bu buyurucu gücü politik bir başbuğ olarak düşünmüyordu. Ama, bu güce, ilkel insan yaradılışı karşısında kültürün yüceltilmesi gözüyle bakmak onun düşüncesine uygun düşer; birçok yazar da onun, *Leviathan* adlı eseri ile totaliter Nazi devleti arasında birçok benzerlikler bulmuşlardır.

Özellikle, uluslar ve sınıflar arasındaki güvensizlik ve çatışmalar bakımından, Hobbes'ın yaşadığı çağla günümüz arasında öğretici birçok benzerlikler gösterilebilir. Ne var ki, burada önemli olan şudur: Hobbes'ın, insanoğlunun yaşayışını «hayvanca ve iğrenç» hale sokan düzensizlik nedenleri olarak ele aldığı nitelikler, başkalarının, dirlik, mutluluk ve sonsuz ilerleme gibi *iyilik* getiren toplum işlerinin nedeni saydığı «güdü»lerdir. Hobbes'ın, kazanç düşkünlüğü anlamına gelen yarışma karşısındaki tutumu, XIX. yüzyıl İngiliz toplum felsefesinde tümüyle tersine çevrilmiştir. Yarışma, bir savaş kaynağı olacak yerde, bir araç, bir yol sayıldı: «Zorlama» birtakım kayıtlarla sınırlanmamak koşuluyla teklere en uygun gelen işi bulduran,

malların tüketiciye en düşük fiyatla ulaşmasını sağlayan, en son varılması gereken dirlik ve karşılıklı bağlılığı yaratan bir araç ve yol. Hâlâ bugün bile, birtakım yazılar okuyor, söylevler dinliyoruz: Bunlarda, bugünkü ekonomik sıkıntılarımızın nedeni olarak, insan teklerinin kazanç uğrundaki yarışmalarının iyi etkisine politikanın el atmasını gösteriyorlar.

İnsan doğasındaki bu öğe ile ilgili birbirinden çok ayrı olan bu iki görüşe değinmemizin nedeni, hangisinin doğru olduğuna karar vermek ya da bu doğru, bu yanlış diye tartışmak değil. Aslında, her iki görüş aynı yanlışa yol açmıştır. Toplumsal bakımdan içtepi (buna ne ad verirseniz veriniz), aslında ne iyidir, ne kötü. Anlamı, gerçekten ortaya çıkan birtakım sonuçlara bağlıdır; bu sonuçlar da içtepinin etki yapmasına yol açan ve birlikte tepki yaptığı koşullara bağlıdır. Koşulları yaratan gelenek, töre, yasa, halkın kabulü ya da reddi, çevreyi oluşturan bütün öbür koşullardır. Bir tek ülkede, aynı süre içinde bu koşullar öylesine çeşitlidir ki, insan yaradılışının bir özelliği sayılan kazanç düşkünlüğü, toplumsal bakımdan, hem yararlı olabilir, hem zararlı. İşbirlikçi içtepileri baştan başa iyi sayma eğilimine karşın, insan doğasının yalnızca birer öğesi olmak bakımından onlar için aynı şeyi söylemek de doğrudur. Ne yarışma, ne de işbirliği insan yaradılışının özellikleri sayılmazlar. Bunlar, insan teklerinin davranışları arasındaki birtakım ilintilerin adlarıdır, bir toplulukta gerçekten bulunan ilişkiler gibi.

İnsan yaradılışında, adlarını hak edecek kadar birbirinden ayrı eğilimler varsa ve hatta, insan yaradılışı, kimi zaman denildiği gibi değişmez bile olsa, bu dediğim yine de doğrudur. Çünkü, insan doğası etkisini, bu durumda bile, birçok değişik çevre koşulları içinde gösterir ve bu koşulların çatışması, eğilimlerin sonuçlarını, toplumsal anlamını, olumlu ya da olumsuz değerini belirtir. İnsan yaradılışının sözde değişmezliği, bir kabileyi, bir aileyi, bir ulusu bir başkasından ayırt eden ayrılıkları hiç de açıklamaz —yani, bu demektir ki, hiçbir toplumsal durum, ne kendiliğinden, ne de kendi yoluyla açıklanabilir. Ne çeşit bir politika tutmanın yararlı olabileceği üzerinde bir fikir

de vermez. Köktenciliğin karşıtı olarak tutuculuğu bile haklı göstermez.

Ne var ki, insan yaradılışının sözde değişmezliği kabul edilemez. Çünkü, insan yaradılışının kimi gereksinimleri sürekli olmakla birlikte, doğurdukları sonuçlar (kültür, bilim, ahlâk, din, sanat, endüstri, yasa kurallarının durumları dolayısıyla) insan doğasının ilkel öğeleri üzerinde etki yapar ve onları yeni biçimlere sokar. Bundan ötürü asıl örnek toptan değişmiştir. Gerek olanı açıklamak, gerekse *olması gereken* ile ilgili politikayı kurmak için yalnızca psikolojik etkene başvurmanın boşluğunu herkes açıkça görürdü, eğer bu başvurma başka nedenlere şu bu grup ya da hizibin ileri sürdüğü şu bu politikayı «rasyonalize» etmek bakımından elverişli bir yol olarak kullanılmasaydı. Bu bakımdan, insanları hem savaşa, hem de hayırlı bir toplumsal ilerlemeye götüren «yarışma» hali çok öğretici olmakla birlikte Hobbes'ın ileri sürdüğü öbür öğelerin incelenmesi de aynı sonucu destekliyor.

Örneğin, eski birtakım topluluklarda, insanın kendi onuruna, ailesinin, sınıfının onuruna saygı gösterilmesi, toplumsal değer adına yaraşan ne varsa hepsinin başlıca tutucu öğesi sayılmıştır. Bu, öteden beri, ister sivil, ister asker olsun, aristokratik bir sınıfın başlıca erdemi olmuştu. Bu saygının değeri çok zaman büyütülmüş olmakla birlikte, birtakım kültür koşullarıyla etkileşme ve çatışma sonunda, değerli sonuçlar elde edildiği su götürmez. «Güvensizlik» ya da korku, bir güdü olarak, sonuçları bakımından daha karışık ve daha anlamsızdır. Korkakça alçaklıktan, önlemliliğe, sakınganlığa ve özgörüye kadar bütün kalıplara girer. O özgörü ki, onsuz ileriyi akıllıca görmek olanaksızdır. Bu bir saygıya da çevrilebilir ki, o da bazen soyut olarak büyütülmüştür. Ama, onu, özlenir halc getiren birtakım nesnelere dc bağlayabiliriz. Bugünün moda terimlerinden «iktidar sevgisi» ancak genel olarak her şeye uygulandığı zaman anlam kazanmakta ve özel olarak hiçbir şeyi açıklamamaktadır.

Buraya kadarki tartışmanın amacı iki ülkeyi ortaya koymaktı. Bunlardan biri, belli bir zamanda, insan yaradılışı üs-

tüne ileri sürülen düşüncelerin, genel olarak, çağdaş toplumsal akımlardan doğduğudur. Bunlar, açıkça ortaya çıkan akımlar, ya da özel bir grubun sonunda ağır basacağına inandığı daha az belirli, daha az etkin toplumsal davranışlardır, Eflâtun'daki yasacı akılda, klâsik ekonomistlerdeki yarışçı kazanç sevgisinde olduğu gibi. Öbür ilke de şudur: İlkel insan doğasının öğelerine başvurma, bu öğeler gerçekten varolsalar bile, hiçbir toplumsal olayı açıklamaz ve tutulması gereken politika bakımından hiçbir yol göstermez ve yön çizmez. Bu demek değildir ki, bu öğelere başvurmak, bir çeşit gizli ve «akılcı» bir övgü olmalıdır. Bu demektir ki, pratik bir anlamla ortaya çıktığı zaman, psikolojik değil, *ahlâksal* bir önem taşıyordu. Çünkü bu, gerek daha önce varolanı sürdürmek için, gerek bir değişme yapmak için ileri sürülmüş olsun, bir değerlendirmenin ifadesidir; bir değer yargısı ile belirlenmiş bir amacı vardır. İnsan yaradılışının özelliklerinden biri bu temele dayatıldı mı, bu özellik kendi anlamı içinde bulunur ve akılcı bir incelemenin konusu olur.

Bununla birlikte, daha geçer akçe olan bir alışkanlık, toplumsal sorunun üstün tutulacak ve uğrunda savaşılacak değerlerle ilgisi olmadığını, daha çok, insan doğasının kuruluşu ile önceden belirlenmiş bir şey olduğunu kabul etmektir. Buysa, birtakım ciddi toplumsal kötülüklere yol açar. Düşünce bakımından, XVII. yüzyıla kadar fizik biliminde ağır basan açıklama metoduna bir dönüştür: Bu metoda, bugün, doğa bilimlerinin geri kalmalarının nedeni gözüyle bakılıyor. Çünkü, bu görüş, olup bitenleri *açıklamak* için genel birtakım güçlere başvurmaktadır.

Doğa bilimi, ancak genel güçler bir yana atıldıktan ve araştırmalar, gözlenen değişmeler arasındaki bağlılaşmanın doğrulanmasına yöneldiği zaman sağlam bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Halk, örneğin, elektriğe, ışığa, ısıya vb.larına özel bir olayı açıklayan bir güç olarak hâlâ bugün de başvurmaktadır, şimşek ve yıldırımla birlikte kopan fırtınaları açıklamak için elektriğe başvurulması gibi. Bilim adamlarının kendileri de, söylemek istediklerini, çok zaman, buna benzer sözlerle anlatırlar.

Ama, onların ağzında bu türlü genel terimler birer stenografik terimdir. Olaylar arasındaki tekdüze ilişkileri anlatırlar; olup bitenin arkasında bulunan ve onu oluşturuyor sanılan şeye başvurma değildir bu. Şimşekle elektriği ele alacak olursak görürüz ki, Franklin'in şimşeği elektrik gücüyle bir tutuşu, şimşekle, ötedenberi ayrı tutulmuş olan şeyler arasında bir ilinti kurmuştur. Şimşeği açıklarken de bu şeyler üzerindeki bilgiden yararlanılmıştır. Ama, elektriğe açıklayıcı bir güç olarak bakacak yerde, şimşeğin bir elektrik olayı olduğunu bilmek, ortaya, bir bölümü henüz çözümlenmemiş bir sürü özel sorun çıkarmıştır.

Bu metodun ağır bastığı günlerdeki doğa biliminin oldukça kısır durumu ile «toplumsal» bilimlerin bugünkü durumu arasındaki benzerlik inandırıcı değilse, buna tanıt olarak, sonunda, araştırmanın yanlış bir yön tutmuş olması gösterilebilir. Bu bir anlama sanrısıdır (illusion); aslındaysa, ortada, anlayış yokluğunu gizleyen bir tek genel terim var. Toplumsal düşünceler parlak genellemeler alanında kalırlar. Bilgiden ayrı olarak, görüşler tartışmalara yol açar. Neden sanılan şey, gerçekte, bir şeyi oluşturan araç olarak kullanıldığına göre, bir şey oluşturmak, ya da istenmeyeni önlemek için bir tek denetim yolu vardır ki, o da, bu şeyin ne gibi koşullar altında oluştuğunu bilmektir. İnsanlar, iki şeyin birbirine sürtülmesinden ateş çıktığını öğrendikleri zaman, ateş yakmak istediler mi, değnekleri birbirine sürtmek gibi bir yol biliyorlardı hiç olmazsa. Şurası su götürmez ki, yaratıcı (yani nedensel) koşulların geniş ölçüde bilinmesi, istedikleri zaman ateş yakmak ve ateşi, sayısı artan amaçlarda kullanmak bakımından, insanların pratik gücünü arttırmıştır. Bu ilke, toplumsal kuram ile toplumsal davranış ilişkisine uygulanır.

Sonuç olarak, olayların toplumsal akışını açıkladıkları ileri sürülen kuramlar, birtakım pratik politikaları zorunlu ve haklı göstermekte kullanılmışlardır. Marxçılık bunun bir örneğidir elbette. Ama, tek örnek olmaktan o kadar uzaktır ki, Marxçı olmayan ve Marxçılığa düşman olan toplumsal kuramlar, çok zaman, bu ilkeye örnek olmuşlardır. Faydacılık, kesin bir yasa, bir hukuk ya da ceza usulü kuramı ileri sürmek için

şu düşünceden yararlanıyordu: «İnsanları yalnız haz ile acı harekete getirir», yani en büyük sayıda insana en büyük mutluluğu sağlarlar. Olayları, gereksinimlerin engelsiz ve serbest belirtisi diye, pratik bakımdan, açıklayış, açık piyasalı bir ekonomi rejimi ile bu rejime uygulanan bütün politika ve yasa önlemlerinden yana etkili bir propaganda olarak kullanıldı. Sözde «güç» dedikleri şeyin genel bir nitelik taşıdığına inanış da, kuramı denetlemek için gerçek olayları yakından izlemeye gerek bırakmıyordu. İnançlarına açıkça aykırı birtakım olaylar karşısında, bu aykırılığı, inançlarını yeniden gözden geçirmek için bir neden değil, başarısızlığa birtakım özel nedenler göstermek bakımından birer uyartı sayıyorlardı. Çünkü, ilkenin doğruluğunu sarsmak istemiyorlardı.

Gözlem'e başvurmadan da basit birtakım genel kavramlardan yana ya da onlara karşı konuşabilir insan. Kanıtlar yalnız bazı coşkun davranışları içlerine almakla, basit bir sözcük yığını olmaktan çıkarlar. Genel kavramlar, gerçekten olmuş olayları gözleyerek denetlenmez ve gözden geçirilemezlerse, birer düşünüş olmaktan öteye geçemezler; bu, beylik bir gerçektir. Görüşlerin çatışması birtakım tartışmalara yol açarsa da, bugün doğa biliminde olduğu gibi, sorunu yerine koymaya ve başka gözlemler yapmaya yol açmaz. Düşünce sorunları ve onların sonuçları üzerinde sağlam bir takım genellemeler yapılabiliyorsa, bu, düşünüş ve tartışmaların yeni olayları aydınlatan ve inançlara ortak bir temel sağlayan araştırma yöntemlerinin yokluğundandır.

Toplumsal olaylar, her zaman öylesine karmaşıktır ki, olayların ilişkisi üzerinde genellemeye götüren etkin gözlem yöntemlerini geliştirmek güçtür. Gelişigüzel seçilmiş şu ya da bu olay kanıt tartışmasında kullanılmadığı zaman, orta malı bir kuram tipi, bu çeşit bir gözlemi gereksiz kılmak gibi başka bir engel daha çıkarır ortaya. Başta gelen zorunluk, genel kavramlar kurmaktır; yani, önce, hiçbir sorunun varlığını kabul etmeyen kolay bir çözüm yoluna karşı sorunları araştırmaya itelemek, sonra da, bu sorunları, çözümsel yolla gözlenen olaylar

arasındaki çatışmaları ortaya koyan genellemelerle çözümlemektir.

Kişisel kazanç çabasının yönettiği ekonomik rejimi özgür ve demokratik kurumların ana koşullarıyla bir sayan özel toplum felsefesine dönüyorum. Kurama laissez-faire'ci İngiliz liberallerinin dilindeki eski anlatımıyla dönmeye değmez. Çünkü, olayların felsefeyi gözden düşürmesine karşılık, memleketimizde, ticaret ve endüstri üzerine sözde toplumsal bir denetleme koyma çabası, bugün, bu kuramı açıkça canlandırır olmuştur. Bu kuramın düştüğü yanılgıları görmek için, kullanılan denetleme önlemlerini benimsemeye gerek yoktur. Çünkü bu önlemler karşısındaki tepkiler hep bu kurama dayanmaktadır. Bu kurama göre, mallarla hizmetlerin üretimi ve değiş tokuşu bakımından serbest bireysel olanakların en yüksek noktası diye yorumlanan kapitalizm, demokrasinin bitişik ikiz kardeşidir. Çünkü, kapitalizm demek, özgür politik kurumların ana koşulları olan kişisel girişim, bağımsızlık ve güçlülük nitelikleri demektir, deniliyor. Bu nedenden, yöneticilerce ticaret ve endüstrinin düzenlenmesi yoluyla bu kişisel niteliklerin işlemez hale getirilmesi, onlara göre, politik demokrasinin pratik ve ahlâksal koşullarına saldırmak demektir aynı zamanda.

Burada, uygulanan önlemlerden yana ya da onlara karşı ileri sürülen özel kanıtların erdemleri üzerinde duracak değilim. Burada asıl sorun şu ki: Genel olarak *«initiative,* bağımsızlık ve girişim» gibi birtakım sözde insan güdülerine başvurmak, olayları somutça gözleme gereğini gölgeliyor. Özel olaylar gözlenirse ve gözlenince, yapılacak yorumlar gözlenen şeyden çıkarılacak yerde, peşin bir yargıya bağlı tutulurlar. Sorunları görüş alanında tutmakla, öte tarafın da toptancı görüşlere başvurmasına yol açılmış oluyor. O zaman da ortaya, bir yandan «bireycilik», öte yandan da «sosyalizm» denilen şeyler arasında bir çeşit kafa kafaya vuruşmaya gitmiş oluyoruz. Somut koşulların incelenmesi ortaya birtakım özel koşullar çıkarabilir ki, bu sözcüklerle belli belirsiz işaret edilen iki yöntem, bu koşullar altında, yararlı olarak işleyebilirler.

Girişim sözünün şeref yüklü bir terim olarak kullanışla gelişi, insan doğasına doğuştan bağlı olan birtakım genel özelliklerden bir politika yararına destek çıkarma çabası bakımından oldukça öğreticidir. Çünkü, *girişim* sözünün tek yasal anlamı *neutre*'dür, yani istenilip istenilmemesi elde edilen gerçek sonuçlara bağlıdır, dolayısıyla da, bu sonuçların somut olarak incelenmesini gerektirir. Ne var ki, «girişim» sözü insan doğasının özlenir bir özelliği anlamını almıştır. Öyle ki, sorun, gözlem alanından görüş alanına geçirilmiş oluyor, hem de coşkun bir hayranlıkla. «Girişim»de tıpkı *initiative* ve *endüstri* gibi sayısız birtakım nesneler uğrunda işleyebilir. Bu sözcükler bir Al Capone'un ya da bir kaynakçılar derneğinin yaptığı işleri anlatabileceği gibi, toplumca yararlı bir endüstri girişimini de anlatabilir.

Duruma ayrıntısıyla değindim, çünkü, bize açık bir örnek veriyor. Önce, toplumsal bir davranış şeklinin insan yaradılışının psikolojik bir özelliği halini almasına, sonra da, sözde ruhsal bir durumun, bir değer ilkesi, bir ahlâk sorunu haline dönmesine bir örnek veriyor. Yer ve zaman bakımından, belirli sınırları olan koşulların (ki gözlemle belirtilmeleri gerekir) ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar, yer ve tarih koşullarına başvurmaksızın kesin bir belirlemeye elverişli birtakım sorunlar halini almışlar, bu yüzden de, birer görüş ve tartışma konusu olmuşlardır. Tartışma ile de hiçbir karara varılamayacağından, son yargıcı olarak zora başvurulmaktadır.

Aydın İngiliz radikallerinin, halk yönetimi ve (özgürlüğü haklı gösterme yolunda yararlandıkları) insan doğasının öğeleri kuramında, kişisel çıkar güdüsünden daha fazla bir şey vardı. Şunu düpedüz kabul ediyorlardı ki, insanlar doğuştan, başkasının kazanç ve kaybına, sevinç ve acısına yakınlık duyar. Nitelik bakımından birbirine karşıt olan bu iki öğe, yani kişisel çıkar ile yakınlık duygusu, yer yer, Newton mekaniğindeki —güyâ aynı olan— merkezden kaçan ve merkeze giden öğelere açıkça başvurularak, bütün doktrinde birbirine ustaca bağlanmıştır. Kişisel çıkar aşaması, halk ve hükümet davranışı kuramının temelini sağlıyor; duygudaşlık da, insan teklerinin özel

nitelikleri içinde, birbiriyle olan ilişkilerini ele alıyordu. Doktrine göre: Politik kurumlar özel ayrıcalıkları ve haksız kayırmaları ortadan kaldıracak şekilde yeni baştan düzenlenirse, yakınlık duygusu iyi ve etkili iş görme alanını alabildiğine genişletebilir; çünkü, insanları başkasına zarar veren işlerle kişisel üstünlük aramaya iten kötü kurumlardır.

Kuram, özünden çok, yarattığı tepki bakımından daha da önem kazandı. Çünkü, «özce idealist» felsefeler, XIX. yüzyılda Almanya'da gelişti; bugün de totaliterliğin kuram bakımından arka planı olmakta ve onu haklı göstermekte kullanılıyor. Bu felsefeler anahtarlarını ve çıkış noktalarını, politika ile ahlâkı —gerek kuramda gerek uygulamada— insan doğasının birtakım sözde öğeleri üzerine oturtan kuramların güçsüzlüklerinden aldılar. Tepkinin biçimi ve özü ile ilgili tam bir açıklama, bizi öyle konulara götürebilir ki, teknik birtakım ayrıntılara girmek zorunda kalabiliriz. Ama, işin temeli basittir.

Politikada olsun, ahlâkta olsun, devlet gücünün kaynağını insan yaradılışına yerleştirme çabasına, düzensizliklerin ve çatışmaların kaynağı gözüyle bakılmıştır. Böyle bir çaba toplumsal kurumları ve ilişkileri kaygan bir temel üzerine oturtmaya yeltenişti. Ayrıca, bu yeni görüşü dile getiren düşünürler protestan ve kuzeyliydiler. Onun için, tepkileri, onları, bozgunculuğa kaçan birtakım aşırı bireyci düşünce ve politikalara karşı Roma kilisesini bir kale olarak kabule zorlamıyordu.

Fransız Devrimi, aşırılıklarıyla birlikte, Alman düşüncesinde, devlet gücünü zorunlu hiçbir şeyin bulunmadığı bir ortama yerleştirme çabasının mantıklı bir sonucu sayılıyordu. Bundan ötürü, Devrim'e, durumun özündeki güçsüzlüğün, geniş çapta, pratik bir kanıtı gözüyle bakılıyordu. Doktrinden yana ne söylenebilirse, Fransız Devriminin savunması yolunda da söylenebilir. Bu, arttıkça artmış olan kötülüklerden kurtulmaya yardım ediyordu. Olumlu ve yapıcı bir ilke olarak trajik bir hayaldi bu. Devrimin resmi inancını dile getiren «İnsan Hakları Bildirisi» yüzyıla özgü kötülükleri yaratan sahte öğretilerin bir özeti sayılıyordu. Demin söylediğim gibi, tepki gösterenler, eleştirilerin ve sundukları yapıcı önlemlerin temeli olarak Kili-

se'nin öğretilerini kabule yanaşmıyorlardı. Kendileri, yıkmak istedikleri bireyciliğin doğurduğu koşulların adam akıllı etkisi altındaydılar. Bu tepkinin genişliği, hareketin ortaçağ - Hellenik düşünce temsilcilerince aşırı derecede «nesnel» diye eleştirilmesinin nedenini açıklıyor. Bu tepkiyi gösterenler, özgürlük ile devlet gücünü, bireylik ile yasayı —araya salt Benlik, salt Ruh, salt Düşünce koyarak— «uzlaştırma» yolunu buldular: Öyle bir Benlik, Ruh ve Düşünce ki insan varlıkları bunların parça parça belirtileriydi; «daha doğru», daha tam belirtileri ise, toplumsal kurumlarda, tarihin durumu ve akışı içinde idi. Tarih, başvurulan son yargı yeri olduğuna ve salt Düşünce'nin hareketini temsil ettiğine göre, uluslararası güçlükleri ortadan kaldırmak için kaba güce başvurmak, «aslında» güc'e başvurmak değil, daha çok, salt aklın son mantığına uymaktır. Bireyci akım, insanları, doğanın, insanın ve toplumun yapısı içinde Düşünce ve kişiliğin ilk ve son değerine ulaştırmak için gerekli olan geçici bir akımdı. Alman organik idealizmi, akımın içinde doğru olan her şeyi kurtaracak, akımı, salt Ben, salt Düşünce plânına çıkarıp yanlışlarından ve tehlikelerinden kurtaracaktı. Bu akımdaki şeylerin çoğu teknik ile, ayrıntılarının çoğu da ancak özel düşünce olayları ile açıklanabilir. Ama, yüreği ve yönü, bireylik ve özgürlüğü «daha yüksek» bir plânda doğrulama isteğindedir. Öyle bir doğrulama ki, onda bireylik de özgürlük de, yasa ve devlet gücünde erimektedir; bu sonuncularınsa, salt aklın belirtileri olmak dolayısıyla rasyonel olmaları gerekir. Çağımız totaliterciliği, Alman devletinde kendini bulan Alman ırkçılığı, Hegelci salt düşünceye tıpa tıp uygun olduğunu görmekte güçlük çekmez.

Rousseau, çokluk, türlü bakımlardan doğru olarak, Fransız Devriminin düşünce babası sayılmaktadır. Ama, tarihin sayısız cilvelerinden birine bakın ki, Almanya'da tam ifadesini bulan kuramın kayınbabası da yine o oldu. Rousseau, bir bakıma dolaylı olarak, kültüre saldırışıyla bu yönde yararlı olmuştur: Yukarıda da söyledim, kültüre saldırışı bir meydan okumaydı; insan yaradılışı karşısında kültürün yüceltilmesine yol açan bir meydan okuma. Ama, Rousseau'nun bir de olumlu ve doğru-

dan doğruya bir etkisi oldu. Politika yazılarında, şu düşünceyi ileri sürüyordu: Ortak bir «İrade», haklı politik kurumların kaynağıdır; özgürlük ve yasa bu ortak «İrade»nin işlemlerinde tek bir bütündür. Çünkü, Ortak İrade, toplumun Yararına, giderek, bütün insan teklerinin gerçek İyiliği'ne çalışılmalıdır.

İnsan tekleri salt kişisel isteklerini Genel İrade'ye karşı koyacak olurlarsa, o zaman, «onları özgür olmaya zorlamak» haklı ve zorunlu olurdu. Rousseau'nun niyeti, kuramıyla bağımsız kurumların ve çoğunluk hükümetinin temelini atmaktı. Ama, onun ilkesi Ortak ya da Evrensel İrade ve Akıl'ın, ulusal Devlette belirdiğini göstermeye yarıyordu. Bu İrade en tam belirtisini öyle devletlerde buluyordu ki, bunlarda yasa gücü, düzen ve disiplin demokratik sapıklıklarla zayıflamamıştı. Bu görüş, Almanya'da Napolyon'un istilasından sonra, saldırgan bir ulusal ruh yaratmakta kullanıldı. Bu öyle bir ruhtu ki, Cermen KULTUR'u karşısında Fransız materyalist uygarlığını, sistemli olarak, küçük düşürme, sonradan, her ülkeyi, demokratik kurumları kötülemeye kadar vardı.

İnsan yaradılışı ile ilgili bireyci görüşe karşı tepkiye değinen bu kısa açıklama, bir yandan, Nasyonal-sosyalizmin ana örneğini düşündürürken, öte yandan, demokratik ülkelerin içinde bulundukları durumu da aydınlatmaktadır. Bireyci kuramın, yüz yılı aşkın bir zaman önce, politik «self-governement»ı[1] halkı göstermekte kullanılması, sonra da kendi amacına yaramış olması, kuramı bugün demokratik davranışın güvenilir bir kılavuzu yapmıştır. İlk ortaya çıktığı zaman kurama karşı Carlyle'ın acı ve sert çatmalarını okumak yararlı olur bugün. Carlyle, politik gücü kişisel çıkar, özel ahlâkı da sempati üzerine dayatma çabasına karşı aynı sertlikle çatıyordu. Sempati, düzensiz bir duyarlıktı ona göre; kişisel çıkar da «Anarşi + polis komiseri» idi; sözde bir dış düzeni koruyacak bir polis komiseri. Carlyle'ın disiplin ve düzen isteği, seçkin kimselerin yönetimini bile içine alıyordu. Bugünkü durum şöyle anlatılabilir: Demokraside, politik kurumların ve yasanın, insan yaradılışına da-

1. Ulusların kendi kendilerini yönetmeleri.

yandığı inancı vardır. Politik kurumlarla yasa, insan yaradılışına demokratik olmayan bütün kurumlardan da çok serbest gelişme olanakları sağlamalıdır. Şu da var ki, insan doğasına olan güveni açıklamakta ve haklı göstermekte kullanılan insan doğasıyla ilgili yasacı ve ahlâkçı kuramın yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Yasa ve politika bakımlarından kuram, XIX. yüzyıl boyunca, demokrasiden çok kazanca yönelmiş işlerle ilgili birtakım düşüncelerle, uygulamalarla dolup taşmıştır. Ahlâk bakımındansa, duyguları coşturma yerine, Altın Kural'a uygun olarak, demokratik düşünceleri yaşamın *bütün* ilişkilerine mal ederek sağlanan bir disiplin ve denetleme getirmeye yönelmiştir. İnsan yaradılışının demokrasi ile ilişkileri üzerinde uygun bir kuram bulunmadığı için, demokratik amaçlara ve yollara bağlılık bir gelenek ve alışkanlık sorunu olmaya yüz tutmuştur; aslında çok iyi olan bu şey, körü körüne alışkanlık halini aldı mı ve hele koşullardaki bir değişme öbür alışkanlıkları değiştirdi mi, kolayca yıkılabilir.

Demokrasinin insan yaradılışıyla ilgili yeni bir psikolojiye, yabancı koşulların kendisine zorla kabul ettirdiği birtakım ağır gereklere uygun bir psikolojiye gereksinimi vardır diyecek olursam, yersiz bir söz ebeliğine düştüğüm söylenebilir. Ama, bu sözüm, demokrasi oldum bittim hümanizmaya, insan yaradılışının iç olanaklarına olan inanca bağlı kalmıştır ve bugün uygun birtakım düşünceler biçiminde gelişen ve pratik tutumlarda kendini gösteren bu inancın yeniden ele alınması gerekir diye anlaşılırsa, görülür ki, bunun Amerikan geleneğini sürdürmekten başka bir anlamı yoktur. Çünkü, «orta insan»a olan inanç, ancak, demokrasi ile insan yaradılışı arasındaki sıkı ve yaşamsal bir ilişki inancının anlatımı olmak bakımından bir anlam taşır.

Kendi haline bırakıldığı ve zorlama birtakım dış bağlardan kurtulduğu zaman insan doğasının başarıyla işleyen demokratik kurumlar yaratacağı düşüncesinde direnemeyiz. Şimdi de, sorunu öbür bakımdan ele alalım. Önce şunu kabul etmeliyiz ki, demokrasi demek, hümanist kültürün üstün geleceğine olan inanç demektir. Önermenin —tıpkı olması gerekenle

ilgili her düşünce gibi— bir ahlâk önermesi olduğunu dürüstçe ve mertçe kabul etmek gerekir.

Bize ne denli tuhaf gelirse gelsin, faşist çeşnili totaliter devletler, demokrasiye ahlâk yönünden çatıyorlar; sol totaliterciliği de, nitekim, ekonomik yönden çatışıyordu. İşe görece koşullar karıştığı ölçüde belki biz demokrasiyi bu ikinci yönden savunabiliriz. Çünkü, hiç değilse, bugüne kadar Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, maddî şilerde, bizi geride bırakmak şöyle dursun, bize «ulaşmış» bile değildir. Ama, totaliterciliğin öbür tipine (ve belki de Marxçı tipine) karşı savunma, (bilim, sanat, eğitim, ahlâk, din, politika ve ekonomi gibi) ve kültürün her aşamasında gelişme sağlayabilmek için, insan doğasına güvenin anlamı üzerinde yapıcı, olumlu ve yılgısız bir uyarma yapmak ister. İnsan yaradılışı, soyut anlamında ne denli tekdüze ve değişmez olursa olsun, içinde ve etkisinde iş gördüğü koşullar, politik demokrasi yaşayışımıza girdiği günden bu yana, o denli değişmiştir ki, bugün demokrasi artık ne yalnızca politik kurumlara bağlı kalabilir, ne de onlarla açıklanabilir. Hatta bugün, bu kurumların ve yasal sonuçlarının gerçekten demokratik olabileceklerinden emin değiliz. Çünkü, demokrasi, anlatımını insanoğullarının tutumlarında bulur ve yaşayışlarında ortaya çıkan sonuçlara göre ölçülür.

Demokrasiye bağlı hümanist görüşün, kültürün (eğitim, bilim, sanat, ahlâk ve din gibi) bütün şekilleri üzerindeki etkisi kadar endüstri ve politika üzerindeki etkisi de onu eski ahlâkçı taşkınlığından kurtarır; çünkü, bu görüş bize, insan çabasının her aşamasını ele alıp, ne gibi sonuçlara yol açtığını, yani, insan doğasındaki iç olanakların ne kadar olgunlaştıklarını, ne ölçüde işe yarar olduklarını görebilmek için, bir bir incelemek gerektiğini söylüyor. Bize «ahlâkça silâhlanın» bütün toplum sorunları çözümlenecektir demiyor, yalnızca şunu diyor: «Yaşayan kültürümüzün bütün öğeleri nasıl işliyor, önce bunu bulun; ondan sonra da, her gerektiği yerde ve durumda, değişmelerine dikkat edin, tâ ki, onların etkileri ile insan doğasının olanakları gelişebilsin.»

Öteden beri, «demokrasi Hıristiyanlığın bir yanından doğmuştur, çünkü, Hıristiyanlık bireysel insan ruhunun sonsuz bir değer taşıdığını öğütler» der dururlar. Bu sözün modası bütün bütün geçmiş de değildir. Bazı kimseler bugün bize diyorlar ki: Madem bilim ruha olan inancı sarsmıştır, öyleyse, demokrasinin varolduğu ileri sürülen ahlâksal temeli de sarsılmış olmalıdır. Yine diyorlar ki, insan ilişkilerinin başka düzenlerine demokrasiyi yeğ tutmak için, ortada birtakım nedenler olduğuna göre, bu nedenleri başka toplumsal biçimlerin sağladığı yararlardan daha ağır basan birtakım özelleşmiş dış üstünlüklerde aramak gerekir. Bambaşka bir açıdan da şöyle diyorlar: Eski ruh öğretisinin gücünü yitirmiş olması, demokrasiye olan güveni gölgelendiren nedenlerden biridir. Birbirine karşıt uçlardaki bu iki görüş, insan doğasının iç olanaklarına inanmak için elverişli nedenler bulunup bulunmadığı ve varsa, bunlarda, teolojik bir temel üzerindeki dinsel düşüncelerin eskiden uyandırdığı taşkınlık ve coşkunluk olup olmadığı sorununa derinlik ve önem kazandırmaktadır. İnsan yaradılışı, bu düşüncenin saçma olabileceği kadar özünden yoksun bir şey midir? Buna cevap vermeye kalkmayacağım. Ama, İnanç sözünü burada bile bile kullandım. Çünkü, demokrasi, eninde sonunda, ya sürüp gidecek, ya da inancı sürdürme ve onu eserlerle doğrulama olanağı ile birlikte çöküp gidecektir.

Hoşgörüsüzlük sorununu alalım, örneğin. Gerek «Irkçı», hizipçi ve politikacı, her insan topluluğunun sistemli nefret ve kuşkusu, insan yaradılışının nitelikleriyle ilgili derin bir küşümcülük belirtisidir. Bununla birlikte, insan yaradılışında doğuştan dinsel bir yatkınlık olduğuna inanılırsa, bu nefret bir küfür sayılır. Bu nefret, başlangıçta, özel bir topluluğa yönelmiş olabilir ve bu topluluğun niçin güvene, saygıya ve insanca davranışa lâyık olmadığını açıklayan birtakım nedenlerle kendini haklı gösterebilir. Ama, bunun altında saklı olan tutum, insan yaradılışına karşı köklü bir güvensizlik tutumudur. Sonra, bu, özel bir gruba karşı nefret ve güvensizlikten başlayarak, her insan topluluğunun saygıya ve kabullenmeye hakkı olduğu yolundaki inancı baltalamaya kadar varır ve o zaman kabullen-

me birtakım özel ve dış nedenlerden gelir; kişisel çıkarlarımız, tutkularımız bakımından, yararlılık gibi.

Hiçbir fizik asit yoktur ki, şu bu adı taşıyan bir topluluktan oldukları için birtakım insanlara yöneltilen hoşgörüsüzlük kadar aşındırıcı bir güç taşımasın. Aşındırıcı güç, beslendiği şeyle artar. Her çeşit hoşgörüsüzlüğün özünde hümanizma düşmanı bir tutum vardır. Bir grup insana karşı düşmanlık uyandırmaya başlayan bir hareket, sonunda, bu gruba hiçbir insan niteliğini tanımaz olur.

Hoşgörüsüzlük durumu, ne kadar önemli olursa olsun, hoşgörüsüzlük olduğu için değil, demokrasinin geleceğindeki olanakları ile insan doğasının iç olanaklarına olan güven arasındaki özünlü ilişkiyi gösterdiği için örnek olarak alınmıştır. Eski hoşgörüsüzlüğümüz hangi noktaya kadar olumluydu, hangi noktaya kadar sevmediğimiz bir şeye «boyun eğmek», birçok güçlükleri olduğu için değiştirmeye yanaşmadığımız birtakım şeyleri kabul etmekti? Bugün demokrasiye karşı gösterilen tepkinin büyük bölümü, kuşkusuz, gizli kalmış olan ya da gerçek niteliğiyle görünmeyen eski bir güçsüzlüğünün ortaya çıkarılmış olmasından ileri geliyor yalnızca. Zencilere, katoliklere ve yahudilere karşı gösterilen ırk düşmanlığı, yaşamımızda yeni bir şey değil elbette. Bu düşmanlığın aramızda oluşu özünlü bir iç güçsüzlüktür ve bizi Nazi Almanyasından başka türlü davranmakla suçlandırmaya yol açmaktadır.

Her zamanki alışkanlıklarımızı eşeleyerek ortaya çıkarabileceğimiz en gündelik çelişme, politika konusunda birtakım görüşlere varmak için kullanılan demokratik yolla başka konularda birtakım inançlar edinmek için kullanılagelen yollar arasındaki çelişmedir belki de. Kuram alanında, demokratik yol, yalnız yasama kurullarında değil, basında, özel konuşmalarda ve halk toplantılarındaki açık tartışmalarla yapılan inandırma yoludur; mermi yerine oy pusulasını, kırbaç yerine oy hakkını koyma, bastırım yöntemi yerine tartışma yolunu koyma isteğinin bir anlatımıdır. Tartışma metodu, politik kararlara varmadaki eksiklikleri, yetersizlikleri, aksaklıkları ile birlikte, parti kavgalarını yüzyıl hatta daha fazla bir zaman önce kimsenin

aklından bile geçmeyecek derecede azaltmıştır. Carlyle, o Tanrı vergisi taşlamasını veryansın edip «insanlar bir toplantı salonunda birbiriyle konuşur tartışırken çarpım cetvelindeki *doğru*'dan daha fazla toplumsal işlerdeki *doğru* üzerinde bir karara varırlar» yollu düşünceyi gülünç hale sokarken şunu görmüyordu ki, insanlar yedi kere yedinin kaç ettiği üzerinde bir karara varmada birbirlerine sopayla giriştikleri içindir ki, toplumsal konularda tartışma ve inandırmaya başvurmalıdırlar. Bunun asıl yanıtı şudur: Toplumsal «gerçekler» matematik gerçeklerden o kadar başkadırlar ki, toplumsal gerçeklerde tekdüze inanç birliği yalnız şu durumda olasıdır: O da, bir diktatörün başkalarına «Sizler ancak şuna inanabilirsiniz ya da şuna inandığınızı söyleyebilirsiniz» dediği zaman.

Asıl güçlük şu: Her zamanki tutumlarımız arasında özünlü bir ayrılık var: Örneğin, politika alanında tartışma ve inandırmaya bağlı olduğumuzu söyleriz, sonra da kalkar, ahlâk ve din konularında ya da «yetki» sahibi bir kimseye ya da bir topluluğa bağlı olduğumuz her şeyde birtakım sonuçlar elde ettiğimiz zaman sistemli olarak başka yollara bağlıyız, deriz. Örnekler bulmak için din konularına kadar gitmeye değmez. Evde, okulda, yani kişiliğin temel öğelerinin yoğrulduğu sanılan yerlerde sorunların çözümlenmesinde alışılagelen yol, babanın, öğretmenin, ders kitabının «yetki»sine başvurmaktır. Böyle koşullar altında oluşturulan eğilimler demokratik yolla o denli çatışma içindedir ki, bir bunalım anti-demokratik amaçlar uğrunda düpedüz anti-demokratik yollar seçmeye zorlayabilir insanı; nasıl ki, sözde demokratik topluluklarda «yasa ve düzen» elden gidiyor yaygaraları yükseldiği zaman, bastırım gücüne başvurulur ve sivil özgürlüklerin ortadan kaldırılması yoluna gidilir.

Bu halde ise, demokrasinin damgasını taşıyan, koşullar öylesine gelişir ki, insan doğasının hazza ulaşma olanaklarına yol açar. Demokrasi yolu, kolay olmadığı için, zor göze alınan bir yoldur. Bu yol, en büyük sayıda insana en çok sorumluluk yükleyen bir yoldur. Başarısızlıklar, sapmalar olmaktadır, olacaktır da. Ama, şu ya da bu andaki güçsüzlüğü, uzun bir tarih süresinde gücü olur onun. Demokratik özgürlük sorunu, insandaki

iç olanakların tam gerçekleşmesi sorunu olduğu içindir ki, bu olanaklar bastırılıp yok edilmek istendi mi, zamanla başkaldırmak ve kendilerini belli etmek için fırsat kollarlar. Amerikan demokrasisinin kurucularınca demokrasi savları, aslında doğru ve haklı bir ahlâkın zorunluklarından başka bir şey değildi. Bugün artık onların sözlerini pek kullanamıyoruz. Bilgi alanındaki değişmeler onların kullandıkları sözcüklerin anlamlarını gözden düşürmüştür. Ama, onların kullandıkları terimlerin çoğu, artık bugüne uymuyorsa da, ileri sürdükleri şey şuydu: Bağımsız kurumlar birer araçtır, insan yaradılışı bununla, en büyük sayıda insana en tam gerçekleşme sağlayabilir. Bağımsızlık yöntemlerinin ortaya koyduğu sorun, bugünün en karmaşık sorunlarından biridir. Ama asıl bu nedenden, demokrasiye olan güvenlerini yitirmeyenlere düşen görev demokrasinin öz bakımından ahlâka dayandığı yolundaki ilk inancı canlandırmak ve diri tutmaktır. Bu inanç bugün kültürün yaşayan koşullarına uyar şekilde dile gelmektedir. Demokrasi bir yaşama biçimidir demek için, hayli ilerilere gittik. Şimdi de, bunun kişisel bir yaşama biçimi, kişisel davranış için bir ahlâk ölçüsü sağlayan bir yol olduğunu göstermek kalıyor.

BİLİM VE ÖZGÜR KÜLTÜR

Bilimin ilerlemesi, insan köleliğinin kaynağı ve zorba yönetimin temel direği olan bilgisizliği ve kör inançları ortadan kaldırıp onların yerine özgür kurumlar getirecektir diyen Aydınlanma Çağı'nın basit inancına bağlı kalamayız artık. Doğa biliminin gelişmesi, önceden kestirilemeyecek kadar çabuk ve geniş oldu. Ama bu bilimin, malların üretim ve dağıtımına uygulanması bir sermaye birikimini gerektirdi; bundan da, geniş yasal hak ve dokunmazlıkları olan anonim ortaklıklar doğdu. Bunlardan da, bilindiği gibi, ortaya birtakım büyük ve karmaşık sorunlar çıktı. Diktatörlerin eline, düşünce ve duyguları denetleme bakımından birtakım güçlü araçlar verdi ki, bunların yanında, zorba şeflerin daha önceleri kullandıkları araçlar solda sıfır kalır. Olumsuz sansürün yerine, bütün insan teklerine birer birer ulaşan düşünce ve sözde - bilgi propagandası araçları koydu. Bu propaganda eski yeni bütün reklâm ve iletişim araçlarınca günü gününe yineleniyor. Sonuç olarak, insanlık tarihinde, aşağı yukarı ilk kez, ortaya sözde halkın isteğine dayanan birtakım totaliter devletler çıktı. Zorba yönetimler siyasal tarih kadar eski olmakla birlikte, bu özel olay güçlü olduğu kadar beklenmedik bir şeydir.

Demokrasiyi destekleyen eski kanıtlardan biri, en şaşırtıcı bir şekilde yalanlanmış bulunuyor. Endüstri devrimi büyük ilerlemelere ulaşmadan önce, zorba yönetimlerin oldukça küçük bir sınıfa dayandığı beylik bir gerçek sayılıyordu. Deniliyordu ki, bir cumhuriyet yönetimi, geniş bir halk yığınına dayanır; öyle ki, Rousseau'nun dediği gibi, o zamana kadar hiçbir şey olmayan halk, her şey oluvermiştir. Bugün bize bunun tersini

söylüyorlar. Diyorlar ki, demokrasi bir sayı sisteminden başka bir şey değildir; belli bir anda seçmen çoğunluğunu oluşturan insan teklerinin değişken gruplaşmalarına dayanır. Yine diyorlar ki, yalnız inanç ve amaç birliği olduğu zaman varolan ortak ahlâk duygusu demokrasilerde yoktur, yalnız totaliter devletlere özgü bir şeydir. Marxçı komünistler de buna benzer şeyler söylüyorlar. Diyorlar ki, madem görüşlerimiz özünde bilimseldir, öyleyse, gerçek'in gücü karşısında yanlış görüşlerin hiçbir hakkı olamaz. Ama faşistler, bir bakıma daha da ileri gidiyorlar. Çünkü, bilim alanına giren salt düşünsel bağlılıklardan daha derinlere inerek insanın temel duyuş ve davranışlarına el attığını ileri sürüyorlar.

Bilimi ilgilendiren bir kanıt var ki, bugüne kadar demokratik ülkelerde pek yankı uyandırmamışsa da, ortaya, zamanla daha çok dikkati çekecek olan bir ana sorun koymaktadır. Buna göre, bilimsel araştırmaları *laissez-faire* bireyciliğinin ilkeleri yönetmiş; tek tek araştırıcıların beğenileri ve eğilimleri bu araştırmaların akışına düzen vermiştir; öyle ki, bugün dünyada düşünce bulanıklığının ve ahlâk karmaşasının nedeni endüstrinin başıboş, tekcil çalışmasına bilimin sessizce katılmasıdır.

Durum öylesine aşırı, inanır olduğumuz şeylere öylesine aykırıdır ki, insan bunu bir sapınç diye kolayca bir yana atabilir. Ama, bu görüş, aşırılığından ötürü, gerçek bir sorunu belirtiyor gibi de ele alınabilir: Bilimin toplumsal sonuçları nedir aslında? Teknik uygulamalardan ötürü, toplumsal yararı düşünce yararına üstün kılacak kadar önemsiz midir? Sosyalistlerin övüp göklere çıkardıkları denetleme *tipi* (endüstrinin akışına yön veren buluşların kaynağı olan) bilimsel araştırmalar devlet eliyle düzenlenmeden gerçekleşebilir mi? Bu türlü düzenlemeler, bilimin özgürlüğünü ortadan kaldırmaz mı? Bilimsel araştırmalardan doğan buluşların toplumsal etkisi öyle birtakım düzensizlikler yaratır ki, yapılacak şeylerin en hafifi, bilim üzerine moratorium koymaktır diyenler, sorunu aşırılığa kaçmadan dile getirmiş oluyorlar.

Rusya'da şöyle diyenler var: Son elli yıl içinde, bilimin tuttuğu yol, baştaki sınıfın yararına o kadar bağlıdır ki, bilim

(belki, hükümet, polis ve orduda olduğu kadar bilinçli değilse de) yine de sonucu bakımından burjuva demokrasisinin bir aracı olmuştur. Fizik bilimleri ile toplum bilimleri arasında değişmez bir çizgi çizilemeyeceği için politik düzenlenme dışında fizik bilimlerin kendi başlarına gelişip ilerlemesine göz yumulamaz. Nazi Almanyası antropolojide ırk bakımından gerçek olanı yasa katına çıkarıyor, Moskova da, Mendelci görüşün bilim bakımından yanlış olduğunu belirtip Genetik'e yeni bir yön çiziyor. Her iki ülke, ayrı ayrı nedenlerden de olsa, görecelik (relativisme) kuramına kötü gözle bakıyor. Bununla birlikte, bu özel durumlar bir yana bırakılırsa, halk düşüncesine konan genel denetim havasının, bütün düşünsel çalışma şekilleri (sanat ve bilim) üzerinde, ister istemez, köklü bir etkisi olacaktır.

Aşırı görüşlerin, birer karikatür olacak kadar aşırı gittiklerini kabul etsek bile, yine de ortada gerçek bir sorun kalıyor. Bir toplum, özellikle demokratik bir toplum, bir *consensus* temeli ve bir inanç birliği olmaksızın yaşayabilir mi? Yaşayabilirse, istenilen birlik, acaba bilimsel araştırmalar, toplumsal birlik adına devlet gücüyle düzenlenmeksizin elde edilebilir mi?

Bu konuda bilim adamları toplumsal sonuçlar bakımından sorumsuzlukla suçlandırılıyorlar. Böyle olunca da, ortaya, buna bağlı bir başka sorun çıkıyor: Diyorlar ki (bu tutumdakilerin bir bölüğü bilim adamlarıdır) son yüz yıl, daha doğrusu son elli yıl içinde fizik bilimine, gerek dolaylı gerek dolaysız, endüstrinin özel kazanca çevrik isterleri yön vermiştir, asıl. Bunca düşünce enerjisine mal olan sorunlar yanında hiç dikkati çekmeyen sorunların bulunması bu gerçeği kanıtlar, diyorlar.

Doğrudan doğruya denetimin en büyüğünü hükümetler yapmıştır. Bunlar, gerek endüstri ile ticareti öbür devletlere karşı destekleyerek, gerek orduların gücünü arttıran araştırmaları tutarak, ulusal gücü arttıracak araştırmalara paraca yardımlarda bulunmuşlrdır. Dolaylı denetime gelince, o dha ince yollardan yapılmıştır. Endüstirinin bugünkü yaşayışımızda öyle can alıcı bir yeri vardır ki, endüstriyel girişimlerin doğrudan

doğruya bilim laboratuvarlarına bıraktıkları sorunlar bir yana, yaşamlarını bilimsel araştırmalara adamış kimselerin, doğal enerjileri denetim çabası içinde ortaya çıkan (soyut bir deyimle, malları üretme ve dağıtma) sorunlarına karşı duyarlı davranmamaları ve büyük ilgi göstermemeleri psikolojik bakımından olacak şey değildir. Ayrıca, bilimsel girişimlerin çevresinde bir çeşit kutsallık «hâlesi» vardır. Çünkü, toplumsal insan mutluluğu, hiç değilse, ulusal mutluluk, haklı olarak, bunlara bağlı görülmüştür. Almanya öbür ülkeleri fizik araştırmalara yöneltmiştir; bilimsel ilerlemenin ulusal güce ve güvene doğrudan doğruya yardım ettiği Almanya'da gösterilebiliyordu. İşte bu nedenden, hiç de saf olmayan kimi aydınlarımız, Alman üniversitelerini Amerika için örnek göstermişlerdir.

Birer birey olarak, bilim adamlarının araştırmalarına yön vermede kişisel ekonomik çıkarın büyük bir rolü vardır denemez. Bunun tersi ise her zaman için doğrudur. Ama, ilgi ve çıkar, evrenin bütün yönlerine aynı kolaylıkla çevrilebilen ışıkları serbestçe saçamazlar. Birtakım kanalların içinde iş görürler ve bu kanalların ne olduğunu, nerede olduğunu kültürün genel durumu ortaya koyar. Fizik iklim nasıl ve ne çeşit tarım işleri yapılabileceğini belirlerse, «düşünce iklimi» de öylece bilimsel çalışmaların tutacağı yönü gösterir. Toplumun hayal gücü, onunla belli bir havaya, belli bir renge bürünür. Bir yönde düşünce dokunmazlığı, başka yönlerde düşünce duyarlığı bunun birer sonucudur. Birçok kanıtlara da dayanılarak şöyle denildi: XIX. yüzyılda bilime egemen olan mekanik inanç, makinanın endüstriyel üretimde dolaylı olarak kazandığı önemin bir sonucudur; öyle ki, bugün, makina ile üretimin yerini enerji ile üretim alırsa, bilimin ana «kavramları» da değişecektir.

Yukarıda, bilimin tuttuğu yolu çizen milliyetçilikten söz ettim. Bunun en göze batan örneği, kuşkusuz, savaş günlerinde, bir ulusa yardıma koşan bilim adamlarıdır. Savaşta bu kadar açıkça görülen bu eğilim, sözde barış zamanında bile, daha az kapalı ve daha az bilinçli olarak vardır. Endüstrileşmiş bütün ülkelerde yönetim işlerinin yıllar boyunca durmadan artması, ulusal yarar ile bilimsel araştırma arasındaki bağlılığı pekiştir-

miştir. Bilimin özel birtakım ekonomik yararlarca düzenlenmesi ile ulusal yararca düzenlenmesi arasında hemen bir seçme yapmak gerekirse, şu sonuncuyu seçmeli diyebiliriz elbette. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Totaliter devletlerde bilimin açıktan açığa denetlenmesi, bir zaman için, gizli kapaklıca süregelen eğilimlerin, en yüksek noktaya vardığını gösterir. Bundan da anlıyoruz ki, ortaya çıkan sorun bu özel devletlerin sınırlarını aşmaktadır.

Şurası oldukça tuhaftır: İlk bakışta, bilimsel araştırmaları ve onların sonuçlarını doğrudan doğruya toplumsal bir denetleme altına alma isteği, bilim adamlarının kendi tutumlarıyla farkında olunmadan güç kazanmaktadır çokluk. Beylik bir inanca göre, bilim, insanları bir şeyler yapmaya zorlayan amaçlara ve değerlere karşı tümüyle kayıtsızdır; olsa olsa, kendi dışındaki gereksinim ve isteklerde doğan ve doğması gereken birtakım amaçların gerçekleşmesi yolunda daha etkili araçlar sağlar. İşte, halk düşüncesinin bugünkü havası, Aydınlanma Çağı'nın inanç havasından bu noktada alabildiğine ayrılıyor: Bu inanca göre, insan bilgisi ile özgürlük elele vererek insanları sonsuz olgunluğa götürecektir.

Halkın bilime olan saygısı, geniş ölçüde, bilimin insanlara öğrettiklerinden ayrı olarak, gerek duydukları şeyleri sağlamış olmasından geliyor, orası doğru. Bilimin daha önceki inançları nasıl değiştirdiğini Russell şöyle anlatıyor: «Dünya artık Yesuğ'un güneşi durdurduğuna inanmaz oldu, çünkü Copernic astronomisi gemiciliğin işine yarıyordu; dünya Aristo fiziğini bir yana attı, çünkü Galileo'nun nesnelerin düşüşü ile ilgili kuramı bir top mermisinin yörüngesini hesaplamayı mümkün kılıyordu. Dünya tufan kuramını bıraktı, çünkü maden ocaklarını kazmakta jeolojinin yararını gördü.»[1] Bütün bunların, yeni bilimden yana olanlara, büyük gereksinim duydukları dış yardımı ve dinleyicileri sağladığı su götürmez. Aristo ve Kilise öğretilerinin ne kadar güçlü oldukları düşünülürse, bu sonucun önemi anlaşılır. Bütün eski öğretilerin en güçlü olduğu

1. Bertrand Russell, Power, s. 138.

yerde bile, bilimin yararlılığı ona zaferi kazandırdığına göre, düşmanlarının pek güçlü olmadığı yerde bilimin de daha da büyük saygı göreceğini kolayca kestirebiliriz.

Eskiden, astronomi, jeoloji ve tarihin bazı alanlarını ilgilendiren inançları tekellerine geçirmiş olan toplu tüfekli çıkarların bilime karşı düşmanca tutumları dışında, tarih boyunca, insanlık, inançlarının niteliğine karşı öyle kayıtsız, eski inançları rahatsız eden yöntemlere karşı öyle uyuşuktur ki, yeni bilimin, dışarıdan bu kadar güçlü bir yardım görmesine sevinmeliyiz. Ne var ki, şu durumu çözümlemiş değil henüz: Acaba, bilimsel bilgi insanların değer verdikleri ve ulaşmaya çalıştıkları amaçları değiştirecek güçte midir? Bilimin (elimiz altındaki en sağlam bilginin) isteklerimizi gerçekleştirme gücümüze yardım ettiği de belli midir? Yoksa, bu düşünce, insan yaradılışıyla ilgili eski bir başka kuramdan mı çıkmıştır? İstekler ile bilginin ayrı ayrı bölmelerde oldukları doğru mudur? Örneğin, bilimsel bilginin, bir yandan, bir hastalığı iyi eder, insan ömrünü uzatırken, bir yandan da yaşamı toptan yok edebilen araçları sağlaması gibi haller, bu ayrılığı doğrulamaya yeter mi? Ya da, bunlar, olaylara dayanmayan bir başka kuramı desteklemek için özellikle seçilmiş örnekler midir? Gerçekten, kuramın ileri sürdüğü gibi, insanların amaçları ile inançları arasında böylesine tam bir ayrılık var mıdır?

Bilginin, isteklerin niteliğini değiştirecek güçte olmadığı (giderek, amaçların ve ereklerin yoğruluşunu etkileyemediği) yolundaki düşüncenin eski görüşleri sarsmış olması, bu düşüncenin doğruluğunu kabul etmemek için başlı başına bir neden olamaz elbette. Eski görüş tümüyle yanlış olabilir pekâlâ. Ama, sorun yine de tartışılmaya değer bir sorundur. Anımsatmaya gerek yok ki, Eflâtun'a göre bilgi ya da bilgi sayılan şey, insanların *İyilik* ve, giderek, kendi davranışları üzerindeki düşüncelerinin son etkenidir. Bacon'un, salt insan mutluluğunu arttırmayı gözeten gelecekteki toplumsal önlemlerin, bilimsel bilginin düzenlenmesiyle gerçekleşeceği yolundaki düşünü de anımsatmaya değmez. Sorun yalnızca şu ki: Hume, aklın «tutkuların» kölesi ya da, bugünkü deyimle, coşkuların ve isteklerin

«kölesi» olduğunu ve olması gerektiğini söyleyinceye kadar, çağımızın açıkça liberal ve ilerici olan bütün akımları davranışların düşüncelerden doğduğuna inanıyorlardı. Hume, düşüncesini ortaya attığı zaman ona katılanlar olmadı. Oysa onun düşüncesi hemen bütün açılardan yineleniyor bugün. Klâsik ekonomicilere göre, insanları her şeyden önce gereksinimler harekete getirir; akıl ise, yalnızca, gereksinimleri karşılayan en elverişli araçları yaratır. Biyolojinin ruhbilim üzerindeki ilk etkisi, isteklerle içgüdülerin önceliğini ileri sürmek olmuştur. Psikiatrlar, akıl dengesizliklerinin heyecanlardaki ayarsızlıklardan doğduğunu ve isteklerin inanç üzerinde ne denli ağır bastığını göstererek aynı sonucu desteklemişlerdir.

Bununla birlikte, eski kuramların, heyecan ve alışkanlıkların davranışları yaratma konusundaki önemini küçümsediklerini, akıl ve düşüncelerin önemini büyüttüklerini kabul etmek başka; düşüncelerin (özellikle, yetkili araştırmalara dayanan düşüncelerin) ve heyecanların (istek ve gereksinimlerle birlikte) ayrı ayrı bölmelerde bulunduklarını ve birbirlerine hiçbir etki yapmadıklarını ileri sürmekse bambaşka bir şeydir. Bu görüş böyle yalın olarak ileri sürülünce, insan yaradılışında bu kadar kesin bir ayrılık bulunamayacağı düşüncesi insanı şaşırtmaz olur. İnsan işlerinin oldum bittim içinde bulundukları kötü durum ne olursa olsun, kanıtlar bunu gösteriyorsa eğer, bir yandan bu düşünceyi benimsemek gerekirken, öte yandan, istek ile bilgi arasında tam ayrılık olduğunu kabul eden doktrinin özünü ele almak gerekir. İsteklerin değişmez olduğunu kabul etmek, ilk bakışta, vahşilik ve barbarlık halinden uygarlığın bugünkü kusurlu haline kadarki gelişmesi tarihle uzlaşmaz. Bilgi, hatta en gerçeği bile, isteklerle amaçları etkileyemezse, değerli olanla olmayanı belirleyemezse, isteklerin yoğruluşu bakımından geleceğin manzarası umut kırıcıdır. Bilginin etkisinde kalabileceklerini kabul etmemek, kesin olarak şunu gösteriyor ki: Onları akıl dışı ve akıl düşmanı güçler yoğuracaktır. Düşünce gücünün bir başka yolu da alışkanlık ya da töredir; salt alışkanlık kuralı —bugün olduğu gibi— bozulursa geriye, türlü grupların ve çıkarların birtakım yıldırmalar, zorbalıklar ve rüş-

vetlerle başa geçip insan davranışının amaçlarını iyiden iyiye denetleyecek birtakım istekler yaratmada birbirleriyle yarışa girmeleri kalır. Bu bakımdan gelecek çok karanlıktır. Bu da insanı şu düşünceye götürüyor: Bacon, Locke, (örneğini hapiste, ölümü beklerken, insanlığın kurtuluşu yolunda bilimin gelecekte oynayacağı rol üzerinde yazılar yazan Condorcet'nin davranışında bulan) Aydınlıklar Çağı önderleri, her şeye karşın, isteğin, alışkanlığın ve cinsel isteklerin insan davranışı üzerindeki etkisini açıkça biliyorlardı ama, yine de gelecekte tutulacak yolun bambaşka ve daha iyi bir davranış olması gerektiği düşüncesine bağlanmışlardı.

Olacak dedikleri şey olmadı, bunun su götürür yanı yok. Krallığın adamı olarak bilgisini Büyük Britanya'yı öbür uluslara karşı askerlik bakımından güçlendirmekle kullanırken Bacon'un davranışı, olup bitenler bakımından, yazdıklarından daha çok kâhince görünüyor. Bilim ilerledikçe doğa üzerinde egemenlik kurulacaktır, demişti. Bu umudu bugün gerçekleşmiştir. Ama, umduğunun tam tersine, bu egemenlik, insanın insan üzerindeki egemenliğini azaltacak yerde, daha da arttırma yolunda kullanılmıştır. Bundan, eski peygamberlerin toptan ve kökten yanılmış oldukları sonucunu mu çıkaracağız? Ya da şöyle bir sonuca varacak ve diyecek miyiz ki: Eski gelenek ve törelerin çabuk değişeceğini sanmakta büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir; bu gelenekler, kendilerine göre, istekler yaratmakta bilimi çok geride bırakmışlardır. Acaba olaylar, doğrulanmış inançlara, isteklerin ve amaçların yoğruluşunu, giderek, olayların seyrini etkileyecek araçlar bulma bakımından yalnızca sorunları belirtmekle mi kalmışlardır? Amaçlar yaratma işinde, propagandanın etkisini kabul edip, biliminkini etmemek olur mu?

Bir açıdan bakılınca, sorun bizi ana sorunumuza, yani, kültür ile insan yaradılışı arasındaki ilişkiye götürür. Çünkü, doğrulanmış bilimin isteklere ve amaçlara (ve hatta araçlara) biçim verip veremeyeceği sorununu yanıtlarken önemli olan şunu bilmektir: Davranışların seyrini belirtmede etkili olan istekler doğuştan ve değişmez midirler, yoksa belli bir kültürden

mi doğarlar? Eğer kültürden doğdukları doğruysa, pratik sorun şuna varır: Acaba bilimsel tutum, kültür yoluyla insanlarda istekler ve amaçlar yaratacak şekilde kültürün önemli ve yaygın bir öğesi olabilir mi?

Bir sorunu ortaya koymakla, onu çözümlemek arasında dağlar kadar fark vardır. Ama, sorunu sahte biçimiyle değil de, gerçek biçimiyle karşımızda görmek de az şey değildir. Sorun, insanın ilkel psikolojik yapısında bilgi ile istekler arasındaki belirsiz ilişki sorunu olmaktan çıkar. Bu soruna belirsiz deyişimin nedenlerinden biri şu: İlkel biyolojik yapı dışında, isteklerden başka şeyler bulunduğu su götürür. Sorun, bilimsel yolla bilimsel sonuçların toptan yer aldığı bir kültürü kurma gibi belli bir sorun oluyor.

Bu biçimde ortaya konan sorun, bilimin, sağladığı yarar dolayısıyla kazandığı güveni, bir başka açıdan aydınlatıyor. Şurada burada birtakım insan teklerinin, kendi kişisel isteklerini açıkça karşılıyor diye, bilime değer verdikleri doğru olabilir. Böyle bir etki altında birtakım toplulukların bulunduğunu da kabul edebiliriz. Ne var ki, insanların, daha eski düşünceler yerine, bilimden elde edilen sonuçları benimsemiş olmalarının nedenleri, doğrudan doğruya kişisel bir kazanca ya da bir sınıf yararına bağlı nedenlerden değildir. Gemicilikte ve maden işletmelerindeki ilerlemeler kültür durumunun bir parçası haline gelmiştir. Bu ilerlemenin getirdiği yetiye dayanarak, kültürün daha eski bir durumu ile bağdaşmış olan inançları değiştirmek istemişlerdir. Aynı şey, gereksinimlerin daha etkili olarak karşılanması ve yeni gereksinimler yaratılması bakımından, fizik ile kimyanın, geniş ölçüde, uygulanması için de doğrudur. Bir yandan, savaş zamanında sağladıkları güç, hükümdarlarla generallerde (başka türlü hiç de ilgilenemeyecekleri) bu bilimlere karşı su götürmez bir ilgi uyandırırken, halk yığınları da, barış zamanı sanatlarının getirdiklerine iyi gözle bakmaya başlamışlardır. Bu işte asıl bilinmesi gereken şey, gelecekte, savaş sanatlarının mı, yoksa barış sanatlarının mı kültürü denetleyeceğidir. Bu da savaşın neden bugünkü kültürün o kadar önemli bir öğesi olduğunu araştırmak isteğini doğurur.

Kanıt olarak şu inancı desteklesem ve desem ki, bilimsel kuramların birer uygulanması olan teknikler, bugün, doğa bilimleri gelişmeden önceki açık veren ekonomilerin yerine bir bolluk çağı yaratacak noktaya varmışlardır; bolluk ve güvenlik çağıyla birlikte çatışma nedenleri de ortadan kalkacaktır desem, tartışmalı bir alana girmiş olurum. Bu, bir varsayım örneği olarak ileri sürülebilir. Bilimin yararına büyük bir güven yaratabilecek olan yarar, genel ve paylaşılmış bir «toplumsal» rahatlığa yönelmiş bir yarar *olabilir*. Ekonomik rejim o türlü değişmiş olsaydı da bilimin olanakları herkese güvenlik sağlamakta kullanılabilseydi, o zaman, bilimin sınırlanmasından yana olan görüş ortadan kalkardı. Bana kalırsa, yalnız yarar bakımından ele alındığı zaman bile, bilime gösterilen saygının, hiç değilse biraz, genel yarar ile özel yararın karışımından doğmadığını söyleyecekler çok değildir. Eğer bir küşümcü karşımıza çıkarsa ona şöyle deriz: Bilimin tarıma gerçekten sağladığı, ileride daha da sağlayacağı yardımı düşünün; besinlerin ve ilkel maddelerin üretiminde bu yoldan yapılan değişikliğin toplumsal sonuçlarını da göz önüne getirin bir.

Defterin öbür sayfası (yani giderlerin bulunduğu sayfa) İngiliz kimyacısı Soddy'nin şu düşüncesini doğruluyor: «Bugüne kadar bilimin incileri domuzların önüne atıldı. Onlar, karşılık olarak bizlere milyarlarca sefalet yuvaları, silâhlanmalar ve savaş acıları verdiler.» Aradaki çelişme apaçıktır. Bu çelişme, bilimin yalnızca daha önceki isteklerle amaçların daha etkince gerçekleşmesi için araçlar sağladığını ileri süren görüşü desteklemesi, kültürümüzde bir ayrılık olduğunu göstermesindendir. Toptan yakıp yıkma yolunda bilimi seferber eden savaş, yaşamı korumak ve yaralıları iyileştirmek yolunda da seferber ediyor onu. İşe karışan istekler ve amaçlar, ilkel ve yalın insan yaradılışından doğmaz, onun karmaşık kültür etkenleriyle olan çatışmada uğradığı değişmelerden doğarlar; bilim, bu etkenlerden biridir, öyle bir etken ki, daha doğmadan önce biçimlenmiş olan geleneklerin etkisinde kaldığı sürece birtakım toplumsal sonuçlar doğurur.

Çünkü, herhalde, bilimin araçlarla amaçlar üzerindeki etkisi bireylere doğrudan doğruya değil, kültüre sinerek, dolaylı bir yoldan geçer. Bilimsel inançlar, işte, bu görev ve bu yetiyle, bilimsel olmayan inançların yerini almışlardır. Bir de deniyor ki, bilim, tümüyle bilim olarak değil de, folklorun bir parçası gibi iş görür. Bu, durumun en kötü yoldan dile getirilişidir. Durum böyle gösterilince, insanın dikkati, belli folklordaki ayrılıklar ile başka başka folklorlardaki ayrılıkların sonuçları üzerinde toplanıyor. Hele folklorun saldırgan milliyetçilik folkloru olabileceğini kabul edersek, (ki bunda ağır basan folklorun bir parçası olarak, bilimin yarattığı sonuçlar özellikle yıkıcı bir savaştır), o zaman, sorunun ne olduğunu bilmek için bir üstünlüğümüz olur hiç değilse.

Şimdiye kadar bilime, sonuçlar bütünü gözüyle baktık. Bilimin bir davranış, belli birtakım gözlem düşünce ve doğrulama yolları kullanma isteğinde kendini gösteren bir davranış olduğunu bilemedik. Bu açıdan baktığımız zaman, kültürün bir öğesi olarak, bilimin anlamı bir başka renge bürünür. Bilim araştırıcılarının çoğu, bilime olan saygılarının bilimin sağladığı maddî yararlarla ilgili olmadığını söyleyeceklerdir, hem de öfkeyle. Uzun bir geleneğin kabul ettiği sözcükleri kullanarak şöyle diyeceklerdir: «Bizi bilime iten, gerçek sevgisidir.» Günümüzün, edaca daha az tumturaklı ama anlamca bir olan deyimleriyle konuşacak olurlarsa, araştırmalara, buluşlara, buluşların çizdiği yöne canla başla atıldıklarını söylerler. Her şeyden önce derler ki, böyle bir ilgi, hoşlarına gitmeyen ve apaçık olmayan her türlü sonuca yönelmiş bir ilgi değildir.

Sözün kısası, sayıları pek de kabarık olmayan birtakım insanlar bilimsel araştırmaya «çıkarsız» bir ilgi ile bağlıdırlar; bunun su götürür yanı yok. Bu ilgi ayırıcı özellikleri olan ahlâksal bir nitelik kazanmıştır. Bunun apaçık öğelerinden birkaçı şunlardır: Gerçek açıkça ortaya çıkıncaya kadar kuşku duyabilme; kendi beğendiğimiz bir sonucu öne alacak yerde gerçeğin gösterdiği yöne gitme isteği; düşünceleri askıda tutabilme ve onları bir *dogma* gibi ileri sürecek yerde, doğrulanması gereken bir varsayım gibi kullanabilme yeteneği; ve (belki de hep-

sinden daha ayırıcı bir özellik olarak) yeni araştırma alanları ve yeni sorunlar bulma keyfi.

Bu özelliklerden her biri, insanın yaradılıştan güçlü olan içtepilerine aykırıdır. İnsanların çoğu kararsızlıktan hoşlanmaz; kararsızlık, katlanması o denli güç bir şeydir ki, insan kötü sonuçlu ama sağlam bir bekleyişi, genel olarak, uzun süren bir kuşku durumuna değişmez. «İstekli düşünce», işte size modern bir terim. Ama, aslında, insanlar, genel olarak inanmak istedikleri şeylere inanırlar; kuşkusuz, çok inandırıcı bir kanıt böyle bir inancı olanaksız kılarsa, o başka. Ama, bilimsel bir tutum dışında, kendi hallerine bırakılan insanlarda sanrılar birer inanç, inançlar da birer *dogma* olurlar. Kuramlardan ve ilkelerden kuşku duymak, onların doğrulanmalarını beklemek doğaya aykırı görülür. Bugün bile, birisinin ileri sürdüğü bir düşunce kuşkuyla karşılandı mı, o insana namusundan kuşku duyuluyormuş gibi gelir çok zaman: Onun için de kin besler olur. Binlerce yıl boyunca, bir toplulukta genel olarak benimsenmiş düşüncelere kimse karşı koymaya yanaşamazdı. Bu karşı koyma, gruptan sorumlu olan tanrıların öfkesini uyandırırdı. Bilinmeyenden korkma, yenilikten ve değişmekten korkma, bilimsel tutumun bulunmadığı çağlarda, insanları katı inanç ve alışkanlıklara götürürdü: İnsanlar pek önemsiz konularda bile, alışılmamış birtakım davranış yollarını birtakım kefaret törenlerine gerek duyulan kuşkularla kabul ederlerdi ancak. Kabul edilmiş kurallara uymayan şeyleri ya toptan bilmezlikten gelirler, ya da, bilmezlikten gelinmeyecek kadar açık oldukları zaman, sistemli olarak önemsiz diye açıklarlardı. Bacon'un anlattığına göre, kabile, mağara, tiyatro ya da in putları, insanları birtakım sonuçlara varmaya zorlamış; sonra da, bütün yetilerini varılan sonuçları eleştirmeye ve değiştirmeye karşı savunma yolunda kullanmışlardır. «Gelenek hukuku» ile törelerin ilişkisini ve bu hukukun değişmeye karşı gösterdiği direniş herkesin bildiği bir şeydir. Önceleri az çok birer sapınç olan dinsel inanç ve töreler bile, birtakım davranış biçimlerine bürünüp katılaşırlar; bunlar, bir topluluğun alışkanlıklarına mal oldu mu, artık onlara kuşkuyla bakmak dinsizlik sayılır. Bu bilinen şeyleri

şunun için yineliyorum: Bilimin bir bakıma, su götürmez bir toplumsal yararı vardır; bu sayede, bazı yerlerde ve bir dereceye kadar, yeni inançlara karşı gelen güçlü engeller asılmıştır; buna da sevinebiliriz. Yalnız, bu düşünce üzerine dikkati çekmenin asıl nedeni, bilimin, kimi insanlarda, bir dereceye kadar, yeni bir ahlâk yaratmış olduğuna bir kanıt sağlamasıdır: Bu ahlâk, yeni birtakım istekler ve amaçlar yaratmakla birdir. Bilimsel davranış ve bilim kafasının varlığı, çok küçük ölçüde de olsa, şunu gösterir ki: Bilim ayrı tipte bir nitelik ve amaç yaratabilir; öyle bir tip ki, bilimin her türlü etkisi dışında varolan birtakım istekleri gerçekleştirme yolunda daha etkili çareler sağlamak bakımından çok daha ötelere gidebilmektedir.

Daha ölçülü konuşmak gerekirse, bilimsel kafayla yetişmiş olanların: «Başkaları ne bu kafaya sahip olabilirler, ne de onunla davranabilirler» demeleri uygun düşmez.

Böyle bir davranış, yalnızca bir kaygusuzluktan geliyorsa, bir meslek züppeliği sayılmayabilir... Aydın sınıftan biri çıkıp da, bilimin sonuçlarına önem veren her görüşü (bu sonuçlar bilimin ruhuna aykırıdır diye) kötülerse ve bilimin istekler ve amaçlar üzerinde hiçbir etkisi olamaz derse, o zaman, bu tutarsızlığı açıklamak gerekir. Bir avuç insanın ana eğilimleri ve amaçları bilimin etkisinde kalır da, çoğu insanların ve gruplarınki kalmazsa, bu durum sorunun bir kültür sorunu olduğunu gösterir. Bu ayrılık ortaya toplumsal bir sorun koyar ki o da şudur: Böylesine ciddi sonuçları olan bu iki tutum neden vardır? İnsanların inançları, sistemli ve yetkili bir araştırma sonunda varılan gerçeklerle biçimlenebilseydi, o zaman, toplumsal bakımdan hiçbir şey, insanların büyük çoğunluğunun inançlarına, birtakım alışkanlıkların, rastlantıların, propagandaların, kişisel eğilimlerin ve sanat eğilimlerinin biçim vermeleri kadar yıkıcı olamazdı. Küçük ölçüde bile olsa, haktanırlık, düşünce namusu, doğrulanmış olayları kişisel eğilimlere üstün tutma, buluşları kişisel kazançlar uğrunda kullanacak yerde onları başkalarıyla paylaşma isteği en etkili cinsinden bir zorunluktur. Buna karşın niçin daha büyük sayıda insan bu davranışı benimsemiyor?

Demokrasinin geleceği bu zorunluk karşısındaki davranışa vereceğimiz yanıta bağlıdır. Okuma yazmanın yayılması, basının kitap, gazete ve dergiler kanalıyla yaptığı etkinin geniş ölçüde yayılması, sorunu demokrasi için özellikle önemli kılmıştır. Yüz elli yıl önce, demokrasinin özgürlük davasını yürüteceğinden kuşku duyulmayan etkenler, sözde —kamuoyu yaratmaya ve demokrasiyi içinden yıkmaya yol açan etkenler olmuştur bugün. Sürekli yinelemenin yarattığı duygusuzluk, en kaba propagandalara karşı bir korunma gücü yaratabilir. Ama, olumsuz önlemler, eninde sonunda, hiçbir güven sağlayamazlar. Bilim, özne açısından tanımlanınca, herkes bilgin olmalı ya da olabilir yolunda ortaya çıkan inanç saçma olmakla birlikte, demokrasinin geleceği bilimsel tutumun yayılmasına bağlıdır. Bu tutum, propagandanın yarattığı şaşkınlığa karşı tek dayanaktır. Daha önemlisi şu ki: Bu tutum, günümüzün toplumsal sorununa karşı koymak için, gerekli, oldukça akıllı bir kamuoyu yaratma olanağının tek güvenliğidir.

Bu sorunun farkına varmak, onu çözümlemeye götüren önlemleri almanın bir koşuludur. Sorun, bir bakıma, ekonomik bir sorundur. Reklâm araçlarının denetimi ve bu denetimin özü bu işle doğrudan doğruya ilgilidir; yalnızca paranın denetimi iyi bir belirti değildir. Demokrasinin serbest söz, serbest basın, serbest toplantıya olan inancı, demokratik kurumları saldırılara açık tutan nedenlerden biridir. Çünkü, totaliter devletlerin temsilcileri (ki başa geçtiler mi, bu özgürlüğü ilk yok sayan onlar olacaktır), bu özbürlükleri demokratik bir demokrasiyi temelinden yıkmakta kullanıyorlar, hem de ustaca. Para pulla desteklenen bu kimseler, yıkıp çökertme işini durmadan sürdürebilecek yetidedirler. Kısacası, belki en tehlikeli şey (insan tekleri istesinler ya da istemesinler), üretim ve dağıtım araçlarının bir merkezde toplanıp birikmesine yönelen ekonomik koşulların gazeteler üzerinde baskı yapmasıdır. Günümüzün ticaret ve endüstri işlerini yürütmek için büyük anonim sermayeler gerektiren nedenler, elbette ki, basına da etki yapacaklardır.

Sorun aynı zamanda bir eğitim sorunudur da. Sorunun bu yönüne bir paragraf değil, bir kitap ayrılabilir. Okullar, öğ-

renim tekniğini öğretirken, bir yandan da hazır bilgiler vermektedirler, burası doğru. Ama, bu bilginin elde edilmesinde kullanılan yollar, araştırma ve görüşlerin doğrulanması işinde ustalık sağlayan yollar değildir. Tam tersine, buna düpedüz karşıdırlar. Bu yollar, insanın ilkel merakını körletmeye, gözlem ve deney yetilerini, birbirini tutmaz bir sürü gereçle tıka basa doldurmaya çalışırlar. Öyle ki, bu yetiler, önünde sonunda, okumamış çoğu kimselerdeki kadar bile etkin olamazlar. Devlet okulları sorunu, bir demokraside, bu okullar herkese açık olduğu zaman, yalnızca ilk aşamasına varmış demektir. Okutulan şey ve bunun okutuluş yolu bilimsel davranış temeline dayanmadıkça, okulların sözde eğitim işi demokrasi bakımından rasgele ve tehlikeli bir iş olur.

Yukarıda da değindiğim gibi, sorun, aynı zamanda, bir sanat sorunudur. Yanlış düşüncelere yol açmadan, sorunun bu yönünü kısaca geçmek kolay değil. Son zamanlarda, sanatın toplumsal görevi adına ateşli bir savaş açıldı: Sanatları, hele plâstik sanatları ve edebiyatı, toplum bakımından karakuşçasına zorunlu saydıkları özel birtakım görüşler yararına bir propaganda aracı yapmayı sağlık verdiler. Bundan ötürü, bu konu üzerinde söylenecek her şey demokrasi yararına, ama yine aynı cinsten, dogmatik bir düşünce sayılabilir. Oysa, sorun başkadır. Düşünceler yalın birer düşünce olarak değil, insanın davranış ve duygularında uyandırdıkları çağrışımlarla etkili olurlar. Aşırı ölçüde basitleştirilmiş olan eski akılcılığa karşı bir tepki oldu. Bu tepki, akılcılığa karşı aşırılığa kayıyordu. Gereksinimlerin, içtepilerin, alışkanlıkların, heyecanların önemi üzerinde durmakla, çok zaman, düşüncelerin, aklın hiçbir etkisi olmadığını kabul ediyordu. Asıl sorun, insanın yapısında, düşüncelerle bilginin, akıl dışı etkenlerle birliğini sağlamaktır. Sanat, bu birliği gerçekleştiren bütün yolların hepsine birden verilen addır.

Sorun, aynı zamanda, bir ahlâk ve din sorunudur. Dinlerin güzel sanatlarla bir arada en etkili olarak iş gördüklerini yukarıda söyledim. Bununla birlikte, dinlerin tarihsel etkisi, çok zaman, eleştirici araştırma ve deneye gelmeyen öğretileri aşırı derecede büyütmek olmuştur. Dinlerin, demokrasiyi sürdürmek

için gerekli olan tutumlara aykırı birtakım düşünüş alışkanlıkları yaratmadaki uzun etkisi, belki de, sanıldığından çok daha büyük olmuştur. Uyanık gözlemcilere göre, totaliterciliğin Almanya'da elde ettiği oldukça kolay başarının bir etkeni, yıkılan eski dinsel inançların bıraktığı boşluk olmuştur. Bağlı oldukları bir dış otoriteyi yitirenler, yüzlerini daha yakın, daha elle tutulur bir otoriteye çevirmeye hazırdılar.

Sorun bir ahlâk sorunudur demek, kişisel seçime, kişisel davranışa dayanır demeye varır. Bir bakıma, bütün bu söylenenler, demokrasinin halkoyuna ve halk duygusuna bağlı olduğu yolundaki beylik sözün daha bir gelişmişidir. Ama bunun demokratik yönde gelişmesinin, bilim kafasının (bu kafa herhangi bir insan tekinin gündelik düşüncesine mal olacak kadar) genişlemesiyle bir sayılması, sorunun bir ahlâk sorunu olduğunu gösterir. Bu tutumu, gurur ve ön-yargıların, sınıf ve kişi çıkarlarının, inançların yerine koymak, insanların tek tek gereksinim duydukları bir şeydir. Bu da, ancak her birimizin seçmesi ve etken çabasıyla elde edilebilir bir sonuçtur.

Birleşik Amerika'nın eski bir cumhurbaşkanı bir gün şöyle diyerek politik bir akıma yol açtı: «Kamu işi, kamusal bir güven işidir.» Bu özdeyiş beylik ama, üzerinde durulması gereken bir sözdü. Düşünce yöntemlerinde bilgi ve özel bir ustalığı olmanın kamusal bir güven işi olduğu, sözde bile, beylik olmamıştır. Bilimsel ahlâk, kimi insanlarda öyle bir noktaya varmıştır ki, buluşların o alanda çalışanlarca başkalarına da ulaştırılması olağan sayılır olmuştur. Ama, bu ulaştırma işi, daha geniş bir sorumluluk tanıyacak düzeye varamamıştır henüz. Günümüz biliminin tarihsel ilerleyişine yoldaşlık eden koşullar her ne kadar böyle sürüp gittiğini doğrulamıyorsa da, bunun neden böyle olduğunu açıklıyorlar. İç ve dış koşullar, bilimi toplumun dışında kalmaya zorlamıştır ki, bu bir bakıma, eski zamanların manastıra çekilmelerine benzer.

Dış koşul, bilim adamlarının, buyruklardan ve işkencelerden uzak olarak çalışabilmeleri için yenmek zorunda oldukları muhalefetti. İç koşul, bir bakıma, yeni yöntemin yeniliğiyle ister istemez birlikte yapılan araştırmaların aşırı bir «specialisa-

tion» gereksinimi; bir bakıma da, henüz olgunluğa ermemiş ve savaş halinde olan bir tutumun saflığını sürdürme yolunda bir çeşit korunma; uygulanabilir işlere girişmekten gelen salgına karşı bir savunma politikasıydı. Bu tutum, uygulanabilirlikten uzak, salt kuramsal bir konu sayılan bilimin «saflığı» ile ilgili eski ve köklü gelenekten güç alıyordu. Bu geleneğe göre, bilim, uygulamayla ilgisiz bir konudur, çünkü akıl ve kuram uygulamanın üstündedir. Uygulama ise, yalnızca maddeci ve faydacıdır. Birtakım partizan çıkarlarla yansızlığını yitirme tehlikesi, bilimin (tıpkı, geleneksel kadın namusu gibi, korunmak için her türlü dış savunmalara gerek gösteren) «saflığı» ile ilgili yerleşmiş geleneğe bir anlam verir gibiydi. Bilim adamlarının, birtakım özel ve pratik erekler yararına savaşçı olmaları gerekmez. Sanatı ilgilendiren bir sorun, nasıl sanatçının özündeki bütünlüğünü, düşüncelerin imgesel ve duygusal çağrısıyla birleştirmek ise, günümüzde gereken şey de, bilimsel tutumun salgın halinde yayılışı karşısında, bilim adamlarının sorumluluk yüklenmeleridir. Buysa, ancak bilimin (özel bir kutsallığı varmışçasına) bütün öbür toplumsal yararlardan uzak olduğu inancını toptan bırakmasıyla yerine getirilebilecek bir iştir.

Bilimsel tutumu yaratan niteliklerin yayılışı, fiziğin, kimyanın, biyoloji ve astronominin vardığı sonuçların (ne kadar değerli olurlarsa olsunlar) yayılışından apayrı bir şeydir. Bu ayrılık, sorunun ahlâksal bir sorun olmasından ileri geliyor. Acaba, bilim, insanların uğrunda savaştıkları amaçları etkileyebilir mi, ya da bilimden bağımsız olarak ortaya çtkan amaçları gerçekleştirme yetisini arttırmakla mı yetinir sorunu şuna varır: Bilimin özünde bir ahlâk gücü var mıdır? Bilimde ahlâksal nitelik olmadığı düşüncesini, tarih bakımından, tanrıbilimcilerle metafizikçiler ileri sürmüşlerdir. Çünkü, bu düşünce, ahlâksal yönü olan bir başka kaynağa başvurmak gerektiğini gösteriyor. Bugün, bilim adına böyle bir davranışa geçilmiş olması, ya kültürün bütün yönlerini kapsayan bir karışıklık belirtisidir, ya da demokrasi için kötü bir belirti. Ahlâksal davranışın denetimi işi (istek ve amacı bilime dayatan inançlarla belirtmeden) isteklerin çatışmasına dökülürse, o zaman, yapılacak şey, isteği

denetim için akıl-dışı güçler arasında bir yarışmaya başvurmaktır. Hayli aşırı olan bu yol şunu sezinletiyor ki, ahlâk olayları gibi şeylerin varlığını bilim adına yadsımak, bilinçsiz olarak son aşama diye bakılan bir geçiş süresini gösterir. Doğru olan bir şey varsa o da, bilimin, eskiden, en çok da bilimin ilerlemesinden önceki biçimleriyle, ahlâk değerlerini, amaçları, kuralları, ilkeleri etkileyemediğidir. Ama, ahlâk olayları gibi hiçbir şey yoktur. Çünkü, amaçların biçimlenmesini ve değerlenmesini denetler demek, aslında, isteklerle çıkarların da, bilgi yüklü kafanın denetimini gerektiren birer ahlâk olayları olduğunu belirtmektir yalnızca. Bilim, fizik ve teknik sonuçlarıyla, insanoğullarının tek tek ya da topluluklar halinde birbirleriyle olan ilişkilerini belirler. Bilim, bu ilişkileri belirleyecek olan ahlâk tekniğini de geliştirme gücünden yoksunsa, o zaman, çağımız kültüründeki çatlak öylesine derinleşir ki, yalnız demokrasi değil, bütün uygarlık değerleri de hep birlikte yok olup gider. Asıl sorun bu işte. Bunu biliyoruz hiç olmazsa. Bilime geleneksel değerleri yok etme olanağını veren ama, onun yeni değerler yaratma gücünüe inanmayan bir kültür, kendini yok eden bir kültürdür. Savaş da, iç bölünmenin bir belirtisi ve bir nedenidir.

DEMOKRASİ VE AMERİKA

Bu bölümde Thomas Jefferson[1] adına söyleyeceklerimi eklediğim için özür dilemeyeceğim. Çünkü, Jefferson, demokrasi ilkelerini insanca sözlerle dile getiren son çağ aydınlarının ilkidir. Özür dilemem gerekirse, daha önce, bağımsız toplulukların ülkülerini ve bu ülkülerin gerçekleşmesine elverişli yolları belirtmeye çalışmış olan İngiliz yazarları üzerinde —bir karşılaştırma yapmak için— aşırı derecede durduğumdan ötürü dilemeliyim. Şimdi de Jefferson üzerinde duruyorsam, umarım koyu Amerikan taşracılığıyla suçlamazsınız beni. Kaldı ki, ben, Amerikan geleneğinde yer alan amaçları, yani Lincoln'un deyimiyle «özgür bir yönetimin tanım ve belitlerini (axoime)» ancak Amerikan toprağına bağlı ve bağımsızlık savaşına bilinçle katılan bir tek adamın, Jefferson'un, böylesine tam, böylesine içten dile getirebileceğine inanıyorum. Locke'a, Bentham'a ya da Mill'e değil de, Jefferson'a gitmemin başlıca nedeni, kuram ile pratik görgünün sürekli karışımından doğan ve demokrasi görüşünü de insanca sınırlarda tutan yargılarındaki o büyük ölçülülük değil.

Başlıca neden, Jefferson'un deyimleştirmesinin temelinde yönteminde ve amaçlarında, baştan başa ahlâksal bir nitelik taşımasıdır. Jefferson, inancının özünü şu sözlerle dile getirmiştir: «İnsanın özüne bağlı ve başkasına geçirilemez hakları dışında değişmeyen hiçbir şey yoktur.» Özgür kurumların ahlâk temelini dile getirmede kullandığı sözcüklerin modası geçmiştir bu-

1. Thomas Jefferson, Birleşik Amerika'nın üçüncü cumhurbaşkanı. Bağımsızlık Bildirisi'ni 1776 yılında kaleme almıştır.

gün. Bağımsızlık Bildirisi'nin sözcüklerini yineleyip duruyoruz. Ama bunlar öyle bir dilin malı olmuşlar ki, kolayca dilimizin ucuna gelseler bile, anlamak için bugünün diline çevirmek zorunda kalıyoruz onları. Jefferson şöyle yazıyordu: «Gerçekler kendiliklerinden apaçıktır: İnsanlar eşit doğarlar; Yaradan onları özlerinden ayrılmaz ve başkasına geçirilmez haklarla bezemiştir; bu haklar içinde, yaşama, özgür ve mutlu olma hakları vardır.» Bugün «kendiliğinden apaçık gerçek» denilen her şeye karşı sakınganız. Politikayı Yaradanın plânlarıyla birleştirmeye yanaşmıyoruz artık. Jefferson'un üslubuna egemen olan doğal haklar doktrini tarih ve felsefe yönünden yapılan eleştirilerle hırpalanmıştır.

Jefferson'un tutumunu kavramak için, «doğal» sözcüğünü *ahlâksal* diye anlamamız gerekir. Jefferson, zamanının yaradancılık görüşünün etkisi altındaydı. Kafasında, doğa ile, iyiliksever ve bilge bir Yaradanın tasarıları birbirinden ayrılmış değildi. Ama, *Doğa* sözcüğünün bütün özel çağrışımlarını unutup ideal amaçlardan, gerçekleştirilmesi gerekli değerlerden söz edersek, görürüz ki, Jefferson'un temel inançları, öz bakımından, hep aynıdır. Bu amaçlar, ideal olmakla birlikte, temelsiz şeyler değil; insanoğlunun gereksinim ve isteklerindeki köklü ve yok edilmez bir şeye dayanan amaçlardır.

Söyleyeceklerimle, Jefferson'un mektup ve söylevlerindeki (kuramsal eser yazmamıştır) noktaları birbirine bağlamaya kalkışırsam, yan tutuyorum sanılabilir. Onun için, arada bir, sözlerini ele alıp yorumlamak zorunda kalacağım. Bu da, aklından bile geçirmediği birtakım düşünceleri ona mal edebilecektir. Bununla birlikte, Amerikan demokrasisi konusunda açıklanması gerekli olan üç nokta var ki, bunları, burada, Jefferson'un adına bağlayacağım açıkça: Önce, Jefferson'un demin yukarıya yazdığım sözünde, değişmez dediği haklar, demokrasinin *erekleri, insanın* (insanların değil), haklarıydı. Değişmeden sürüp gidecek olan, özünlü ahlâk eğilimlerini gerçekleştiren kurumlar ve mekanizmalar değildi. Jefferson'un uyanık çömezleri, hocamız dedikleri adamın sözlerini, çok zaman, benimsemedikleri gibi, düşüncelerini de izlemiş değillerdir. Çünkü, Jefferson şöyle der:

«Biliyorum ki, yasalarla kurumlar, insan kafasının ilerlemesiyle elele gitmelidirler. Buluşlar sayesinde yeni gerçekler ortaya çıktıkça, töreler ve görüşler olaylarla birlikte değiştikçe, kurumların da değişmeleri ve zamanın akışına ayak uydurmaları gerekir. Bir insandan çocukken giydiği elbiseyi giymesini istemek, bir toplumdan barbar atalarının düzeninde sittin sene kalmasını istemek gibi bir şeydir.»

Bu son cümleye göre, düşüncesini daha eski kurumlara karşı savunduğu özel bir yönetim değişikliğini haklı gösterme kaygısına verebiliriz. Ne var ki, sözlerine şöyle devam ediyor: «Her kuşağın, kendini mutluluğa en iyi yoldan götüreceğini sandığı yönetim biçimini seçmek hakkı vardır.» Sonra, şöyle diyor: «Bir ulusun yararı uğrunda yaratılan kurumlar (amaçlarını gerçekleştirmeleri için olsa bile) değiştirilemez demek... bir kralın kötülüklerine karşı yararlı bir kural olabilirse de, ulusun kendine karşı tümüyle yersizdir demektir... Bir kuşak, kendinden öncekilerin eskiden sahip oldukları bütün haklara ve yetkilere sahiptir ve işine geldiği zaman, yasalarını da, kurumlarını da değiştirebilir.» Jefferson, 18 yıl 8 aylık bir sürenin, bir kuşak ömrünün doğal ölçüsü olduğunu göstermek için Buffon'a dayanan ama daha önce ve daha inandırıcı birtakım hesaplara girişmişti. Bununla göstermek istiyordu ki, «yasaları ve kurumları», «yeni buluşlar, yeni gerçekler, töre ve görüşlerdeki değişmelerle ayarlamak için, onları sık sık gözden geçirmek gerekir.» Jefferson *kültür* sözcüğünü kullanmamıştır. Bu sözcüğü kullanmış olsaydı, savları zayıflardı. Ama, Jefferson'un öğretisine aykırı davranan yalnızca onun uyanık çömezleri değildir. Yerleşmiş mekanizmalara gereğinden çok önem verdiğimiz ölçüde, bizim hepimiz için de aynı seyi söyleyebiliriz. Jefferson demokrasi görüşüne karşı en açık şekilde islenen suç, Anayasa'ya, gittikçe artan tapınmadır. Ama, iş bununla kalmış değildir. Bugünkü oy hakkı mekanizmalarından kuşku duymak, herhangi görevsel bir düzenin kamuoyunu bugünkü yollarla daha iyi dile getirip getiremeyeceğini, daha iyi belirtip belirtemeyeceğini araştırmak, demokrasiye inanan birer insan olarak, hepimizin yalnızca hakkımız değil, ödevimizdir de. Burada Jeffer-

son'un aşağı yukarı yirmi kez, Amerikan hükümetinden bir deney diye söz ettiğini anımsatmak yerinde olur.

Sözünü etmek istediğim ikinci nokta, tartışmalı ve partizanca bir sorun halini almış olan şu sorunla sıkı sıkıya ilgilidir: Devletlerin, federal bir güç karşısındaki hakları[2]. Jefferson'un bu sorun karşısındaki tutumu kadar, genel olarak hükümetin özgürlüğü çiğneyeceğinden korktuğu da su götürmez. Bu korku, İngiliz egemenliğine karşı ayaklanmanın nedenlerinden biri olduğu kadar, Hamilton'culuğa karşı giriştiği savaşın da bir nedeniydi. Her kim, Jefferson öğretisinin bu özel yanı üzerinde durmuşsa, bunun altındaki son derece önemli bir ilkeyi gözden kaçırmıştır. Çünkü, Washington'daki aşırı bir güce karşı bir set olarak bir tek devletin yararına savaşırken ve aslında bu sorun onu doğrudan doğruya ilgilendirdiği halde, kuramsal yazılarında, başlıca ilgisi, Yeni İngiltere'nin belediye toplantılarına benzeyen bağımsız bölgesel birliklere yönelmiş bulunuyordu. Üyelerinin buluşup topluluğun işleriyle uğraşabilecekleri kadar küçük birliklere dayanan politik genel bir düzen ile ilgili tasarısı hiçbir zaman uygulanamamıştır. Günü gününe karşımıza çıkan sorunların önemi karşısında pek o kadar üzerinde durulmuş değildir bunun.

Ama, önemini büyütmeden, bu tasarıda, günümüzün demokrasisiyle ilgili en önemli sorunlarından birini bulabiliriz. İnsan teklerinin bugün birtakım büyük güçlerin nasıl pençesine düştüklerinden, bunların etki ve sonuçlarını değiştiremediklerinden daha önce söz etmiştim. Durum, bugünkü güçlerin korkunç nesnelliğini denetim değilse bile onu karşılıklı etkileriyle destekleyecek birtakım birliklere olan gereksinim üzerinde durulmasını iyiden iyiye gerektiriyor. Bir birlik anlamındaki toplum ile bir topluluk birbirinden ayrı şeylerdir. Elektronlar, atomlar ve moleküller birbirleriyle birleşme halindedirler. Doğada, bütünden ayrı hiçbir şey yoktur. Doğal birlikler, bir top-

2. Amerikan Anayasası kabul edilince (1789), iki parti kuruldu. Biri merkezci veya federalist (başında Hamilton vardı), öbürü merkezciliğe karşı veya anti-federalist parti (başında Jefferson vardı).

luluğun varlığı için gereklidir. Ama, bir topluluk, heyecan ve düşüncelerin (girişilen işler gibi) paylaşıldığı yerde, bir kaynaşma görevi üstlenir. Ekonomik güçler, birliklerin çalışmalarını son derece genişletmiştir. Ama, bu, çıkarların gizlilik ve kesinliğinin, küçük küme çalışmalarının geniş ölçüde zararına olmuştur. Amerika'nın «Birlikler kurma» alışkanlığı, sorunun gerçekliğine baş eğmek olmuştur ama, sorunu çözümlemek işinde ileriye de gitmiştir. Halk yığınlarını, özellikle totaliter yöne doğru arkasından sürükleyen kimse, gücünü, hiç olmazsa genel bir hoşgörüsüzlük ve düşmanlık coşkusu uyandırarak sahte bir birlik ve dayanışma duygusu yaratmadaki yetisine borçludur.

Birkaç yıl önce, yazdıklarımı burada yinelemeyi göze alıyorum: «Endüstriyalizme ve demokrasiye, ince eleyip sık dokumadan ve gelişigüzel yüklenen kötülükler, daha büyük bir anlayışla, bölgesel toplulukların dağılmasına ve parçalanmasına yüklenebilir. Uzun bağlılıklar, ister istemez, daha az önemli bir ilişkinin gizliliğinde doğar ancak... Daha az ortak organizasyonlar gerçeğine gitmek, üyelerine bir toplum yaşamı bilincini aşılamak, onları bu bilinçle donatmak olanaklı mıdır?.. Demokrasi evde başlamalıdır; bu ise, komşu topluluktur»[3]. Uzaklığın ortadan kalkması ve zaman aralıklarının uzamasıyla birlikler alanının alabildiğine genişlemesi sonucu olarak, toplumsal, politik olan ve olmayan araçlar bölgelere kapanıp kalamazlar. Ama, doğrudan doğruya ilişkileri ortadan kaldıran yoğun çalışmalarla bir topluluğun yeğin çalışmalarını uyumla ayarlamak, demokrasi için ivedi çözüm isteyen bir sorundur. Hatta, Jefferson'un kafasındaki kendi kendini yönetme sisteminin pratik işlerinde (bunlar ne kadar önemli olurlarsa olsunlar) çıraklıktan öte bir şey ister. Günümüz kültürünün merkezden uzaklaştırıcı güçleriyle savaşmak için —değişmez ve dürüst bağlar kurarak— yöresel bağlantı ve işbirliği araçlarının gelişmesi gerekir. Bu araçlar, aynı zamanda, görünmeyen ve belirsiz büyük halk yığınlarının isteklerini kıvrakça karşılayacak niteliktedir. Görevsel temele dayanan gruplar, belki de, çok geniş ölçüde,

3. The Public and its Problems, s. 212-13.

bölgesel yakınlığa dayanan grupların yerini alacaklardır. Bu iki öğe ailede birbiriyle birleşmektedir.

Jefferson ve demokrasi ile ilgili olarak burada açıkça söylemek istediğim üçüncü nokta, Jefferson'un mülk üstüne düşünceleridir. Toplu zenginlikten korkusu, bir de şu ya da bu yönde, büyük aşırılıklara gitmeksizin, zenginliğin genel bir dağıtımını istemesi dışında, Jefferson'un özel düşüncelerinin «radikal» olduğunu sanmak doğru olmaz. Bununla birlikte, «mutluluk arama» sözünün, ekonomik çaba anlamına geldiğini ileri sürenler olmuştur kimi zaman: Güyâ, yaşama, özgürlük ve mülk sahibi olma hakkı, Jefferson için, düzenli bir toplumun sürdürmesi gereken haklardır. İşte, asıl bu noktada Jefferson, Locke'dan ayrılıyor. Sahiplik, özellikle toprak sahipliği bakımından her kuşağın kendinden sonraki kuşağı bağlayamayacağını kesin olarak söylüyor. Jefferson'a göre, mülkiyet hakları «toplum sözleşmesi» ile doğmuştur; insan teklerinin doğuştan sahip oldukları, hükümetin de ahlâk gereği, sürdürmek zorunda bulunduğu ahlâksal birtakım haklar değildir.

Mutluluk arama hakkı, Jefferson'a göre, her insanın seçme, gönlüne ve yargısına göre davranma hakkından başka bir şey değildir. Bu hak, başka insanların keyfince konan kısıntılardan, zorlamalardan uzaktır: Bu başka insanlar, ister hükümet memuru (ki, Jefferson, özellikle bunlardan korkmaktaydı), ister, para güçleriyle ve yararlı işlere girişebilme yetileriyle öbür insanların «mutluluk arama» haklarını kısıtlayan kimseler olsundu.

Jefferson'un, hiç kimseye özel bir ayrıcalık tanımayan «hakların eşitliği» ilkesi, mülk haklarıyla çatıştıkları zaman, kişisel haklara üstünlük tanınmasını istemektedir. Belli bir anda ekonomik ilişkilerle ilgili birtakım düşüncesiz saldırılara karşı Jefferson'un görüşü (pek yerinde olarak) ileri sürüldüğü halde, kimi zaman, bu görüş değiştiriliyor ve «Jefferson demokrasisi herkesin birbirine eşit olan serbestçe seçme ve davranma hakkına zarar gelmesin diye, ekonomik eşitliğin politik yolla sağlanmasını istemez» deniyor.

Jefferson'un özel durumlar üzerindeki düşüncelerini şun-

dan ötürü anımsıyorum: Bu düşünceler, Amerikan demokrasisinin kaynağının, teknik, soyut, sıkı sıkıya politik ve kabaca faydacı değil, ahlâksal olduğuna birer kanıt sağlamaktadır. Amerikan demokrasisi ahlâksaldır, çünkü, insan doğasında bireylere özgürlük sağlayan bir güç bulunduğuna inanıyor; öyle bir özgürlük ki, birlikte başka insanlara saygı; baskı yerine birliğe dayanan bir dururluk getirecektir. Madem, bu gelenek ahlâksal bir gelenektir, ona yapılan saldırılar, ne türlü olursa olsunlar, içeriden ya da dışarıdan, nereden gelirlerse gelsinler, birtakım ahlâksal sorunlar gerektirirler ve ancak ahlâksal nedenlerle çözümlenebilirler. Demokrasi ülküsü bizde bir karartıya uğradıysa, bu karartı kaynağında da, sonucunda da ahlâksaldır. Alacakaranlık, eski bir düzenden bir yenisine geçerken olagelen karışıklığın hem sonucu hem belirtisidir. Nitekim yeni düzenin gelişini bize haber veren şu oldu: Koşullar bu eski düzeni, önceden hazırlanmadığımız yeni bir ekonomik rejime sokuyor ve bu rejim, kişilerin birbirleriyle olan eski ilişkilerini altüst ediyordu.

Demokrasi düzeninin ne yeniliğini, ne de uzun zaman benimsenmiş eski geleneklerde yapmak istediği değişikliğin önemini küçümsemekle bir şey kazanılır. Daha hâlâ, elimizde, demokrasinin gerçekleşmesinde yeri olan ahlâk değerlerinin sırasını dile getirecek (herkesçe benimsenmiş) bir sözlük bile yok. Eskiden doğa yasasının dili, aydın Hıristiyan çevrelerde, hemen hemen evrenseldi. Onu destekleyen koşullar ortadan kalkmış bulunuyor. O zaman, kimilerince, insan teklerinde toplanmış sanılan doğal haklara başvuruldu. Oysa, aslında, ilk Amerikan Anayasasında böyle bir şey yoktu. Bugün, insan tekinin yerini güvenle belirtemediğimiz için, ona seslenilmez olmuştur. Her şeyden önce insan teki özgürlüğünün, ancak, büyük sayıda çeşitli ve karmaşık etkenlerin bir tek amaca doğru, bir arada çalışmasıyla korunacağını anlamamız gerekiyor. Oysa, bu etkenleri gönülden bir amaca göre ne derece düzenleyeceğimizi bilmiyoruz.

Bireycilik ile işadamlarının özel kazanç yolundaki çabaları arasında varlığı ileri sürülen sıkı ilişki, bir bakıma, bireyciliğe bozulmuş bir anlam veriyordu. Ayrıca, daha eski inanç-

lara sözde bağlı kalan insanlarda bile, insan tekine kutsallık tanıyan düşünce ve heyecanların zayıflaması, bireyciliği olumlu ahlâk yönünden altüst etti. Eskiden «tinsel» denilen şeylerle ilişkili görülen «etken güç» zayıfadı... *İdeal* sözünü artık isteksiz kullanıyoruz. İnsan tekleri arasındaki karşılıklı iyi ilişkilerin, diyelim, sınırlı alanı ötesinde *ahlâksal* sözüne pek öyle önem vermiyoruz. Şu aşağıdakine benzer bir yargının, Jefferson gibi bir işadamı için yaşamsal bir anlamı olduğu, bugün bize pek inanılmaz gibi geliyor:

«İnsan toplumsal ilişkiler için yaratılmıştır; ama, toplumsal ilişkiler belli bir hak duygusu olmadan sürdürülemez; o halde, insan belli bir hak duygusu ile yaratılmış olmalıdır.»

Demokrasiye sürekli güvenimiz olsa bile, onu Jefferson gibi dile getirebileceğimizi pek söyleyemeyiz. Jefferson diyor ki: «Görüp geçirdiklerimize bakarak, insanların kendi kendilerini efendisiz yöneteceğine güvenebiliriz, bundan yana korkum yok. Bunun tersi doğrulanabilse, o zaman, şöyle bir sonuca varırdım: Ya Tanrı diye bir şey yoktur, ya da, varsa, kötü niyetli bir varlıktır.» Jefferson'un, insanlar arasında hükümetin tek yasal amacı «bu yönetim altında bir araya gelmiş olanların hepsine, olası en büyük mutluluğu sağlamaktır» yollu inancı şu düşüncesine bağlanıyordu: *Doğa,* ya da niyetlerinde iyi olan Tanrı, insanları (doğal düzeni kavramaları ve davranışlarını bunun zorunluklarına uydurmaları koşuluyla) mutlu olmak için yarattı. Bu dil, birçok kimse için eskimiş olmakla birlikte, demokrasi ülküsünü sürdürmek ve onu ileriye götürmek isteyen herkes için, politik kurumların ahlâksal temel ve ilkeleri sorununu karşılamayı daha da zorunlu kılıyor: Bu temel ve ilkelere davranışlarını uyduran insanlar, insan teklerinin özgürlüğüne kavuşabilirler; bu özgürlük de kardeş birliklere eşittir. İnsanoğlunun mutluluğu bakımından doğaya, onun yasalarına ve haklarına olan güvenimiz ne kadar zayıfsa, bugün, aklın alabileceği, (günün ekonomik koşullarıyla bağdaşan, insan çabasını eskiden dinsel şeylere karşı gösterilen coşkunlukla esinleyip yönetecek olan) düşüncelere dayanan bir inanç gereksinimi de o ölçüde büyüktür.

İnsanın, fizik doğa güçleri üzerindeki egemenliği artmıştır. Ahlâk idealine göre, insanın fizik doğa üzerindeki egemenliği, insanın insan üzerindeki egemenliği yavaş yavaş azaltma ve ortadan kaldırma yolunda kullanılmalıdır. Bu egemenliğin, daha ince, daha güçlü araçlarla, insanın başka insanları boyunduruk altına almasını ne yoldan önleyebiliriz? Uluslararası savaş ya da barış sorunu, gelecek yıllar ve kuşaklar bakımından, ekonomik ilişkilerin, (insan özgürlüğüne ya da kulluğuna yardım eden ilişkilerin) geleceği sorunu da işe karışmaktadır. Yüz yıl önce, kimseciklerin aklından geçmeyen bir güç artışı olduğu, bilimsel araştırma sürüp gittikçe de sınırlanamayacak olan daha sonraki artışlara başkalarının ekleneceği artık su götürmez bir şeydir. Henüz belli olmayan şey, bu artışı neye kullanacağımızdır. Bu, bir güç olarak, elektrik, termik ve kimyasal bir güç demektir. Bu gücü ne yapacağımız sorunu da ahlâksal bir sorundur.

Karşılıklı fizik bağlılık, önceden kestirilemeyecek ölçüde artmıştır. Endüstride iş bölümü daha önceden sezilmiş, sevinçle beklenmişti. Ama bu, zamanımızdaki durumun en az önemli olan bir dönemidir. İnsan teklerinin meslekleri, yaşamları, güvenlikleri kadar rahatları da, bugün dünyanın öbür ucunda olup bitenlerin etkisi altındadır. İnsan tekleri bu olup bitenlerin ardındaki güçlere —ulusların birbirine açtığı savaşlara katılma dışında— ne ulaşabiliyor, ne de onları etkileyebiliyorlar. Çünkü, öyle bir dünyada yaşıyoruz ki, uluslar, yeni durumun yarattığı sorunları, git gide kendi içlerine kapanıp, bağımsız ulusal egemenliklerini daha da aşırıcasına ileri sürerek çözümlemeye çalışıyorlar; oysa, kendi yağlarıyla kavrulma yoluna doğru attıkları her adım onları, başka uluslarla, her zamandan daha çok, kaynaşmaya (ama savaşla) götürmektedir. Savaş bugünkü koşullar içinde, ulusları, hatta en demokrat geçinenleri bile, totaliter olmaya zorlamaktadır. 1914-1918 Dünya Savaşı, demokratik olmayan İtalya ile Almanya'yı faşizme, demokratik olmayan Rusya'yı da bolşevizme götürmüş, Amerika'daysa politik, ekonomik ve düşünsel bir tepkiye yol açmıştır. Karşılıklı fizik bağlılığı, ahlâk ve insan bağlılığına çevirme zorunluğu, demokrasi sorununun bir yanıdır. Buna karşın, bugün bile, sa-

vaş demokratik ülkeler için bir kurtuluş yoludur diyenler var hâlâ.

İnsan tekleri, özgürlük için her şeyden önce gerekli olan güvenlik ve korunmayı ancak başka teklerle birleşmede bulabilirler ve bu birleşmelerin (etkili olmalarını sağlayan bir önlem olarak) kuracakları «organizasyon» da ona katılanların özgürlüğünü sınırlayacaktır. Son yüz yıl içinde «organizasyonun» önemi öylesine artmıştır ki, bugün bu sözcük sık sık dernek ve ortaklık anlamında kullanılır olmuştur. Çok zaman «organizasyon», en iyi biçimiyle, birliklerin çalışmasını sağlayan bir mekanizma olduğuna göre, «organizasyonla» ortaklığın bir sayılması kölenin ne dereceye kadar efendileştiğini açıkça gösterir. Bu bakımdan araçlar varlıklarını borçlu oldukları amacın yerini almışlardır. Öyle bir durumdayız ki, insan teki, kendini geliştirmek ve desteklemek için birlik ister; birlikse, kendi öğelerinin bağlanmasını ya da düzene girmesini ister. Çünkü, öyle olmazsa, birlik şekilsiz ve güçsüz kalır. Ama, bugünkü «organizasyonlar» bir çeşit kemiksiz, kabuklu hayvan gibidir: İçinde gevşek insan tekleri, dışında da, sert, içinden çıkılmaz bir kabuk. İnsan tekleri, pratik olarak, yalnızca sözde kalan birtakım organizasyonlara gönüllü olarak girmekte ve bunların işlemesini sağlayan koşullar da, istesinler istemesinler, teklerin davranışlarını denetlemektedir.

Hükümetin tepeden inme koyduğu kışla düzeninin tehlikelerini sezenler, milyonlarca insanın yiyeceğine hükmeden ekonomik bir sistem yoluyla böyle bir düzen içinde yaşadıklarını unutuyorlar. Yeni organizasyonların çoğu, hiç değilse başlangıçta, özgürlük adına ve gönülden bir seçimle kurulmuşlardır. İşte, asıl çelişme de burada. Ama, bunlardan doğan toplu (kollektif) çalışma, özgürlüğü ortaya koyan ve onun gerçekleşmesine yardım eden ve bir işbirliğini sağlayan makine parçalarının çalışmasına benziyor. Parçalarının düzeni ile hem sağlamlığını hem de kıvraklığını kazanan birlikler kurmak demokratik sorunun kolay çözümlenir sorunlarından değildir.

Son olarak, bu kısa incelemede, bir de insan yaradılışı ile fizik doğa arasındaki ilişki sorunu var ele alınacak. Eski dünya,

bu sorunu filozofların soyut kuramlarıyla, kozmik genişliği içindeki doğaya insanlığın en yüksek ve en ideal saydığı ahlâksal değerleri yükleyerek çözümlüyordu. Tanrıbilim ve kilise törenleri, bir soyut kurama, Batı dünyası uluslarının yaşamında doğrudan doğruya bir anlam veriyordu. Çünkü, bu kuram birtakım pratik tutamaklar sağlıyordu ki, bunlarla, evreni yaratan ve sürdüren güç'ün işleyişi, bu dünyada ve öbür dünyada güyâ insan teklerinin yardımına koşuyordu. Fizik biliminin ilerlemesi, eski kuramın sağladığı düşünsel temeli kuşkuyla karşılayan insanların sayılarını durmadan arttırdı. Din ve bilim çatışması adı altında gösterilen karmaşa, kültürümüzün dayandığı temeller bakımından, bilgi şekli altındaki düşüncelerle duygusal ve imgesel olan ve doğrudan doğruya davranışları etkileyen düşünceler arasında ayrılık olduğunu gösterir.

Bu ahlâk sarsıntısı, düşünce kargaşalığından gelen düzensizlikten uzak birtakım karışıklıklarla da aşırı derecede artmıştır. Bu sarsıntı yeni fizik bilimin uygulanmasının sonucu olarak bütün dünyaya yayıldı. Çünkü, mal ve hizmetlerin bugünkü üretim ve dağıtım rejiminin fizik özellikleri yeni fizik biliminin sonuçlarıdır. Oysa, bir yandan bilimin insanca sayılan sonuçları hâlâ bilimin ortaya çıkmasından önceki yerleşmiş alışkanlıkların ve inançların etkisi altındadır. Demokrasinin aradaki çatlağı henüz doldurmamış olması umutsuzluğa düşmeyi gerektirmez. Elverir ki, insanların olanakları ve ülküleri arasında, bir yandan bilim anlayış ve yöntemleriyle, öte yandan ekonomik sistemin işleyişi ile birlik sağlanabilsin. Çünkü, uzun bir laissez-faire bireyciliği süresi, sorunun açıkça görülmesine bile engel olmuştur. Bu bireycilik, yeni ekonomik akımı şöyle karşılamıştır: Sanki bu akım, insan doğasında birtakım ana güçlerin anlatımıymış da serbest bir çaba yolunda serbestlik kazanmıştır. Bu bireycilik, ortaya çıkan büyük yayılmanın, gerçekte, *fizik* enerjilerin serbest bırakılmasından doğduğunu; insan çabasını ve insan özgürlüğünü ilgilendirdiği ölçüde ortaya bir çözüm değil, bir sorun çıkardığını görememiştir: O sorun, fizik enerjilerin, insan olanaklarının gerçekleşmesine yarayacak şekilde ele alınıp yönetilmesi sorunudur.

Sorunu kavrayamamakla bunca belalara yol açan bir akımın çökmesi sonucu ortaya çıkan tepkinin türlü sonuçları oldu ister istemez; bunların çeşitliliği yaşamımızın bugünkü karışıklığının nedenlerinden biridir. Güvenli ve serbest bir yaşamın maddî araçları büyük ölçüde artmıştır, hem de hızla. Geniş bir insan grubunun, iş ve güç bakımından, elde edilen kazançları, doğal enerjilerin fizik denetiminin kaynağı olan bilimsel bilgiye verecek yerde, günün ekonomik rejimine vermeleri şaşılacak bir şey değildir. Bu grup geniştir. Bunlar, sade, doğrudan doğruya rejimden yararlananlardan değil, aynı zamanda, kendilerinin ya da, hiç değilse, çocuklarının kazançlardan tam bir pay alabileceklerini umanlardan oluşmaktadır. Özgür bir ülkenin sağladığı olanaklar, kullanılmamış büyük doğal kaynaklar, değişmez sınıf ayrılıkları (ki derebeyliğin yasayla ortadan kaldırılmasına karşın, Avrupa ülkelerinde süregelmektedir) yüzünden bu grup, özellikle, Amerika'da çok geniştir. Ülkemizde yaşam düzeyini gösterenler ve yurdumuzun sağladığı daha büyük ilerleme olanaklarından yararlananlarca temsil edilmektedir. Kısaca, bu grup, kendini oluşturan iki kategoride, elde edilen gerçek kazançların etkisi altındadır. Bunlar, ilerlemenin, kendilerini ve çocuklarını içine alıncaya kadar sürüp gideceğine bir çeşit körü körüne ve acıklı bir inanç beslemektedirler.

Sonra, daha küçük bir grup var ki, bu, bugün elimiz altında olan büyük fiziksel araçların sağladığı olanaklara karşı belki çok duygulu iseler de, bunları gerçekleştireceğimize hiç mi hiç inanmıyorlar. Bu adamlar, daha çok, birtakım sefaletler, işkenceler, zorbalıklar, hayal kırıklıkları görüyorlar ortada. Bu grubun zayıf yanı, işlerin bugünkü durumunun doğmasında yeni bilimsel yöntemin rolü olduğunu fark edememiş ve bugünkü kötülüklerin nedenlerini ayrıntılarıyla belirtmek, onları ortadan kaldırmanın yollarını bulmak için bu yöntemin daha geniş ölçüde ve daha süreklice uygulanması gerektiğini de anlayamamış olmalarıydı. Toplum işlerinde, sözünü ettiğim toptancı tutum, pek az değişiklikle sürüp gidiyor. Aç gözlü ve dediği dedik inançlarla politikalara yol açıyor. İnsanlık *ülküsü,* aslında anlaşılır bir ülküdür. Günün koşullarını göz önüne almak ve

değişmenin tutması gereken yönü kestirmek bakımından bir hareket noktası olarak her şeyi içine almaz. Ama değişiklik yaratma sorunu, araçlara son derece dikkat etme sorunudur; araçlarsa, her sorunun getirdiği koşulların incelenmesiyle belirlenebilir ancak. Sağlık, anlaşılır, kesin bir idealdir. Ama, sağlık yolundaki ilerlemeler, «her derde deva» ilaçlardan vazgeçildiği ve araştırmalar hastalıkları anlamaya ve onları iyi etme çarelerini bulmaya yöneldiği ölçüde olanaklı olmuştur. Bu grubun en aşırı yanını temsil edenler, olayların akışını yöneten zorunlu tarihsel bir yasaya inanıyorlar; öyle ki, onlarca, yapılacak şey, yalnızca bu yasaya uygun olarak serbestçe davranmaktır. O zaman sınıf çatışmasının kendi diyalektiği ile tam karşıtını yaratmaya yol açan yasa, davranış politikalarını ve yollarını belirtmede en yüksek ve biricik ayarlayıcı oluyor.

Fizik güçlerin serbestçe işlemesi, insanca amaçlara yararlı olması isteniyorsa, insan yaradılışını daha tam olarak bilmek gerektiği su götürmez, elbette. Ama, bu bilginin kendiliğinden bizi insan enerjilerini (tıpkı fizik biliminin bizi fizik enerjileri denetimine yetkili kıldığı gibi) denetime yetkili kılacağını sanmak yanlıştır. İnsan doğasının daha tam bir bilimi kimi insanoğullarının başka insanoğullarını kendi çıkarları uğrunda kullanmalarını sağlayan araçları çoğaltır diye düşünebiliriz. Sorunun ahlâksal yanını, yani, değerler ve amaçlar sorununu, hesaba katmamak, (karşı uçta olmakla birlikte), yüz yıl önceki kuramcıların düştüğü şu yanılsamaya yeniden düşmek demektir: Bunlara göre, insan gereksinim ve itilerinin «serbest» yani politikaca kısıtlanmadan işlemeleri, toplumsal mutluluğu (ilerlemeyi ve dirliği) kendiliğinden getirebilir. Bu, Marxçı düşüncenin tam tersi bir boş hayaldir: Ona göre, tarihin ekonomik ya da «materyalist» diyalektiği vardır. Buna göre de, özlenen ve özlendiği için de ahlâksal olan bir amaca, değer ölçüleri ile karışmadan ve gerçekleşmeleri için hiçbir çaba göstermeden varılacağı sanısıdır. Birkaç yıl önce yazdığım gibi «insan bilimini fizik bilimine benzetme, mantık kesinciliğinin bir başka biçimi, bir çeşit fizik kesinciliktir.»

Herhalde toplumsal olaylar insan yaradılışıyla kültür koşulları arasındaki çatışmanın sonuçları olmayı sürdürecektir. Buna göre, ilk ve temel sorun şu olacaktır: Her şeyden önce ne çeşit toplumsal sonuçlar istiyoruz. İnsan doğasının gelişmiş bilgisi, sorunu tanımlama ve etkince çözümleme yolunda (bugün bulunmayan) birtakım araçlar sağlayacaktır bizlere. Ama eğer bilimin ahlâksal yanını güçlendirmiyor ve böylece bilim yönetimini yaratan tutumları insan teklerinin eğilimlerine derinlemesine mal etmiyorsa, gelişmiş fizik biliminin getirdiği karmaşıklığa benzer bir karmaşıklık daha ortaya çıkarabilir. Toplumsal sorunun ahlâksal niteliğini temelinden karartan her şey zararlıdır; bu, ister fizik kuramdan, ister psikolojik kuramdan gelsin. Seçilmiş değerleri tutarak, değerleri seçme ve istekelere, heyecanlara göre bağlanma görevini ortadan kaldıran ya da karartan her öğreti gerek yargıların gerek davranışların kişisel sorumluluğunu zayıflatır. Böylece, totaliter devleti hoş karşılayan ve destekleyen birtakım tutumlar yaratmaya yol açar. Demokratik özgürlüğe hizmet eden kültür sorununun ağır basan birkaç yönünü taslak halinde belirtmistim. Güçlükler ve engeller üzerinde direnerek durmuştum. Çünkü ortaya bir *sorun* çıkmıştı. Sorun üzerinde durmamın nedeni şuydu: Olayların açığa vurduğu birçok güçsüzlükler, insanlığı demokrasi yoluna sokmak işinin büyüklüğünü görmemekten geliyor sanılmaktadır. Ardlarında demokratik olmayan binlerce yıllık toplumlar bulunan demokrasinin ilk avukatlarının sorunu korkunç derecede basitleştirmiş olmaları olağandır. Bir zaman için basitleştirme su götürmez bir kolaylıktı. Ama, uzun sürdüğü için bir tehlike oldu.

Sorunun genişliğini ve derinliğini kabul etmek, demokratik akımı tarih açısından görünce, ne ezicidir, ne de umut kırıcı. Onu dile getiren düşüncelerin arkalarında uzun bir tarih vardır. Bunların kaynaklarını bulmak için Yunan hümanizmasına ve Hıristiyan inançlarına kadar uzanabiliriz. Aynı zamanda, zorbalığın özel bir şekline karşı açılan özel bir savaşta düşüncelerin şu ya da bu yanını gerçekleştirme yolunda yinelenmiş çabalara rastlayabiliriz. Hatta, yerinde bir seçme ve düzen-

leme ile şu düşünceyi de ortaya atabiliriz ki bütün geçmiş tarih baştan başa özgürlüğe ulaşmak için, önce bilinçsiz, sonra bilinçli bir hareket olmuştur. Daha bir soğukkanlılıkla bakınca görülür ki tarih, XIX. yüzyılda, demokrasinin çabuk yayılmasını ve görünürde tam zaferini sağlayacak şekilde, olayları birbirine mutluca bağlamıştır. Bundan çıkarılacak sonuç, «demokrasi bugün olayların elverişsiz bağlanışı yüzünden çökme tehlikesindedir» yollu umut kırıcı bir sonuç değildir. Varılacak sonuç: Az çok dıştan ve rasgele kazanılan şeyin bugün bile bile ve akıllıca bir çabayla tamamlanması ve desteklenmesi gerektiğidir.

Böylece, belirtilen karşıtlık şu olay üzerine dikkati çekiyor: İnsanoğullarının içten içe sürekli davranışlarını, henüz demokrasi olmadığı, demokratik düşünce ve isteklerin daha doğar doğmaz boğulmak istendiği zamanların gelenekleri, töreleri ve kurumları yoğuruyorlar. Bu ilk davranışların sürekliliği, bir yandan, demokrasiye yapılan ani saldırıyı açıklamaktadır. Bu, eski duygusal ve düşünsel alışkanlıklara bir dönüştür; daha doğrusu, bu bir dönüşten çok, her zaman varolan ama, az çok gizli bulunan tutumların ortaya çıkışıdır. Onların sürekliliği, aynı zamanda, bugünkü sorunun derinliğini ve genişliğini de açıklıyor. Demokrasi uğrunda savaş, kültürün ne kadar yönü varsa, o kadar yönden, yani, politik, ekonomik, uluslararası, eğitsel, bilimsel, artistik ve dinsel yönlerden sürdürülmesidir.

Eskiden bir Tanrı vergisi olan şeyi bugün bizim bile bile yapmak zorunda olmamız, sorunu ahlâksal açıdan çözümlenecek bir sorun yapmaktadır.

Birleşik Amerika'da yaşayan bizler için, koşulların mutlu bir bağlanışı, bir bakıma, daha önce de gösterdiğim gibi, atalarımızın yeni bir ülkede bulunmasıdır. Yurtlarından ayrılmış olmanın sarsıntısı davranışlarında büyük bir değişme yaptı. Uzun eğitim yıllarının ürünü olan düşünce ve duygu alışkanlıkları gevşedi. Pek kökleşmemiş eğilimler yok oldu. Yeni kurumlar yaratma işi, bu bakımdan pek çok kolaylaştı. Böylece yapılan ayarlama, genel bir uyma yeteneği yaratmada başlıca etken ol-

muştur: Bu tutum, iç savaş dışında, değişmeyi en az bir dış çatışmayla karşılamaya ve bir hoyratlık kalıtına karşın, güler yüzle karşılamaya yaramıştır. Bu türlü sonuçlardan ötürüdür ki, coğrafya anlamındaki YENİ DÜNYA, insanlık anlamında bir YENİ DÜNYA olabilir. Ama, en çok bu yüzden öyle bir durumdayız ki, bizim hoşumuza giden ve yapmakla övündüğümüz şeylerden çoğu bugün düpedüz kaderin sağladığı bir gelişmenin sonuçları olacak yerde, düşünce ve çaba ile kazandığımız şeylerdir.

Bugünkü durumda, *Eski Dünya* ahlâkı ile *Yeni Dünya* ahlâkı arasındaki bir çatışma, demokrasi yolundaki savaşın özüdür. Sorun, bizim için tek başımıza kalma sorunu değildir. Gerçi, Avrupa'nın savaşçı isteklerinden uzakta tek başımıza kalmamızı olanaklı kılan fizik etkenlerin, nazik bir durumda, üstünde durulacak bir etken olduğunu söylerseniz, bunda haklı olabilirsiniz. Her ne kadar ülkemizin benimsediği amaçlara yabancı birtakım amaçlar uğrunda Avrupa savaş meydanlarında silâha yeniden sarılıp sarılmayacağımız sorunu kendi toprağımızda kendi savaşımızı kazanıp kazanamayacağımız konusunda ağır basacaksa da, çatışma silahla çözümlenen bir çatışma değildir. Demokrasiyle hiç ilgisi olmayan ama, para pul sorunlarıyla yakından ilgili nedenlerden ötürü savaş dışında kalınabilir, tıpkı demokrasi için savaş adına silâha sarılmak zorunda kalınabileceği gibi.

Tarihimizin bizlere kader olarak biçtiği demokrasiyi ilgilendiren çatışma bizim kendi kurumlarımızın ve tutumlarımızın içindedir. Bu çatışmayı ancak demokratik yolları (yani, danışma, inandırma, görüşme, iletişim ve düşünsel işbirliği yollarını), geniş ölçüde uygulamak ve kendi politikalarımızı, çalışmamızı, eğitimimizi, genel olarak da, kültürümüzü demokratik düşüncelerin buyruğuna ve gelişmesine vermekle ortadan kaldırabiliriz. Askerlik gücüne başvurmak, demokratik yaşama uğrunda savaşı bıraktığımızın ilk şaşmaz belirtisidir. ESKİ DÜNYA, kendi ülküsünü ve yöntemlerini zorla kabul ettirmekle, ahlâk bakımından olduğu kadar coğrafya bakımından da bizi ele geçirmiştir.

İnsan görgüsünün şaşmazcasına gösterdiği bir sonuç varsa o da, demokrasi amaçlarının gerçekleşmesi için demokratik yolların gerekli olduğudur. Zorba yöntemler, bugün yeni biçimlerle karşımıza çıkıyorlar. Bize doğru geliyor ve sınıfsız bir toplumda özgürlük ve haklılığın son amaçlarına yararlı olduklarını ya da, totalitercilikle savaşmak için totaliter bir rejimi benimsemek gerektiğini ileri sürüyorlar. Hangi biçimle ortaya çıkarlarsa çıksınlar, bu yöntemler, insanları kendilerine çekme güçlerini, ideal amaçlara yararlı olma savlarına borçludurlar. Bize, savunmak için bugün şunu anlamak düşüyor ki, demokrasiye hizmet ancak, ulaşılacak amaçlara uygun yöntemlerin, günü gününe ve günlük yaşamımızın bütün aşamalarında dört bir yana yayılmalarıyla olur. Ayrıca, şunu da anlamalıyız ki, tekçi, kollektif, mutlakçı yollara başvurma, insanlığın özgürlüğüne karşı —ne biçimde olursa olsun— bir ihanettir. Bir Amerikan demokrasisi dünyaya yalnız kendi yaşamında, çokçu, parçası ve deneysel yöntemlerin (gittikçe artan insan doğası güçlerinin serbest işleyişini sağlamak ve sürdürmek yolunda) gönülden işbirliği yapan bir özgürlüğün hizmetinde ne derece etkili olduğunu kanıtladığı ölçüde yararlı olabilir.

Varacağımız sonuç bakımından duyduğumuz güvenliği haklı çıkarmak için zamana başvurmaya hakkımız yok. Hepimiz, insanlık tarihinin demokratik olmayan ve demokrasiye karşı olan uzun geçmişini ve, demorasinin yeni bir şey olduğunu öne sürerek, önümüzdeki işin büyüklüğünü ileri sürmekte haklı sayılabiliriz. Deneyin yeniliği, sorunu bir öğeye, günlük yaşamımızın bir yönüne ya da aşamasına neden bağlayamayacağımızı ortaya koyar. Olaylara kısa süreli bir zaman açısından bakınca, düşüneceğimiz kötümserliğe karşı kendimizi korumak için zamanın uzun ve ağır gelişimine başvurmaya hepimizin hakkı var; o da tek koşulla. Şunu bilmemiz koşuluyla: Amaçların araçlara bağlılığı öyledir ki *son varılacak* sonuç, yılların ve kuşakların birbirini kovalayışında, bugün, yarın, öbür gün ve günü gününe elde edilen bir sonuçtur. Her ortaya çıktıklarında sorunlarımıza kollektif aklın bütün olanaklarıyla ve işbirliğine dayanan bir çalışmayla, birer birer, bütün ayrıntılarıyla karşı ko-

yabileceğimize ancak bu şekilde güvenebiliriz. Başlangıçta olduğu kadar sonunda da, demokrasi yolu, hepimizin birlikte tutabileceğimiz, her zaman olan yeni bir yolun enerjik, dirençli ve sürekli çabası kadar, aslında, hem basit, hem alabildiğine güçtür.

PROFESÖR JOHN DEWEY'İN RAPORLARI

Millî Eğitim Bakanlığı'nın çağrısı üzerine 1924'te Türkiye'ye gelerek bir iki ay kadar incelemelerde bulunan Columbia Üniversitesi profesörlerinden ve çağın en büyük eğitim filozoflarından Profesör John Dewey, Bakanlığa incelemelerini ve düşüncelerini içeren iki rapor vermiştir. Bunlardan biri, bir rapor olmaktan çok, bütçeye acele konulması gereken bazı ödenekleri ve bunların nerelere sarfolunacağını gösteren bir muhtıra niteliğindedir, ki profesör bunu daha Türkiye'deyken vermiştir. Öbürü büyük boyutta otuz sayfadan oluşan asıl rapordur. Bunu, *John Dewey* Amerika'ya döndükten sonra yazarak göndermiştir.

İlk kez 1939 yılında basılmış olan rapor, tükendiğinden, ikinci kez aynen basılmıştır.

Bütçeye Konulması Gerekli Ödenek ile İlgili Muhtıra

1 — Okul binaları ile donatımı ve okul mimarisi, yeni okulların önemli temellerinden birini oluşturduğu için, bu alanda birkaç uzman yetiştirmek için bütçeye ödenek konulmalıdır. Bu uzmanlar sonradan Valiliğin binalar müdürlüğünü oluşturacaklardır.

2 — Gençleri yetenek ve gereksinimlerine göre hazırlamak için kurulacak meslek ortaokulları çeşitli bölgelerin gereksinimlerine göre ticaret ve tarım meslek kursları ve 8-10 yaşındaki çocuklar için meslek ders programları hazırlamak gibi sorunlarla uğraşmak için bir şube kurmak gereklidir. Bunun için de ödenek konulmalıdır.

3 — Öğretmen okullarında şubeler açarak gelecekteki uzmanları yetiştirmek gerekir. Bu sorunu incelemek ve tartışmak için bir komisyona gerek vardır.

I — Çeşitli bilim dallarında uzman öğretmenler.

II — Okul müdürleri ve öğretim müfettişleri.

4 — Eğitim sorunlarına ilişkin pratik yapıtlar telif ve çeviri çabalarını arttırmaya gereksinim vardır. Telif ve Tercüme Dairesi'nin ödenekleri bu amaçla arttırılmalıdır.

5. — Bu iki madde için de ödeneğe gerek vardır:

a) Gezici kitaplıklar kurulması,

b) Bu kitaplıklar için meslek bilgileri olan görevlilerin yetiştirilmesi.

6 — Aşağıdaki maddeler için de ödenek gereklidir:

a) Sanayide kullanılan başlıca araç ve makinelerin örneklerini halka ve okullara göstermek için gezici sergiler yapılması,

b) Bu işlerde bilgi ve uzmanlık sahibi olmak için yabancı ülkelere gençlerin gönderilmesi.

7 — Özel bir inceleme komisyonuna da gerek vardır. Bu komisyon; yabancı ülkelerde, özellikle, okul binalarını, bahçeleriyle oyun yerlerini, okullarda kullanılan ve öğretmenin öğrenciye deneyler yapmasından çok, öğrencinin kendinin kullanması amacıyla oluşturulmuş olan donatımı yerinde inceleyeceklerdir. Binalar incelenirken, bunlarla birlikte çeşitli yaşam, toplum ve iklim koşulları arasındaki ilişkiler üzerinde durulmalıdır. Bu komisyon ile, birinci maddede sözü edilen okul mimarisi komisyonu birlikte çalışacaklardır ve eğitim yönetimleri de okul binaları ve eklentileri arasındaki ilişki üzerine yayında bulunacaklardır.

8 — Tarımın gelişmesinde, çiftçi korporasyonlarında, okulların rolleri sorunu ile uğraşmak ve köy okullarını bu amaçlara göre düzenlemek için çalışacak bir komisyon gereklidir.

Sekiz maddeden oluşan bu önerilerin dayandığı ilkeler şunlardır:

1 — Türk eğitiminin, özel düzeltmelerden çok, birkaç yıllık sürekli bir gelişme programına gereksinimi vardır. İstenilen düzeltmelere vaktinden önce başlamaktansa, bu büyük işi, gerektirdiği sorunları gereğince inceleyecek ve uygulamayı yönetecek uzmanlar hazırlanıncaya dek, ertelemek yerinde olur.

2 — Bu düzeltmeleri inceleyecek ve plânlarını yapacak komisyonları elbette Eğitim Bakanlığı kuracaktır. Bu yol, Bakanlığı kırtasiyecilik tehlikesinden, formalitelerle fazla uğraşmaktan ve bürokrasinin gelenekçiliğinden korur. Bakanlık bütün çabasını düşünsel ve manevi bir rehber kaynağı esinletme yönüne harcamalı ve bu amaca götürmeyen bütün çabalardan sakınmalıdır. Amacı, devinim, düşüncelerde merkezcilik, pratik işlerle ayrıntılarda merkezcilikten uzak olmalıdır.

ÖN RAPOR

Gerek genel bilgi ve gerek dünyanın öbür yerlerinde uygulanan en etkin eğitim yöntemlerini gereğince öğrenmeleri bakımından, öğretmenlerin mesleğe hakkıyla hazırlanma olanaklarını kolaylaştırmadıkça, reform yapılamaz. Bugün görev yapan öğretmenlerin ilerlemelerini sağlamak için ne gibi araçlara başvurulacağı aşağıda gösterilmiştir:

1 — Eğitimle ilgili yabancı yapıtları çevirmek ve yayınlamak için, eldeki örgütler genişletilmeli ve berkitilmelidir. Bu çeviriler hem kitaplardan hem de süreli yayınlardan yapılmalıdır. Bir kitabın baştan başa çevrilmesi gerekli değildir. Ancak Türk öğretmenlerinin ivedi gereksinimlerine en uygun bölümlerinin çevirisiyle yetinilmelidir. Çeviri için seçilecek metinler, genellikle, kuramsal olmaktan çok pratik olmalı ve şu gibi konuları içermelidir:

Okul binaları, eşya ve donatımı, sağlık koşulları, oyun yerleri ve oyunlar, oyun yerleri için ucuz döşeme, okullarda ya da köylerde üretilebilecek öğrenim ve sanat araç gereçleri, öğrencinin girişim yeteneğini ve çabasını yüreklendirecek, dene-

yimle saptanan öğrenim yöntemleri, ilerlemiş okullarda uygulanan eğitim ve öğrenim usulleri, okul ile çocuk velileri ve bölgenin halk ve topluluğunun çeşitli öğeleri arasında iletişimler sağlamak usulleri. İlk yıllarda yayınlanacak yapıtlar en çok ilkokul öğretmenleri ile öğretmen okulları öğrencilerinin yararlanması amacına göre seçilebilir.

2 — Öğretmenler arasında «okuma dernekleri», görüşme ve tartışma grupları oluşturulmalıdır. Bu dernekler her yıl bir yıllık programlarını hazırlayarak bir sonraki yıl içinde bu program gereğince incelemelerde bulunurlar. Okunacak yapıtlar arasında eğitsel yapıtlarla birlikte yıl içinde yeni çevrilen yapıtlar da alınır. Her ay içinde okunacak bölüm ve konular saptanmalıdır. Öğretmenlerin her on beş günde bir toplanarak okudukları konular ve bunlardan kendi derslerinde ve okullarında uyguladıkları maddelerle ilgili görüşme ve tartışmalarda bulunmaları isteklendirilmelidir.

3 — Gördüğüm okullarda yeterince bitki ve hayvan resimleri vardır, yüksek okullarda tabiat ve kimya dersleri için gerekli olan araç gereç yeterince vardır. Öğretmenler bunlarla ders verirken, çocukların sadece bakıp düşünmeleri yetmediği için, okullarda öğrencilerin kendilerinin kullanabilecekleri oldukça ucuz araç gereçlerin bolluğuna gerek vardır. Bu gereçlerin bir bölümü, el işleri için gerekli tezgâh ve araçları bulunan okullarda üretilebilir ya da yerli zanaatçılara yaptırılabilir; ama öğretmenlerden pek çoğunun, ne tür araç gereç kullanabilecekleri üstünde yol gösterilmeye gereksinimleri vardır. Onun için, Bakanlık, bölge genel meclislerinin de katılmasıyla eğitsel araç örnekleri sergilenmesi için *«gezgin sergiler»* hazırlayarak bunları memleketin çeşitli yerlerinde dolaştırabilir; bu örnekler, benzerlerini yapmak için okullara birkaç hafta bırakılabilir ve sonra başka bir okula gönderilir ve bu yoldan devrettirilir.

4 — Aldığım bilgilere göre, okuma öğrenen çocukların evlerinde kendi kendilerine okuyabilecekleri kitaplar yokmuş. Eğer Millî Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Dairesi bu işle hâlâ uğraşmıyorsa, bu konuda şu öneride bulunabilirim: Bu daireye *«gezici kitaplıklar»* şubesi eklenerek, bu şubede çocuklar

için çekici konularla ilgili kitaplardan oluşan ve her koleksiyonda 25 ya da 50 kitap bulunan kitaplık sandıkları düzenlenir. Bunlar, okuldan okula dolaştırılarak her bölgede birkaç ay bırakılır; bu kitapları öğrenciler evlerine götürür ve kendileri gibi babaları ve anneleri okuyabilirler. Yatılı okullarda, kitaplar halka dağıtılır ve bu yoldan halk arasında okumak alışkanlığı yaratılır.

5 — Bakanlık bu yolda elden ele dolaşacak kitapların yazılması ve sayılarının her yıl düzenli olarak arttırılması için Türk yazarlarının katılmasını sağlayabilir. Genellikle, büyük kentlerden kimileri genel kitaplıkların giderlerini sağlayabilirse de, devlet okulu, köy ya da kentin okuma merkezi olmalıdır. Bu *«Gezici Kitaplıklar»*dan başka bağımsız olarak her okul binasında hem öğrenci hem de halkın yararlanabileceği bir kitaplık oluşturulabilir. Yapılacak okulların plânlarında bu amaç için bir oda ayrılmalıdır; Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Dairesi bu gibi kitaplıklara girmesi uygun olan kitapların listesini düzenleyerek dağıtmalıdır. Öğretmen okullarından birinde böyle kitaplıklar yönetim usullerini öğrenerek meslek bilgileriyle donatılmış kütüphaneciler yetiştirmek için, isteğe bağlı olmak üzere, bir kurs açılabilir. Yalnız kitaplar hazırlamanın bunların halk tarafından kullanmasını sağlamaya yetmediği öbür okullardaki deneyimle ortaya çıktığından, halk okula gelip kitap almayı alışkanlık haline getirinceye dek, bu kitaplıklardan, doğrudan doğruya halkın evlerine götürülmesi sağlanmalıdır.

6 — Okul binasının yapım tarzı ile orada uygulanan eğitim usulü ve okulun disiplini ve öğretimi arasında genellikle sanıldığından daha sıkı bir ilişki vardır. Sıradan binalar, ileri usullerin uygulamasını hemen otomatik olarak engeller ve öğretmenlerle öğrenciyi salt kitapla yetinme zorunda bırakır: Bunlara, en çok birkaç harita levha ve eşya, derslerine özgün gereçler eklenebilirse de, böyle binalarda bundan fazla yararlanılamaz. Bu durum, öğrenim ve eğitimde, öğrencinin kızgın bir tutumda kalmasına yol açar ve usa vurma, buluş ve uygulama yetenekleri zararına olarak hemen salt belleğin kullanılmasını destekler. Onun için, okul binaları ile eşya ve donanımı soru-

nu çok önemlidir. Öğretmenlerin yetiştirilmesinden sonra sıra buna gelir; genellikle mimarlar eğitim öğretim gereksinimlerini yeterince bilmezler. Bölge yönetimleri, öğrenim gereksinimlerine uygun olmasından çok görünüşünü düşünürler. Onun için, sağlık ve temizlik kurallarına göre önlemler alınmazsa, el işleri, ev işleri, resim ve güzel sanatlar, kitaplık vb. için elverişli yerler yoksa, eğitimin ve öğrenimin düzenli bir biçimde gelişmesi diye bir şey olamaz. Onun için şunu öneriyorum: Bakanlıkta bir bina ve levazım müdürlüğü kurulmalıdır. Bu müdürlüğün teknik mimarlıkta beceri sahibi ve ayrıca okul sağlık ve temizlik, eğitsel kuramlar ve işlere, çeşitli ülkelerde eğitim gereksinimlerine en çok uyduğu denenmiş olan yapı tarzlarını tümüyle bilen uzmanlar bulunmalıdır. Şunu da söyleyeyim ki, bu öneri, bütün binaların lüks ve pahalı olmasını gerektirmez. Ekonomik durum da göz önünde bulundurulmalıdır. Belki Türkiye'nin kimi yerlerinde «*açık hava*» ya da «*yarı açık hava*» denilen tarzda okullar da yapılabilir. Herhalde, bu müdürlük bütün ileri ülkelerden yapı plânları getirtip incelemelidir durmadan. Çeşitli tarzlarda okul binalarının plânlarını hazırlamalıdır ve öbür ülkelerde, ileride kabul edilecek yenilikleri izlemelidir. Yeni bütçeye bu konuda en az iki üç kişi yetiştirmeye yetecek ödenek konulmalıdır.

7 — Açıktır ki Türkiye, devlet okulları sisteminin hemen başlangıcında bulunduğundan, atılan ilk adımlara çok dikkat etmelidir. Çünkü bu, ilerideki çalışmaların temelini oluşturacaktır; düzenli bir gelişme sağlamalı ve birkaç yıl sürecek bir program hazırlamalıdır. Bundan dolayı, yapılması istenilen işleri bile, vaktinden ve uzman memurlar yetiştirmeden önce, işe girişmektense, tümüyle inceleninceye dek ve memurların onları uygulamak üzere hazırlandıkları kanısına varılıncaya kadar ertelemek yerinde olur. Bu nedenle öneririm ki: Yabancı ülkelere, bir yandan, öğrenci gönderilirken, bir yandan da, gerek bugün üstün bir mevkiye ulaşmış öğretmenler arasında ve gerek elverişli görülen erkek kadın genç öğretmenler arasında bazıları gönderilmelidir. Bunlar, belli konuları inceleyerek rapor düzenlemekle yükümlü tutulmalı ve tabiidir ki, giderleri

de sağlanmalıdır. Örneğin, birkaç yıl süreyle, her yıl yabancı ülkelere öğretmenlerle birlikte, bölge genel meclisleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon gönderilir, çeşitli ülkeleri gezerek belli konulara ilişkin karşılaştırmalı incelemeler yaparlar. Bu komisyonların iki amacı olmalıdır: Birincisi Türk okullarının teknik gelişmesi için girişilecek işlerin temelini oluşturacak bilgilerin edinilmesi; ikincisi, öğretmenlerin isteklendirilmeleri ve özendirilmeleri. Yukarıda önerilen konuların kimileri için 1924 -1925 bütçesinde hemen işe başlamadan ise ancak ilk araştırmaları yapmak daha iyi olur. Örneğin, binaların yapımı ve donatımı incelenir, ders ve sanayi gezgin sergiler hazırlanır. Kitaplıklar için birkaç genç erkek ve kadın seçilerek yabancı ülkelere kütüphanecilik okullarına öğrenime gönderilir.

Şunu da öneririm: Özellikle tarım öğretimi ve tamamlayıcı öğretimi, halk okulları ve ekonomik yardımlaşma gibi sorunları incelemek üzere Danimarka'ya bir komisyon gönderilmelidir. Benim kanımca okullar, düşünce uyanışı kadar sanayi uyanışının da merkezi olmalıdır. Aynı zamanda çiftçiler arasında maddesel refah ve kişisel bağımsızlık ile toplum düşüncesini geliştiren yardım iş ortaklığı yöntemleri Avrupa kentlerinden en çok Danimarka'da öğrenilebilir. Amaca bir yılda ya da beş yılda varılamayacağı halde bile, öğretmenleri bulundukları yerlerde sanayide, toplumsal yaşamda ve her konuda halka yol gösterme ve uyarma için, ilerleme ve gelişme önderleri olmak üzere hazırlamak amacı gözden kaçırılmamalıdır.

8 — Bunlardan başka gelecek yıl için başlıca inceleme ve hazırlanma konusu aşağıda gösterilmiştir:

Orta dercceli meslek okullarının (yani ilkokul çıkışlılardan yüksek öğrenimi izlemeyerek tarım ya da sanayi yaşamına girecek olan öğrenciye ve ilkokulları bitirmeden önce öğrenimi bırakanlar ve iş öğrenimi görmek isteyenlere özgü okulların) gelişmesi. Bu gibi okulların gelecek yıl kurulacak bir inceleme komisyonu için ödenek ayrılır; komisyon üyelerinin bir bölümü, yabancı ülkelerde bu gibi okulları inceler; öbür bölümü de Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, bölge koşulları ve sanayi yetkinliklerini incelerler; kurulacak okulların yerlerini saptarlar, bu

okullar için ilerinin öğretmenlerini ayırır ve atamalarını yaparlar. Bunlardan bazıları, eldeki öğretmenler arasından seçilerek kendilerine daha çok kuramsal dersler verilir; bir takımı da, iş bilgisi sahibi kişiler arasından seçilerek, kendilerine daha çok kuramsal dersler ile öğretim usulleri üzerine bilgi verilir. Başka bakanlıklardan Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilecek olan tarım ve ticaret okulları bu yeni tarzda ortaokulların temelini oluştururlar. Eldeki ortaokullardan bazılarına bu yeni biçim verilmelidir. Öğretmenler yetiştirildikçe, her yıl eski okullar yeni sisteme sokulur.

9 — Bütün bu önerilerin dayandığı temel düşünce, erkek öğretmen okullarının gelişme gereği noktasında toplanmaktadır. Önceki maddelerle ilgili olarak çeşitli komisyonlar incelemelerde bulunduktan sonra gereken uzmanları yetiştirmek için müdürlükler oluşturulmalıdır. Ev idaresi öğretimi, el işleri ve resim ve nakış ile birlikte sanayi öğretimi, makine üstüne ilk bilgiler, beden eğitimi, özellikle açık havada oyunlar ve sporlar, fizyoloji ve sağlık bilgisi, tarım vb. orta dereceli meslek okullarına ilk zamanlar, ilkokul çıkışlılar kabul edilebilir, ama sonra, gerekirse, ancak aşağı dereceli okulları yani üç yıldan oluşan birinci dönemi bitirmiş olanlar kabul edilmelidir. Her biri bir öğretmen okuluna bağlı olmak üzere böyle birer meslek okulu, yani ilkokulların uzantısı olan bir meslek okulu açılmalıdır. Bunlar, önce, iki öğretmen okulunda denenerek genişletilebilir, ama istisna olarak, birkaç ayrı okul da açılabilir.

10 — En az iki öğretmen okulunda, okul müdürleri ve eğitim denetmenleri yetiştirmek üzere şubeler olmalıdır. Bu şubelere yalnız lise çıkışlıların en elverişlileri ile bu amaçla seçilen öğretmenler kabul edilmelidirler.

ESAS RAPOR

Giriş

İlk ve pek önemli nokta, Türkiye okullarının amaç ve ereklerini saptamaktır. Ancak böylece alınacak önlemler açık-

lık kazanır ve yetişkin ve yavaş yavaş gelişecek belirli bir program çizilebilir. Okulların amacı belli ve açık olursa, bu kurumlar birtakım gereksiz değişikliklerden ve sözde yenilenme yerine adına alınacak etkisiz önlemlerden kurtulmuş olur. Amacın olumlu bir biçimde açıklanması, yapılacak girişimleri esinler, önerilecek önlemler için denetim ve ölçü görevini görür, millî eğitim alanında alınacak sonraki önlemlerin sırasını saptamaya yarar.

Şurası sevindiricidir ki, Türkiye Millî Eğitim örgütünde izlenecek amacı saptamakta güçlük yoktur. Bu amaç, Türkiye'nin uygar uluslar arasında yetkin bir üye olarak canlı, özgür, bağımsız ve laik bir cumhuriyet olarak gelişmesidir. Bu amaca varmak üzere, okulların ulus bireylerine önce doğru politik alışkanlıklar ve fikirler sağlaması, ikinci olarak, onlarda, çeşitli biçimde ekonomik ve ticari yetenekleri özendirmesi, üçüncü olarak erkek ve kadını millî egemenliğe, ekonomik bakımdan kendi kendini yönetmeye ve sanatça ilerlemeye yönelterek, yani onları girişim ve yaratmaya, özgürce düşünmeye, bilimsel olarak düşünmeye ve kamu yararı için toplumsal işbirliğine alıştıracak düşünsel ve ahlâksal karakterin çizgilerini ve eğilimlerini kendilerinde geliştirtmesi gereklidir.

Bu amaçları gerçekleştirmek için sadece birtakım *lider*ler yetiştirmek yetmez. Yurttaşların tümü, ülkenin politik, ekonomik ve kültürel gelişimine katılacak bir eğitim görmelidirler.

Amaca varmak için, okulların öğrenciye yalnız bazı ders konularını öğretmesi yeterli olmaz. —Özellikle toplumsal yaşamın canlı akımlarından uzak kalmış gibi görünen köy yörelerinde— Topluluk yaşamının merkezini oluşturmalıdır. Okullar, bulundukları yerlerin sağlık merkezi olmalı, orada genel sağlığa, bulaşıcı hastalıklara, malarya ve bu hastalıklarla savaşıma ilişkin konular yalnız öğrenciye öğretilmekle kalmamalı, bütün köy halkına yaymalıdır. Okul, öğretmenlerle öğrencinin sağlık memurları ve doktorlarla işbirliği yapması, dolayısıyla hastalıkların nedenleriyle savaşmak için bir merkez olmalıdır. Örneğin, malarya bölgelerinde öğrenci, sivrisineklerin yetiştiği yerleri arayıp bulmaya, gereken yerleri kurutmaya ya da orala-

ra petrol dökmeye vb. ve böylece halka hastalığın önü alınabileceğini göstermeye katılmalıdır. Okul meydanları, yalnız öğrencinin beden eğitimi, oyunlar ve spor yapması için değil, halkın da eğlenmesi ve sporları için bir merkez olacak derecede geniş ve ona göre araçlarla donatılmış olmalıdır. Öğrenci, okula devam etmeyen gençleri de oyunlara ve sporlara sokmaya ve onlara bu gibi şeyleri öğretmeye özen göstermelidir.

Okullar, kendi öğrencilerinin doğrudan doğruya meslek ve iş eğitimine hizmet ettikten başka, ekonomi ve sanayi konularında bilgi toplamak ve yayınlamak için de birer merkez olmalıdır. Örneğin, ticaret ve tarım bakanlıkları, bazı bilgi ve öğütleri halka yaymak istedikleri zaman, okul öğrencisi bu bilgilerin kendi ailelerine ve okulun bulunduğu topluluğun bütün bireylerine yayımını sağlamaya katılmalı ve ticaret ve tarım bakanlıklarınca istenilen istatistiklerle başka bilgileri toplamaya da çalışmalıdır.

Okulun amacı iki yönlüdür: Bir yandan millî yarar sağlayan bilgilerin toplanması ve yayımı görevini yerine getirecek bir merkez ve araç olmak (bu yoldan okulları topluluğun ve ulusun yaşamına bağlamak), öte yandan, öğrenciyi yurda yararlı olacak düşünce alışkanlıklarıyla donatmak ve alacakları bilgileri kuramsal ve gereksiz olmaktan kurtarmaktır.

Okulların, ulusun genel, sağlık ve çalışma yaşamıyla sıkı sıkıya bağlı olması pek gerekli olduğu için, bütün sanat kurumları, özellikle hükümetin yönetimi altında bulunanlar eğitsel bir niteliktedirler.

Belediye yönetimleri altındaki bütün elektrik ve nakil kurumları, bu kurumlara bağlı birer uygulama okulunu içermeli, bu okulun amacı yalnız birkaç çırak yetiştirmek değil, başka yerlerde açılacak bir tür teknik kurumları kurup yönetecek yetenekte adam yetiştirmek üzere bir bölüm izleyicilerine daha yetkin ve daha yüksek teknik öğretim vermekten ibaret olmalıdır. Her sanat okulu, bu gibi iş girişimleriyle ilgilenmeli ve öğrenci, diploma almadan önce, görmüş oldukları derslerin teknik yönlerinde de beceri elde etmelerine olanak sağlamak üzere ve

o gibi sanayi evlerinde (fabrikalarda) bir süre çalışmaya zorlanmalıdır.

Aynı prensip hükümet yönetimindeki maden, orman, tren, telgraf ve telefon gibi kurumları da kapsayabilmelidir. Türkiye, sanat konusunda ilerleyerek orada özel fabrikaların sayısı çoğaldıkça, fabrika sahiplerini fabrikada çalışan işçinin çocuklarının eğitimine özen göstermeye, onlar için, emzirme yerleri, ana sınıfları vb... gibi, kuruluşlar açmaya ve daha büyük yaşta olanlarına teknik eğitim vermeye zorlamalıdır.

1 — PROGRAM

Türkiye'nin toplumsal amaçlarına hizmet edecek bir millî eğitim plânı düzenlemek ve uygulamak için gelecek 8-12 yıl içinde oluşturulacak eğitsel çabaların ilkeleriyle çizgilerini gösterecek genel bir programa gereksinimi vardır. Bu program bütün ilkeleriyle Büyük Millet Meclisi'nce kabul olunmalı ve Millî Eğitim Bakanlığı için, kişilerin değişmesinden etkilenmeyecek bir anayasa ya da *«ana şartname»* niteliğinde olmalıdır. Bir kez kabul edildi mi, artık geçerliği için Meclisçe kararlaştırılan yıllar içinde değiştirilmemelidir. Bu program birkaç yıl uygulanabilmek için dereceli ve gelişkin bir program olmalı, sonraki yıllar alınacak önlemleri, yeniden açılacak ve eklenecek okulları... vb. saptamış olmalıdır.

Açıktır ki, böyle bir program, çok büyük bir önem taşıdığından Büyük Millet Meclisi'nce derin incelemelerden sonra düzenlenmeli ve kabul edilmelidir. Böyle bir programı düzenlemek gerekli hazırlıkları yapacak komisyonlarla heyetlerin oluşturulması için, iki yıllık bir süre bile çok değildir. Bu sıra, elden geldiğince kararlılığı sağlamak için, —yeni okullar açmak ve öğretmenlere daha iyi bir rahatlık ve daha büyük güvence verecek önlemler dışında— eldeki örgütü değiştirmemelidir.

Program için gerekli hazırlık incelemelerini Millî Eğitim Bakanlığı, özellikle elde bulunan örgütüyle idare etmeli ve oluşturulacak ikinci derecedeki komisyonlarca önerilecek önlemler

bakanlığa sunulmalıdır. İkinci derecedeki komisyonlar, çeşitli ülkelerin eğitim örgütlerini yerinde incelemek için heyet halinde gönderilecek kişileri de seçer. Ve bu heyetlerden her birinin başında Millî Eğitim Bakanlığı'nın ileri gelenlerinden hiç olmazsa bir kişi bulunur.

İlk raporum özellikle bu soruna ayrıldığı için, burada o rapordaki sonuçları özetleyeceğim. Yabancı ülkelerde çeşitli komisyonların inceleyecekleri en önemli sorunlar şunlardır:

1) Binalar, bahçeler ve araçlar (özellikle sağlık koşullarını ve binaların yapım tarzlarını ve okulların el işlerini ve öğrencinin kişisel çabalarını özendirecek önlemleri inceleyecektir).

2) Okulların iş ve meslek çabaları (ilkokulların yukarı sınıfları, çeşitli ikinci derecedeki okulların tarım, sanayi ve ticaret şubeleri, öğretmen okullarının meslek ve iş şubeleri).

3) Beden eğitimi, spor ve oyunlar (yarım tıbbi jimnastikler ve okul dışı çabalar da dahil olduğu halde).

4) Köy okulları ve köylerin gelişmesi, kooperatif ortaklıkları vb. (Özellikle halk okulları usulleri ile birlikte Danimarka milli eğitim örgütü).

Bu komisyonların her biri, gezdikleri çeşitli yerlerin okul sistemleri üzerine yazılmış yapıtları okumakla yetinmemeli, bu konudaki yayınların düzenli olarak getirilmesini sağlamalıdır. Beden eğitimi ve çocuk bahçeleri ile birlikte ilkokulların el işi çalışmalarını inceleyecek komisyonlar, gezilerini Birleşik Amerika'ya dek uzatmalıdırlar.

2 — MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI ÖRGÜTÜ

Önceki raporumda yer alan bazı önerilerin yinelenmesi.

1) *Eğitsel Yayınlar* — Yabancı ülkelerde yayınlanan eğitsel yapıtların, özellikle gelişkin okulların genel yöntemlerinden, donatımından, ders araçlarından vb. söz edenlerin çevirilerine önem vermeli ve eğitsel yapıtların öğretmenler arasında sürüm bulması ve onlarca okunup incelenmesi sağlanmalı ve izlenmelidir. Bakanlığın bu yapıtları oluşturacak dairesi, öğretmenler

için açılacak okuma yerleri ve inceleme kulüpleri ile de uğraşmalıdır. Bu kurumlarda öğretmenlerin eğitsel kitaplarla süreli yayınları düzenli olarak izlemeleri ve onların üzerinde tartışabilmelerini sağlayacak bir program düzenlemelidir. Okunacak kitaplar, kuramsal sorundan çok ders konularına, ders araçlarına ve gelişkin öğretim usullerine bağlı yapıtlardan seçilmelidir. Bu daire, gezici kitaplıklarla (teknik araçlardan, el işleri için gerekli olacak araç, gereç ve örneklerden, iyi okul binalarının, iç düzenlemelerine ilişkin plânların fotoğraflarından ve öğretim araçlarının resimlerinden oluşan) gezgin sergiler oluşturulmasını üstlenmelidir. Bu öneri, bugün öğretmenlik mesleğinde bulunanların düzeyini yükseltmek amacıyla ilgilidir. Gezgin sergilerle gönderilecek araç ve maddelerin sade, ucuz ve öğrencilerce olmasa bile, işçilerce yapılabilecek türden seçilmesi gereklidir.

2) *Kitaplık Çalışmaları* — Gençler için daha çok ve daha iyi okuma kitapları getirmek ve yetişkinlerde okuma alışkanlığı yaratmak için Milli Eğitim Bakanlığı kitaplık dairesinin çabalarını genişletme gereğiyle ilgili önceki raporda yer alan öneriyi özel bir önemle yinelerim. Her okul, canlı bir kitaplık merkezi olmalı, her binanın yapımından önce plân yapılırken kitaplık salonu düşünülmelidir. Kitaplığa alınacak kitaplar, yalnız öğrencinin değil, okulun bulunduğu çevre halkının da gereksinimini karşılayacak biçimde seçilmelidir. Şurasına dikkat edilmelidir ki, satın alarak kitaplığı doldurmak yeterli değildir. Daha önemli sorun, kitapların çıkmasını ve okunmasını sağlamaktır. Bu da, halkın kitaplığa gelip okumak alışkanlığı kazanıncaya kadar, başlangıçta kitapları onların evine kadar göndererek okumaya isteklendirmekle olur. Genellikle kabul edilmiştir ki, kitaplardan kamunun yararlanmasını sağlayan usulleri her şeyden çok, Birleşik Amerika'da yüksek ölçüde gelişmiştir. Başlangıçta, kütüphaneciliğe hazırlamak için, özel incelemelerde bulunmak üzere, buraya, iyice seçilmiş bir kaç üye gönderilmeli; bu yapıldıktan sonra özel olarak yetişmiş kitaplık memurlarını yaşatamayacak derecede küçük bölgelerin kitaplıklarında çalıştırılacak öğretmenler yetiştirmek üzere, hiç olmazsa,

bir öğretmen okulunda kitapçılık uygulamasını gösterecek bir ders konulmalıdır.

3) *Okul Yapımı* — Millî Eğitim Bakanlığı'nda okul binaları, okul araçları ve sağlık durumuyla ilgilenen ayrı bir şube bulunmalıdır. Herhangi deneyimli bir mimarın, öğretmenlerden az çok fikir alarak bir okul binası yapabileceğini ve bina sorununun sıradan mimarla okul idarelerine güvenle bırakılacağını sanmak büyük bir yanılgıdır. Bu yoldan gidilirse, alışılagelen tarzda okul binaları yapımı sürdürülecek ve para, gerçek eğitim gereksinimlerini karşılamaktan çok, okulun dış görünümüne harcanmış olacaktır. Bu şube, ilk ve alt derecedeki okul işlerine, eğitim amaç ve araçlarıyla, okul binası ve bahçesi arasındaki ilişkilere, hava, ışık, sıra ve tuvalet vb. gibi sağlık sorunlarını bilen uzmanlardan oluşmalıdır.

4) *Haber Toplama* — Statistik ve personel şubesi, her bölgede, okul yaşına giren çocukların, okullarda ders göremeyenlerin sayısını, okullara gitmeyi sağlayacak yöresel koşulları, nakil araçlarını, yöresel sanatları vb. saptayacak birçok bilgiye sahip olmalıdır. Bu şube, her yıl, ölen, istifa eden, mesleği terk eden öğretmenlerin sayısını ve terk nedenlerini de saptamalıdır. Böylece, her yıl boş kalan öğretmenlikleri doldurmak için ne kadar yeni öğretmene gereksinim olduğu, yeni açılacak okullar için de ne kadar öğretmene gerek olduğu anlaşılır. Bir yandan çocukların, öte yandan meslekte olan ya da öğretmenlikten ayrılanların sayısına ilişkin elde statistik bilgi bulunmadıkça, her yıl yeni açılacak okullarla ilgili bir program hazırlanamayacağı gibi, gerektiği zaman hazır bina ve öğretmen de bulunamaz.

Millî Eğitim Bakanlığı ile Türkiye'deki okul örgütü arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi çok önemli bir sorundur. Bir yandan açıktır ki, genel eğitim örgütü henüz bulunamayan, yalnız kâğıt üzerinde değil, gerçek olarak genel ve zorunlu öğrenim temelinin gelişmesini amaç edinen, birçok alanları henüz öğrenim yüzü görmemiş olan, öğretmene gereksinim duyulan bir ülkede Millî Eğitim Bakanlığı yönetimi eline almalıdır. Öte yan-

dan Millî Eğitim Bakanlığı'nın gereğinden çok bir merkezcilik davranışına kapılmasında, bölgesel ilgileri ve girişimleri boğması, bölge yönetimlerinin yapabilecekleri şeyleri yapmalarına engel olması ve kent, köy, kıyı gibi çeşitli alanların, çeşitli örnekte köy bölgelerinin, çeşitli çevrelerin, çobanlık, tahılcılık, pamukçuluk, meyvacılık vb. gibi çeşitli sanatların gereksinimlerine uyacak ölçüde esneklikte olmayan, gereğinden çok, tekdüze bir millî eğitim örgütü kurulması tehlikesi vardır. Bir de, herhangi bir merkeziyetçi örgütün işlerinde, kırtasiyeciliğe, baskı ve zorbalığa dönüşmesi ve memurlara gereksiz defterler tutturmak, onlardan gereksiz raporlar istemek gibi yararsız ve mekanik çabalarla ve genellikle Fransızcada *Paperasserie* ve İngilizcede *Red tape* deyimleriyle dile getirilen kâğıt işleriyle uğraştırması bir tehlike doğurur. Bakanlık, gereğinden çok merkezcilikten doğacak sakıncalardan kaçınmakla birlikte, yeniden gelişecek olan Türkiye eğitim örgütünü uygun biçimde özendirip yönetecek en yüksek eğitim değerlerini kendine çekmek için Bakanlık üyelerine ayrılan maaş yeterli olmalıdır. Yabancı ülkelerin eğitim örgütlerini incelemek ve araştırmak için de ödenek verilmesi ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın görevi, yönetim ayrıntıları gözlemekten ve yönetimden çok, düşünsel ve manevi rehberlikten ve esin kaynağı olmaktır asıl. Yöresel gereksinimlere uyum sağlamak da içinde olmak üzere, yönetsel ayrıntılar ve davranışlar, elden geldiğince, yörenin eğitim idarelerine bırakılmalı ve eğitimle ilgili işlerde yörenin öğretmen örgütünün oyuna başvurmalı ve bu örgütün yapacağı önerileri —özgür bir tartışma, tersi ispatlanmadıkça— hoşgörüyle karşılamalıdır.

Türkiye, eğitim örgütünde «Birlik»e muhtaç ise de *birlik* ile *tekdüzelik* arasında büyük bir fark olduğu ve tekdüze bir mekanik sistemin gerçek *birlik*'e zarar verebileceği unutulmamalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı birlik yolunu tutmalı ama, tekdüzelik aleyhinde ve çeşitlilik lehinde bulunmalıdır. Ancak araçların çeşitliliği iledir ki, okullar yöresel koşul ve gereksinimlere uyarlanmış ve çeşitli bölgelerin ilgileri dikkate alınmış olur. *Birlik,* her şeyden önce, yönetim ve kırtasiyecilikle ilgili bir sorun olmaktan çok, düşünsel bir sorundur. Bu da, Eğitim Bakan-

lığı'nı Türkiye eğitim öğretimi için diktatör olmaktan çok esin kaynağı ve rehberi olmak üzere oluşturulup donatılmakla sağlanabilir.

Tekdüzelik ile *birlik* arasındaki ayrımı, ders müfredat programını örnek göstererek açıklamak olasıdır. Örneğin genel ders programı «Doğa incelemesi» dersine verilecek en az zamanı saptar. Kırtasiyeci tekdüzelik kafası, aynı konuların aynı usullerle her okulda uygulanmasını zorunlu kılar. Ama, Millî Eğitim Bakanlığı, tam tersine konularla usullerin çeşitliliğine, yalnız izin değil özendirmeli, hatta bunda diretmelidir. M. E. Bakanlığı'nın, ülkenin çeşitli parçalarının gereksinimlerini ve sorunlarını incelemeli ve sahil, mera, tahıl ve meyve tarımı, pamukçuluk ve ipekçilik bölgelerine ve kentlerde sanat ve ticaret çevrelerine ve her bölgenin endüstri yeteneklerine göre uygulanacak tabiat dersleri konularını, araçlarını ve yöntemlerini saptamalıdır. Bakanlık, bir yandan açıklamalarla ve öğretmenler için yayınlanacak yapıtlar ve verdireceği inceleme dersleriyle, bir yandan da çeşitli bölgelerde öğretmen okulları derslerine vereceği karakter ve öğretmenlerin bulundukları çevrelerin özel zorunluklarına, kaynaklarına ve gereksinimlerine göre ders verecek yeteneği kazandıklarına kesin olarak inanmalıdır. Aynı ilke, kuşkusuz, coğrafya ve tarih derslerine de uygulanabilir. Bu derslerin programının genel sınırı içinde sınırlı coğrafya ve tarih konularının okutulmasını özendirmelidir. Bakanlık ancak bu gibi düşünsel sorunlara önem verecek kırtasiyeci ve defterci bir *Rutin* idare yeri durumuna düşmekten ve bölgesel okul idareleriyle işbirliği yapacağına onların düşmanlığını üzerine çekmekten kurtulur.

Aynı görüşü yineleyerek, ikinci derecedeki okullarla öğretmen okulları da örnek olarak alınabilir. Genel düşünce şudur ki, eldeki ikinci derece okullar örgütü, gereğinden fazla esneklikten yoksundur, çok tekdüze ve programları gereğinden çok akademiktir. Bu okullar, programı çeşitliliğe en çok gereksinimi olan bir sorundur. Ama, Bakanlık bu çeşitliliğin düzenli bir rehberlikten yoksun bir tarzda gelmesine yol açmaktansa, kendisinin, çeşitli ikinci derece okulların, ülkenin çeşitli

bölgelerinin ihtiyaçlarına uyarlaması sorununu inceleyerek, tarımsal, endüstriyel ve ticarî bölgelerde açılacak çeşitli bu tarz okullar için birer *şema* hazırlaması ve bu okulların açılması pek yararlı olacak bölgelerle ilgili incelemelerde bulunması gereklidir. Aynı ilke, öğretmen okullarına da uygulanmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın yapacağı işlere bir örnek olarak şunu da gösterebiliriz: Günümüzdeki denetim şebekesinin görevi, çeşitli okulların ödevlerini iyi yapıp yapmadıklarından, öğretmenlerin nasıl yetiştirildiklerinden ve binalarla araçların ne durumda bulunduklarından Bakanlığa haber vermektir. Ama denetim kurulu bu amaca hizmet edecek kertede genişletilse bile, Bakanlığın, Türkiye milli eğitiminin düşünsel rehberi ve esin kaynağı olması amacına hizmet edemez. Bu denetmenlere ek olarak görevleri, okulların durumunu ve çabalarını Ankara'daki Bakanlığa bildirmeyle sınırlamaktan çok, çeşitli bölgelerdeki okulların öğretmenleriyle idare memurlarını okulların araçlarıyla ders verme usullerini düzeltmek için yol göstermekten öteye gitmeyen gezgin rehber denetmenler de atanmalıdır. Bu denetmenler, en yetişkin öğretmenlerden seçilerek bir yıl ya da buna yakın bir süre yabancı ülkelerde uygulanan usulleri incelemek için gönderilir. Yurda dönüşlerinde, özellikle, geri kalmış olan bölgelere atanarak, bilgi ve deneyimlerinden diğerlerini yararlandırmaları sağlanmış olur. Bu denetmenler, gittikleri yerlerde, bölgenin ileri gelen halkıyla ilişki kurarak, eğitim ve öğretim sorunları üzerine, halkta daha canlı bir ilgi uyandırmaya aracı olurlar.

3 — ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ VE GÖNENDİRİLMESİ

Zeki ve özverili erkek ve kadınları öğretmenlik mesleğine çekerek, onları okuyacakları konularla birlikte, modern ve yetkin eğitim düşünceleriyle donatmak çetin bir sorundur. Hem, öğretmenler nasıl olursa, okullar da öyle olur. Bu sorun iki bölüme ayrılabilir:

1) *Öğretmenlerin Gönendirilmesi* — Bu sorun, maaşlarla öğretmenler için alınacak yönetsel önlemleri kapsar. Her iki bakımdan öğretmenlerin durumunun memnunluk verici olmadığında sözbirliği vardır.

1 — Öğretmenlerin maaşları hızla ve pek büyük bir oranda arttırılmalıdır. Maaş sorunu, en uygun kişileri öğretmenlik mesleğine çekmek için başlıca nokta olmamakla birlikte, öğretmenin alacağı ücret, kendisini ve ailesini uygun bir ölçüde yaşatacak derecede olmadıkça, bundan zararlar doğar. Nasıl ki bu zararlar Türkiye'de kendisini göstermiştir. Öğretmenlik sanatına yeterince sayıda insan bulunamıyor. Okuldan istifa edenlerin sayısı, sorunun ne denli ciddi olduğunu gösteriyor. Fazla olarak, öğretmen okulları, gelecekte açılacak okulların öğretmen gereksinimini karşılayacak derecede öğrenci bulmak şöyle dursun, birçok durumda bugünkü okulların en ivedi öğretmen gereksinimini bile karşılayacak ölçüde öğrenci bulamıyor. Açıkçası, Türkiye pek çok öğretmen, dolayısıyla öğretmen okulu gereksiniminde iken, birçok değerli erkek ve kadınların okullara öğretmen olarak kazanılması sağlanmadıkça, yeniden okul açmakta yarar yoktur. Öğretmenleri aç bırakacak maaşlarla da onları okula çekmek olanaksızdır.

Bir başka zarar da şudur ki, mesleklerine en bağlı öğretmenler bile, bugün bütün kafalarını ve yüreklerini kendi öğretim görevlerine veremiyorlar. Kendi ailelerini geçindirmek ve borçlarını ödemekle öylesine meşguldürler ki, eğitim sorunlarına ilgi duymak ve kendi meslek düzeylerini yükseltmek gibi sorunlar ister istemez ikinci derecede kalıyor. Bundan başka bu durum, bir kararsızlık da doğuruyor. Türkiye'nin bir bölümünde, özellikle yaşamın pahalı olduğu büyük kentlerde öğretmenler, daha çok kazanç sağlayan yerlere ve işlere gitmektedirler. Bunlar öğretim yaşamındaki yerlerini geçici ve güvenesiz görüyorlar. Hatta öğretmenlik yaptıkları sırada, dışarıda geçimlerine yardımcı olacak bir araç arıyor ya da ellerine yaşamlarını sağlayacak kadar para geçirmek için bir okuldan bir başkasına giderek, dayanılmaz derecede ders vermek zorunda kalıyorlar.

Böylece, maaşların tutarı sorunu Türkiye milli eğitiminin en önemli sorunudur. Bir yandan, ivedi gereksinime karşılık hemen bir önlem alınması zorunlu olmakla birlikte, öte yandan Millî Eğitim Bakanlığı temsilcileri ile Öğretmenler Derneğinden ve vilayetler milli eğitim görevlilerinden kurulu bir komisyon, bu sorunun tümünü yaşam pahalılığı, para piyasasının düşüşü, öğrenim vergisi, gelirin arttırılması bakımından incelenmesi ve öğretmenlere bazı kolaylıklar sağlanması (öğretmenler için taşıtlardan parasız yararlanması, kendilerine yakacak parası verilmesi, bölge idarelerince ya parasız ya da küçük bedel karşılığında konuk sağlanması) ve öğretmenlerin ekonomik durumlarını güvenlik, değişmez ve çekici kılacak araçların sağlanması yoluna gidilmesi uygundur.

Parasal önerilerde bulunmak yetkim içinde olmamakla birlikte, bir nokta üzerine dikkat çekmek isterim. Türkiye'de bugün boş birçok arazi ve hükümete bağlı doğal kaynaklar vardır. Her valilikte bu tür toprakların bir bölümü o valiliğin okulları için ayrılarak ileride o topraklardan alınacak gelirin tümü okullara ayrılır. Gerçi bu önlem, okullar için hemen büyük bir gelir sağlamaz. Ama, orada nüfus çoğaldıkça ve ekonomik yaşam geliştikçe, gerek toprakların gelirinden, gerek bir bölük toprakların satışından elde edilecek paranın kullanılmasından düzenli olarak ve gittikçe artan bir gelir sağlanmış olur. Birleşik Amerika Devletleri, ilk zamanlarda çıkardığı yasalarla bu usulü kabul etmiş ve pek çok yararlanmıştır. Biraz önce, kurulması önerilen mali komisyon, okullara gelir olmak üzere ayrılacak boş arazinin bir parçasını ayırma sorunu için bir usul kabul edilebilir.

2 — Bir başka önemli sorun da, öğretmenlerin yerlerinde güvenli olması ve durumlarında denge bulunmalıdır. Bu açıdan bugün Türkiye'de öğretmenlerin durumu, idare görevlileri, okul müdür ve yardımcılarınınkinden daha iyidir. İdare görevlileri, mevkilerinde, çok âni ve gereğinden çok değişikliklere uğruyorlar. Bunun sonucundan da meslek mânen zarar görüyor. Birçok değerli öğretmen, maaşının çok olmasına karşın, bilerek idare işlerinden kaçınıyorlar. Kabul edenler de, bulun-

dukları yerin gereksinimlerini öğrenerek ve oranın sözü geçen insanlarıyla tanışarak işe başlayacakları sırada bir başka yere gönderildiklerini görüyorlardı.

Oysa, arada ailelerini getirmiş, bir ev yapmış ya da satın almış oluyorlar. Öte yandan, yol giderleri de çok fazla olduğundan, ailelerini orada bırakmak zorunda kalıyorlar. Bunun sonucu çok cesaret kırıcıdır. Özellikle görev yeri değiştirme, emirler, ders yılı başlangıcından biraz önce kendilerine bildiriliyor. Milli Eğitim yasası bu gereksiz ve zararlı göçebelik eğilimine son vermelidir. Milli Eğitim görevlilerinin bir yerde kalması lehinde hükümler koymalı ve yeri değiştirilecek görevlinin yer değiştirmesi durumu, ders yılı sonundan çok önce kendisine bildirilmesi usulü kabul edilmelidir.

3 — Önemle dikkate alınması gereken bir başka sorun da, öğretmenlere konut sağlamaktır. Genellikle, yeni okul binaları için plân düzenlendiği zaman, öğretmen için konut ve arazi ayrılması düşünülmelidir. Özellikle, köy bölgeleriyle geri kalmış yörelerde öğretmene ayrılan konut o yolda yapılmalıdır ki, su dağıtımı ve temizlik gibi konularda sağlık kurallarına elverişli ve kullanışlı bir biçimde düzenlemeye elverişli olsun. Böylece, öğretmenlik mesleği daha çekici biçime girmiş ve öğretmenlerin yaşam tarzı, bulundukları çevre üzerinde belirli bir etki yapmış olur. Kentlerde öğretmenlere, okullara yakın konutlar sağlanmalıdır. Öğretmene konut ayrılması, yalnız onun geçimini kolaylaştırma sorununu çözmekle kalmaz; belki öğretmenlerle okulun toplumsal yaşamı ve öğrencisi arasında sıkı bir bağ kurulmasına yol açar. Böylece, okulların manevi havasında bir gelişme olur. Okulların, ruhsal ve manevi ortamı, kışla biçiminden aile durumuna geçer.

4 — Okul müdürleri, eğer bugün yapmakla yükümlü bulundukları ayrıntılarla ilgili işlerden kurtarılır ve para sarfına ilişkin usuller değiştirilirse, onların durumu çok daha yararlı ve çok daha onurlu bir biçime girer. Bir binanın bir bölümünü onartmak için on lira sarfına muhtaç olan bir okul müdürünün, büyük bir komisyondan karar almak zorunda kalması saçmadır. Bu usul, yapılacak onarımın, satın alınacak araçların

asıl gerektiği zamanda yapılmasına ve alınmasını engeller, idare görevlilerinin eğitsel sorunlara ayrılması daha uygun olan zamanlarını ve çabalarını gereksiz yere harcamaya neden olur. Komisyona giden öbür kimselerin vakitlerinin ziyan olmasına yol açtığı gibi, gerçekte giderlerin gerçek bir gereksinimi karşıladığını onaylamaktan başka görevleri olmayan görevlilerin gereğinden çok zaman ve *enerji*'leri böyle boşu boşuna ve verimsiz bir biçimde kaybolur. Müdürlerin bütün enerjilerini asıl görevleri olan eğitim sorunlarına ayırmak üzere milli eğitim ödeneklerini savurganlıktan ve kötüye kullanılmaktan kurtarmak için, şimdi harcama ve muhasebe usullerinden daha iyi bir usul bulmak olasıdır. Büyük kentlerdeki okulların düzeninde iki müdür bulunması, bunlardan birinin eğitim sorunlarıyla, öbürünün ayrıntılara ilişkin başka işler ve yazı işleriyle uğraşması uygundur.

4 — ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ

Bu bölümde öğretmen okulları evvelce mesleğe girmiş olan öğretmenlerin meslek bilgisiyle donatılması ve meslekte bulunan öğretmenlerin müdürlüğe, denetmenliğe, vekillik dairelerine ya da valiliklerdeki milli eğitim idarelerine atanma ve terfileri sorunları vardır.

Öğretmen okullarının iki büyük gereksinimi vardır: Biri değerce yetkinleşmeli ve gelişmelidir. Öyle ki bu okullar, gerek ilkokul gerek orta dereceli uygulama okullarının yönetimleri ve öğretim araçları, gerek pratik ve kuramsal eğitim bakımından örnek olacak bir yetkinlik göstersinler ve en ileri öğretim yöntemlerini uygulasınlar. Öğretmen okullarının gerek kendi sınıflarında, gerek uygulama okulu dershanelerinde ders verecek öğretmenler, ülkenin en yetkin öğretmenleri olmalıdır. Yapıları, bahçeleri, ders araçları, bilinçsiz bir biçimde bütün öğrencileri ve görevlileri üzerinde bir etki bırakacağından örnek almalıdır. Bu sonuca yardım edecek bir önlem olmak üzere şunu öneriyorum: Öğretmen okulları öğretmenlerinin her birinin beş ya da altı yılda bir kez gideri verilerek Türkiye'de ya da yabancı ülke-

lerde meslek incelemeleri ve araştırmalarında bulunmak üzere bir yıl süreyle izinli sayılmalıdır. Öğretmenin izin süresini nerede geçireceği, milli eğitim idareleriyle görüşüldükten sonra kararlaştırılır. Eğer bu usul kabul olunursa, bazı yabancı ülkelerin okul müdürleriyle gerek ücret, gerek başka konularda bazı ayrıcalıklar sağlamak için anlaşılması kuşkusuz olasıdır.

Bir başka önemli gereksinim de çeşitli türde öğretmen okulları açılması ve her öğretmen okulu derslerinde çeşitlilik getirilmesidir. Yalnız ilk ve orta dereceli öğretmen ve uygulama okulları açmak yetmez.

Köy okullarına, özellikle Türk yaşamının temeli olan çiftçilerin gereksinimlerini karşılayacak okullara öğretmen yetiştirmek için çeşitli *tip*'te öğretmen okullarına gerek vardır.

Okullarda köylülerin ve çiftçilerin ilgi ve gereksinimlerine özel bir önem verilmeden, öğrenimin genel ve zorunlu kılınması, toplumsal zararlar doğuracak bir tehlike oluşturur. Köylülerle çiftçilerin gereksinimleri ayrıca düşünülmeden oluşturulacak bir milli eğitim kuramı, kuramsal ve skolastik olur. Ve genç kuşakları, herhangi bir başka meslekte başarısını sağlamamakla birlikte, onları köy yaşamından kolayca uzaklaştırır. Bundan başka, Türkiye'de milli gönencin gelişmesi, tarım işlerinin düzenlenmesiyle sıkıca ilgilidir. Bu nedenle, milli eğitim için en önemli sorun, derslerinin konuları köy yaşamına iyice bağlı olacak bir tür ilk ve orta dereceli okullar açmaktır. Ancak böylece okulun göreceği iş bakımından yararı herkesçe belirlenmiş olacaktır. Ve okulda alınan bilgilerin yaşama uygulanması olasılık kazanacaktır. Ama, bu sonucun elde edilmesi ancak bilimsel bir yoldan ve özenle bu amaca hizmet edecek öğretmen okulları açmakla sağlanabilir. Bu da, bu gibi öğretmen okullarını yönetecek kimselerin bu sorunla ilgilenen ve uğraşan yabancı ülkeler kurumlarını önceden incelemiş olmakla gerçekleşebilir. (Bu sorun bu raporun başında çeşitli yabancı ülkelere inceleme ve araştırma için komisyonlar gönderilmesi konusu söz konusu olduğunda açıklanmıştı.)

Bir de, kimi öğretmen okullarında, ticaret ve endüstri okullarının öğretmenleriyle beden eğitimi, spor ve sağlık bil-

gileri, anaokulları, müzik, resim, dikiş... vb. gibi öğretmenlerini yetiştirerek özel dersler açılmalıdır.

Hiç olmazsa, bir öğretmen okulunda, okul müdürleri ve denetmenler yetiştirecek dersler konmalı ve bu derslere evvelce öğretim yaşamında başarıları görülmüş olan öğretmenleri göndermelidir. Yine, hiç olmazsa öğretmen okulunda —öbür öğretmen okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla— öğretmen okulu çıkışlılarına doğa bilimleri, tarih, coğrafya, edebiyat, yabancı dil gibi özel konular üzerine dersler verecek özel bir şube açmalıdır.

Çeşitli türden açılacak öğretmen okullarının ders yılları, kabul koşullarına göre ayrı ayrı olmalıdır. Bir bölük öğretmen okulları, ilkokula öğretmen olarak yetişecekler için bile ikinci derece okuldan diplomalı olmasını şimdiden şart koşabilir. Ne var ki, bu koşulun aynı zamanda bütün öğretmen okullarına uygulanması hatalı olabilir.

Hiç olmazsa bir öğretmen okuluna ilk olarak —çalışmakta olan uygulama okulundan başka— bir *«Deneyim Okulu»* açılmalıdır. Bu okulu açmaktan amaç, yeni ve yetkin ders yöntemlerini ve araçlarını geliştirmek ve psikoloji, düşünce yetenek ölçüleri... vb. gibi sorunların incelenmesine olanak sağlamak ve böylece yalnız eğitim yöntemlerinin gelişmesine değil, aynı zamanda öğretmen okulları için psikoloji ve yöntemleri ders öğretmenleri yetiştirmeye de hizmet etmektir.

Evvelce açılmasını salık verdiğim okuma kulüplerine ek olarak, bugün ders vermekte olan öğretmenlerin haberleşme yoluyla ders almaları uygun olur. Bu dersler ya Milli Eğitim Bakanlığı ya da bir öğretmen okulunca yönetilir.

Yaz okulları sorunu, özel bir dikkat gerektirir. Yazın okullara devam ile ilgili yasakların hiç olmazsa öğretmenler için kaldırılması gerekir. Yaz okulları için sağlıklı ve çekici bir yer seçmek ve bu okulların düzenine özen gösterilirse, bu kurumlar, öğretmenlerin gelişmesi ve yetkinleşmesi için alınacak önlemlere değerli bir katkı olduktan başka, öğretmenlerin sağlığına zarar vermekten çok, onların sağlığına olumlu bir biçimde hizmet de eder. Yaz okullarının yönetimiyle ilişkili olmakla bir-

likte, bu okullar için, Türkiye'deki yabancı okul binalarının yaz mevsimi için parasız kullanılması için, bu kurumlarla özel olarak uyuşulabilir. Yaz okullarında öğretimin ve yatıp kalkmanın ücretsiz olması, değerli ve mesleğine bağlı öğretmenleri için bir itici güç olur.

Hizmette bulunan öğretmenleri yükseltmek için bir başka en önemli etken de, onların inceleme için yabancı ülkelere gönderilmesidir. Bunun için birkaç yıllık belli ve dengeli bir program düzenlemeli ve bu program gereğince, her yıl bir bölük öğretmeni çeşitli sorunları incelemek için dışa gönermelidir. Sınavlarda başarı kazanan öğretmen okulları ve üniversite çıkışlılardan her yıl bir bölümünü bilgilerini arttırmak için yabancı okullarına gönderilmesi ne kadar istenilir ise, Bakanlık görevlileri de içlerinde olduğu halde, deneyimli öğretmenlerle müdürlerin ve başka memurların gönderilmesi de o kadar ve belki daha çok önemlidir. Bu konuda evvelce deneyim görmüş olanların kazanacakları eğitsel yarar, deneyimi olmayanlardan çoktur. Önceden deneyimleri olanlar, inceledikleri şeyleri açık açık görecek ve inceleyecekleri yabancı ülkelerde uygulanan bazı usulleri körü körüne taklitten kaçınabilecek bir durumdadırlar.

5 — OKUL SİSTEMİ

Burada temel ilke şudur ki, okul sisteminin her parçası, yani her tür okul, aslında bir birlik ve bir bütün oluşturmalıdır. Öyle ki, o okulu bitiren, daha yüksek bir okula ister girsin ister girmesin, belli ve açık bir amaç elde etmiş olsun. Şimdiki durumda, Türk okullarının, hatta ilkokul bölümlerinde bile bu ilkeye lâyık olduğu mevki verilmemiş ve bu okulların düzeni, büyük bölümüyle, üniversiteye ya da başka yüksek okullara sadece hazırlayacak tarzda kotarılmıştır. Böylece ikinci derecedeki okulları bitiren ve yüksek okullara girmeyecek olan öğrenci, okulda almış olduğu eğitimden gereğince yararlanacak bir durumda yetişmemiş oluyor.

İlkokullar — Raporun başında işaret edildiği üzere ders programları, ülkenin çeşitli bölgelerinde bölgesel zorunluklara

ve gereksinimlere uyacak biçimde değiştirilmelidir. Böyle olmazsa, derslerle öğrencinin yaşamı arasında bir bağ kurulmaz ve dersler, ne çocukların pratik gereksinimlerine uyar, ne de onların ilgi ve dikkatlerini çekecek bir biçim alabilir.

Okul düzeni, her yerin özel koşullarına, özellikle ekonomik gereksinimlerine uyacak derecede esnek olmalıdır. Çocuk velilerinin, çocuklarını çiftlikte çalıştırmak zorunda olduğu için onları bazı zamanlarda okula göndermekte kararsız oldukları bölgelerde, okulun açılıp kapanma zamanları, öğrencinin işi olmadığı vakitlere rastlattırılmalıdır. Gerçekte, çocukların bu gibi uğraşlardan uzak olarak bütün vakitlerini okulda geçirmelerini gönülden istemeli. Şu kadar ki, gerçekte çocukların okula devamını sağlamayacak ve kâğıt üzerinde kalacak bir usul benimsemektense, ülkede ekonomik koşulların gelişmesini sağlayıncaya kadar, uygulanabilir ve ortalama bir davranış izlemek daha yararlıdır.

Bazı yerlerde öğrencinin okula gitmesini sağlamak için, kendilerini her zamanki ve belirli saatlerden başka saatlerde öğretimde bulunacak okullar açmak iyi olur. Bazı durumlarda çocukların okula gitmelerini sağlayıncaya kadar Türkçe okuma, yazma ve biraz hesaptan oluşan sade bir program uygulanabilir.

Kentlerde ve gelişmiş köylerde elden geldiğince hızla bütünleyici okullar açmalıdır. Bu okulların programları bölge koşullarına göre ya tarımsal ya da endüstriyel, herhalde pratik bir nitelikte olmalıdır.

İkinci Derecedeki Okullar — Bu okullar elverişli ve uzmanlık sahibi gençlerin girmesini sağlayacak geniş önlemler almakla birlikte, önce çocukların doğrudan doğruya yaşamsal gereksinimlerine uyacak programlar ve öğretim yöntemlerini içermelidir. Yüksek okullar, kabul koşullarını ve ders programlarını öyle düzenlemelidirler ki, ikinci derecede öğrenimini bitirmiş olan herhangi yetenekli bir öğrenci, önce daha yüksek bir öğrenim görmek istememiş olsa bile, yüksek okula girmek ve o okulun derslerini başarıyla izlemek olanağını elde etsin.

Daha önce değinildiği üzere, ikinci derece okulların tür-

lerinde, tarımsal, endüstriyel ve ticari olmak üzere çok farklar bulunmalıdır. İstanbul, Erzurum vb... kimi kentlerde fen derslerine ve yabancı dillerine özel bir gelişme sağlayacak birkaç lise açılmalıdır. Yabancı dil öğretiminin yalnız bir dile ayrılması büyük bir yanılgı olur. Fransızca dili belki en çok istekle karşılanmakla birlikte, bazı okullarda Almanca, bazısında İngilizce, bazısında da belki İtalyanca okutulması uygun olur. Bir okulda seçilecek yabancı dil, o okulun izlediği amaca ve bölgesel gereksinimlere göre seçilmelidir. Kimi yerlerde İngilizce ya da Almanca ticaret bakımından Fransızcadan daha önemli olabilir. Çeşitli öğretmen okullarında, okutulacak yabancı dil de çeşitli olmalıdır.

Bazı önemli merkezlerdeki liselerde, bugün Haydarpaşa' daki Tıp Fakültesi'ne giren öğrencinin noksan kalan bilgisini tamamlamak için ilk iki sınıfta okutulan fen dersleri gibi bazı ek derslerde öğrencinin az çok uzmanlık kazanması sağlanmalıdır. Böylece tıp fakültesine girenler, bütün zamanlarını meslek öğrenimine ayırma olanağı bulurlar.

Bugün Türk ikinci derece okul dersleriyle öğretmenlerinin uzmanlığa göre ayrılmasında gereğinden çok ileri gidilmiş olup olmadığını ciddi olarak sormak gerekir. İkinci derece okullarda matematik, fen, tarih, edebiyat ve dilde öğrencinin özel bilgi ve beceriyle donatılması gerektiğinde hiç kimse duraksayamaz. Ama bugün ders konularının bağlı olduğu bölünme iki bakımdan zararlıdır. Çeşitli konular, gelişigüzel birbirinden ayrılmıştır. Oysa, ayrılan her konu, bugünkü yaşamda ayrı bir varlık göstermediği için, öğrencinin gözünde gerçek sayılmamaktadır. Öğrenci, bu konular arasındaki ilişkileri bulmakta başarılı olmadığı için, bir yandan vakit ve enerji kaybetmekte, bir yandan da derslere karşı ilgisiz kalmaktadır. Tarih ve coğrafya, birbirlerine o kadar bağlıdırlar ki, genellikle aynı öğrenciye bir öğretmenin bu dersleri vermesi uygun olur. Matematiğin bazı bahisleri, özel olarak fen ile, öbür bazı bahisleri de ticaret yaşamıyla ilgilidir. Matematik okutan öğretmenin bu fen ve ticaret bahislerini de matematikle kaynaştırarak okutması gerekir. Doğa bilimlerinin birbirinden ayrılması oldukça

yenidir. Fen ile kimyanın birbirinden ve ikisinin bitki ve hayvan bilimlerinden ayrılması yapaydır. Genel fen derslerine başlangıç olacak dersler için bir plân düzenlemeli, bundan başka, yapılabildiği ölçüde bu dersler teknik sanat konularıyla birleştirilmelidir.

Çeşitli konuları gereğinden çok birbirinden ayrılmasının bir başka zararı da, her konuyu ayrı okutan uzman öğretmen için bir okulda yeterli ders saati bulunmadığından, bir okuldan başka okula gitmeye ve aynı konuyu birçok kez yinelemek zorunda kalıyor. Bunun sonucu olarak öğretmen, bir okulun yaşamına bağlı kalmıyor ve öğretmen olduğu okulun ilerlemesinden, toplumsal ve ruhsal yaşamından kendisini ya hiç, ya pek az sorumlu sayıyor. Öğretmenler arasında meslek zihniyeti azalıyor. Kısaca, öğretmenin görevi eğitici olmaktan çok, yalnız bilgi vermek oluyor.

Yüksek Okullar

1) Üniversite — Yüksek kurumları ayrıca inceleyemedim. Genellikle üniversite çok umut verici bir biçimde başlamıştır. Öğretim kadrosunun seçiminde modern usullerle donatılmış ve Türkiye'nin düşünsel gelişimine kendini adamış kişilerin bulunmasına özellikle dikkat edilmelidir.

Üniversite öğrencileri arasında, konularında yüksek başarı gösteren ve çok umut verecek sonuçlar elde eden mezunların yabancı ülkelerde öğrenimlerini sürdürmelerini sağlayacak bir usul konulması yararlı sonuçlar verir.

İkinci derecedeki okulların yüksek sınıflarında, özellikle fen ve edebiyat dersleri okutacak öğretmenlerin üniversiteden yetiştirilmesi uygun olmakla birlikte, ikinci derecedeki okulların orta sınıflarında ders verecek öğretmenlerin ilkokullarla orta ikmal okullarına öğretmen yetiştirecek öğretmen okullarının geliştirilmesi gerekir. Yoksa, ortaokulların gereğinden çok *akademik* bir *tip* biçiminde kalmaları ve yalnız bilim amacını güederek yaşamla bağlarının gereğinden çok eksik olması tehlikesi vardır.

2) Yetkin ve bilimsel bir biçimde *teknik* adamlar ve mühendisler yetiştirilmesi hiç kuşkusuz en büyük gereksinimlerden biridir. Yabancı okullarına öğrenci yollanması bu gereksinimi ancak bir ölçüde sağlar. Türkiye, nakil araçlarının ve sanayiinin gelişmesi için, bu işleri yönetecek ve denetim altında bulunduracak yeterince yurttaş yetiştirecek olursa, bu gibi işlerin gelişmesi için yabancı ülkelerden borç almaktaki güçlük ve tehlikeleri çok azalır. Ülkede gelişecek sanayi girişimleri için gerekli parayı dışarıdan borçlanmakla birlikte, —yerli usta kişilerin yokluğundan dolayı— bu gibi sanayi girişimlerinin yönetimini yabancı eline bırakmaktansa, yalnız gerekli parayı yabancılardan alarak yapım, yönetim ve denetim işlerini onlara bırakmak kuşkusuz daha doğru olur. Birinci derecede yetkin bir *teknoloji* okulu açmak ve birkaç yıl için yerli öğretmenler yerine, dışarıdan birinci derecede yüksek öğretmenler getirmek için harcanacak parayı Türkiye, az bir zamanda fazlasıyla karşılar. Velev ki böyle bir okulun açılması ve dışarıdan öğretmen getirtilmesi çok büyük giderlere gerek duyursun.

3) İstanbul Üniversitesi'nde bir *arkeoloji* şubesi kurulmasını öneriyorum. Daha önce Türkiye'de müze örgütlenmesi bulunması ve tabii bunun günden güne zenginleşmesi ve ileride çok önemli kazılar ve buluntulara da girişilmesi dolayısıyla bir arkeoloji okulu Türk bilginlerini, Türkiye'nin (bugün dünyadaki eskinin bütün kalıntılarının en önemlisini içeren ve oraya yabancı ülkelerin bütün eski tarih ve sanat uzmanlarını çağırmak ve çekmek olan) eskinin kalıntılarını özenle saklayacak biçimde yetiştirmeye hizmet edecektir. Yabancı bilginler arasından Türkiye'de kazı yapmayı üstlenmek üzere gelenlerle *arkeoloji* okulunda kendi uzmanlıkları içindeki bilgileri öğretmek üzere bir anlaşma yapmak kuşkusuz olasıdır. Hatta kazılara izin vermek için bu nokta da koşul olarak ileri sürülebilir. Üniversitenin üstleneceği bu girişim için müze ve müzenin yetkin müdürleri bir çekirdek oluşturabilirler.

4) Üniversitede genel ve toplumsal hizmetlere özgü bir şubenin kurulmasını da öneririm. Bu şubenin öğrenim ve eğitimi, sevecenlik ve yardım sorunlarıyla, özel ve kişisel ilgisi olan

ve başka ülkelerdeki düşkünlerevi, yetimlerevi vb. gibi kurumlar, yoksul ve düşkünlere yardımın en iyi usulleri, ceza kurumları ve ıslahevleri ve yönetimleri, toplumsal sömürgeler, annelerin doğum sırasında ve doğumdan sonra sağlığının korunması ve çocuk bakımı vb. gibi sorunlara ilişkin bilgileri olan kimselerce yönetilir. Bu konularla önceden ilgilenmiş olan genç erkeklerle kadınlar, buna benzer kurumlarda ve örneğin New York kentindeki «Toplumsal İşler Okulu» adlı okulda çalışarak bu gibi okullarda ders vermek yetisini kazanmalıdır. Bu kurum, İstanbul kentinin bu tür işlerine katılır.

Yetimlerevi

Bu kurumları, özellikle kız yetimevlerini gezmek için daah az vaktim oldu. Ama bu yetimevlerinde teknik ve endüstriyel eğitime yol açılmış olmasından duygulandım. Boğaz'ın yukarılarında gezdiğim özel bir yetimlerevi, buna şaşılası bir örnektir. Bahçenin geniş ve çeşitli parçalarında uzman bir kişinin denetimi altında öğrenciler tarımla uğraşıyorlar. Erkek çocuklarla kızlar ev ve mutfak işlerini yaparak ev yönetimine alışıyorlar. Bunun sonucu olarak, bir yandan çocuklar, değerli bir şey meydana getirmekten çok mutluluk duyuyor, öte yandan yetimevinin giderleri en az düzeye indirilmiş oluyor ve çocuklar ileride yaşam işlerine yarayacak şeyleri öğrenmiş oluyor.

Sanat ve el işlerinde uzman, özellikle tarım, bahçecilik, hayvan beslemek, arı yetiştirmek vb. gibi işleri bilen müdür ve öğretmenlerin yönetimi altında bu okullar, zavallı yetim çocukların hem kendileri, hem okullar için eğitsel deneyim kurumları görevini görmüş olurlar. Hemen bütün okulların en büyük zaafı —bu zaaf hiçbir biçimde yalnız Türk okullarına özgü değildir— okul öğretiminin çocukların bugünkü yaşamlarından ve çevrenin koşullarıyla zorlamalarından ayrı bulunmasıdır. Okul çevresinden adeta soyutlanmıştır. Ve çocukların gözünde okulda yapılan işlerin, dolaylarındaki gerçek yaşam ile ilgisi yoktur. Okul ayrı ve yapay bir dünyadır. Yetimevlerinde, coğrafya, yabancı dil, hesap, doğa bilimi derslerinin tezgâh ve bahçe işleri ve

ev yönetimiyle bağlanması kolaydır. Böylece yetimlerevi öbür okullara amaç ve yöntem bakımından örnek görevini üstlenebilir.

Açıklamak gerekmez ki, önce sanat okulları olmakla birlikte öğrencilerin yüzde 10'u oranında ya da buna yakın bir oranda yetenekli öğrenciler seçilerek en çok yetenek göstermiş ev yönetimiyle bağlanması kolaydır. Böylece yetimlerevi öbür oldukları alanda ve örneğin öğretmenlik, üniversitede, tıp, çomesi amacıyla önlem alınması yararlıdır.

6 — SAĞLIK VE SAĞLIĞIN KORUNMASI

Sağlık ve sağlığın korunması sorunu bana o kadar önemli görünüyor ki, özel olarak incelemek istiyorum. İspatlamaya gerek yok ki, beden sağlığı ve gücü, bütün öbür alanlarda ilerleme ve gelişme için kaçınılmaz bir koşuldur ve bu konuda kötülüğün önünü almak, zarar olduktan sonra tedaviye kalkmaktan daha hayırlıdır. Anadolu'da sıtmanın ortaya çıkışından meydana gelen öbür zararlar bir yana, yalnız ekonomik zararları kestirmek olası değildir. Sorunun incelenmesi resmi bir komisyona bırakılmış olmakla birlikte, her okulun katılması olmadan iyi bir sonuç elde edilemez. Şurası da açıktır ki, «trahoma» ve deriyle saçlara bulaşan hastalıklar Türkiye'de gereksiz olarak yaygınlaşmıştır. Evlerde sağlık koşulları, çoğu kez istenildiği gibi değildir. Haşarat da fazladır. Şuna inanıyorum ki, bu zararlar, doktorlar ve sağlık memurları ile okullarda öğretmenler ve öğrencilerin işbirliği ile en etkin ve en hızlı bir biçimde ortadan kaldırılabilir. Bütün yurttaşların dikkatini, genellikle etkin bir sağlık savaşımına ve öğretmenler öğrencileri sağlık sorununa çağırmak için vakit kaybetmemelidir. Modern ve teknik usullerle ve bilgilerin yayınlanması ile Türkiye halkını rahatsız eden hastalıkların büyük ölçüde azaltılması olasıdır. Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı'yla ortaklaşa öğrenciye dağıtılmak ve öğrenci aracılığıyla aileleri etkilemek üzere kitapçıklar yayınlamalı, birtakım yetkililerin dolaşarak, okullarda ve genel yerlerde konferanslar vermesini sağlamalı, okullarda

hiç olmazsa, birkaç yıl içinde zorunlu olmak üzere uygulamalı bir sağlık bilgisi dersinin çok iyi olarak okutulmasına özen göstermeli ve ilkokulların ilk sınıflarında sade sağlık sohbetleri düzenlemelidirler.

Okullar için genel alanlar oluşturulması ve bu alanların erkek ve kızların yararlanması için yeterince geniş tutulması ve okul dışındaki sporlarla oyunların yaygınlaktırılması, sağlık savaşımının bir bölümünü oluşturur.

Tıp fakültesine kadınlar kabul edilmekte ve bir çocuk bakım okulu kurulması düşünülmekte olduğuna göre, özel olarak seçilip yetiştirilecek genç kadınların evlere giderek sağlık bilgisi ve sağlık düzenine ilişkin sorunları öğretmeleri yararlı olur. Kadınların evlere girmesi daha kolay olduğu gibi, çocuk anneleriyle yararlı ilişkiler kurulmasına erkeklerden çok kadınların durumu elverişlidir. Okul doktorları, yalnız başvuran öğrencinin hastalığını tedavi edecek değil, sağlık önlemlerine ve sağlık işlerine ve hastalıklardan kaçınma sorunlarıyla ilgilenecek kişilerden seçilmelidir. Cinsel sağlık sorunları hiç olmazsa, ikinci derecedeki ve yüksek okullarda özel bir dikkatle ele alınmalıdır.

7 — OKUL DİSİPLİNİ

Okulları açıkken görmek fırsatını bulamadımsa da, açıklamalardan edindiğim izlenim, okul disiplini ve öğrencinin yetiştirilmesi, gereğinden çok biçimsel bir yolda olduğudur. Bir cumhuriyette okullar, mutlakiyetle yönetilen memleketlerin okullarından büsbütün başka bir yönetim ve disiplin uygulamak zorundadırlar. Sadece buyruklar vermekle yetinmek, keyfe göre yönetmek, öğrenciden gözü kapalı boyun eğme beklemek, öğrenciyi bir halk hükümeti yurttaşı olarak yetiştirme elverişli bir yol değildir. Yetkili Milli Eğitim memurlarının, öğretmenler derneği aracılığıyla öğrencinin de okul yönetimine katılmasını ve yönetim işlerinin öğrenciye sindirilmesini sağlayan disiplin usulune ilişkin incelemelerde bulunmalarını öneririm. Ama, öğrencinin okul yönetimine katılması üzerine belli

bir tarzın kabulü, öğrencinin okulun düşünsel sorunları gibi manevi mutluluğu için bir sorumluluk taşıması gereğinin bilincine varmaları ve bu sorumluluğu üzerlerine almaları için yetiştirilmeleri kadar önemli değildir.

8 — ÇEŞİTLİ MADDELER

1) Millî Eğitim Bakanlığı'nın yönetimi altındaki *Matbaai Âmire*'nin iyi iş çıkardığı, akıllıca ve etkin bir biçimde yönetilmekte olduğu görünüyor. Eğer eski tarz makinalardan kurtarılır ve gelişmiş yeni makinalarla donatılırsa, —yeni makinalar, günde eski makinalardan en az beş kat daha fazla iş çıkardığından— matbaa giderini hemen çıkaracak bir duruma gelmiş olur. Matbaadaki makinaların bir bölümü kırk yıllıktır ve girişimci bir iş kurumunda çoktan açığa çıkarılması gerek olan araçlardır. Bundan başka müdürün elleri, matbaaya ve sözleşmeler konusunda gereğinden çok ayrıntılar ve yönergeler ile bağlanmış olduğu halde, matbaa işlerini daha çabuk görebilen kurumlarla rekabet etmek güçlüğü ile karşı karşıya kalmaktadır. Sözü edilen iki engele karşın, matbaanın ticarî bir yarar meydana getirmesi iyi yönetildiğini açıkça gösterir.

2) Bütün gördüğüm şeyler, Türk gençliğinin resimde, çizgi ve boya sanatlarında araçlarının üstünde bir beceriye sahip olduğuna beni inandırmıştır. Bu yeteneklerin kendilerinin, bir de ulusun uygarlıktaki yerini koruması için güzel sanat kültürünü sağlama bakımından geliştirilmesi yararlıdır. Bundan başka, resimden yararlanan çeşitli sanatların canlandırılması ve geliştirilmesi için de ekonomik bir değeri vardır.

İstanbul Güzel Sanatlar Okulu, birçok güçlüklere karşın, iyi iş görüyor. Ama, elverişsiz olan binasında pek sıkışmış bir durumdadır. Bu okul içinde öğretmen yetiştirmek için düzenlenmesiyle, tam eğitsel bir adım atılmış olacaktır. Bununla beraber, okulun kendi özel amacına uygun olarak yapılmış bir binaya ve büyük bir sergi salonu ile gereğince atölye ve sınıflara, modeller, resimler vb. gibi gereçlere şiddetle gereksinimi vardır.

3) *Özel Okullar* — Türkiye millî eğitiminin bugün geçirdiği değişiklik evresinde ve ekonomik sıkıntı zamanında özel okullar, değerli bir hizmet görebilir. Özel okullar, malî nedenlerden dolayı, zorunlu öğretimin uygulanmadığı bir dönemde okul eksikliğini kapatır. Ama, fazla olarak yeni eğitim usulleriyle ilkelerinin gelişmesine ve bunların sonuçlarını saptamaya yol açarlar. Resmî okullar daha tutucu ve tekdüze bir davranışta bulunmak zorundadırlar. Özel okullar ise, usullerde çeşitlilik gösterecek ve türlü deneyimlere girişecek bir durumdadırlar. Başka ülkelerde deneyim gösteriyor ki, genellikle eğitim alanında eski alışkanlıklara bağlı kalmayarak yeni girişimlere ilk önce başvuran kurumlar, özel okullardır. Yeni usuller, özel okullarda incelemelerden geçirilir ve başarı elde edilirse, o zaman resmî okullarda da uygulamasına başlanır. Bununla beraber, Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye millî eğitiminin yararı adına, gerek yerli gerek yabancı özel okullarda, elden geldiğince çok işbirliği etmeli ve okullarda uygulanacak usullerde ve —genel sınırlar içinde olarak— ders çizelgelerinde çeşitlilik göstermesini yüreklendirmelidir. Milli yaşama ve milli ruha ilişkin tüm sorunlarda, genel yönetim ve denetim hakkı, tabii ki milli eğitim görevlilerinin elinde kalır. Şu kadar ki, okullar bu sınırın dışına çıkmamakla birlikte, okul programlarının gereğinden çok tekdüzeliğinden doğan ve daha önce işaret edilen sakıncalar, özel okullar için daha büyük ölçüde söz konusudur. Özel okulların eğitim sorunlarında girişimlerini ve yeniliklerini isteklendirmekle bu okulların, milli eğitim için bir deneyim yeri olmasından yararlanılabilir. Özellikle yabancı okullar, genellikle kendi ülkelerinin eğitim usullerini uyguladıklarından, Türk eğitimcilerinin yabancı ülkelere kadar gitmeleri için para ve zaman sarfına muhtaç olmadan, çeşitli eğitim usulleri, okul yönetimi ve öğrenim üzerine uygulamalarda bulunmalarına olanak sağlarlar. Eğer resmi ve yabancı okulların öğretmenleri arasında karşılıklı görüşmeler ve kimi kez konferanslar verilerek arada tartışmaya ve karşılıklı açıklamalara meydan verecek önlemler alınırsa, yabancı öğretmenler, Türk okullarının gereksinimi ve amacı üstünde aydınlanmış ve fazla olarak yabancı ülkelerde uy-

gulanıp Türk öğretmeninin yararlanabilecekleri bazı usullerden Türk öğretmenlerinin haberi olmuş olur.

Sonuç olarak, beni içtenlikle kabul eden ve Türkiye milli eğitim sorunlarıyla ilişki kurmamı sağlamak için zamanlarını ve düşüncelerini veren tüm öğretmenlerle öğretmen dernekleri-ne ve Millî Eğitim Bakanlığı görevlilerine içten teşekkürlerimi bildirmek isterim. Özellikle Miss Dewey ile bana lütfen tercümanlık eden zatlara özel minnet duygularımı bildiririm. Bundan başka, New York kentinden Mr. Çarelz R. Kreyn'in yardımına karşı minnetlerimi kaydedeyim. Bu zatın yardımı sağlanmamış olsaydı Türkiye'deki gezimiz gerçekleşmeyecekti. Umarım ki, ziyaretimizin sonucu bir dereceye kadar, Türkiye milli eğitim örgütüne bir yarar sağlar ve bu yoldan kendisinin Türk ulusuna duyduğu geniş ve sürekli ilgiyi ve güvenini gerçekleştirmeye ne denli küçük bir oranda da olsa hizmet eyler.

John DEWEY (1859-1952), Birleşik Amerika'nın en büyük çağdaş filozofu ve eğitimcisi. Demokrasi tutkunu, yaşamda en gerçek yol göstericinin bilim ve akıl olduğuna inanan bu eğitimci, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitimine yön vermesi amacıyla, 1924'te ülkemize çağrılmıştır. Bu kitapta, John Dewey'in özgürlük ve kültür üstüne düşüncelerinin yanısıra, Türkiye milli eğitimi için sunduğu rapor'un tümünü de bulacaksınız.

ISBN 975-14-0007-4